

CATÀLEG DE FERRERS DOCUMENTATS EN LES FONTS ESCRITES D'ÈPOCA MEDIEVAL

LLUÏSA AMENÓS

RESUM

El present catàleg és fruit de la recerca documental i bibliogràfica duta a terme amb motiu de la realització de la meua tesi doctoral, llegida a la Universitat de Barcelona l'any 2005. La recerca se centra en l'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana medieval i s'articula a partir de l'estudi sistemàtic de les fonts documentals conservades: la sèrie de llibres de l'obra de la Catedral de Barcelona, conservada a l'Arxiu Capitular, i la documentació notarial conservada a l'Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona, a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i al mateix Arxiu Capitular. També es van consultar els inventaris de ferrers conservats a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

Paraules clau: Ferrers, artesans del ferro, medieval, Catalunya, glossari, catàleg, inventari

Introducció

Per a l'estudi de l'activitat dels ferrers en l'obra arquitectònica, les sèries de llibres de fàbrica es perfilen com la font documental bàsica. A la seu de Barcelona, es conserven 75 llibres de fàbrica corresponents al període comprès entre la segona meitat del segle XIV i el segle XV. Cal sumar-hi, a més, uns quants documents esparsos. Els llibres que resulten d'interès per a nosaltres són els d'administració de despeses i d'èpoques. La sèrie documental s'inicia l'any 1325 - tot i que la seqüència contínua comença l'any 1352, i finalitza l'any 1500- i es presenta força completa, amb llacunes que abracen els anys 1360, 1368, 1374, 1384 i 1410. Pel que fa a l'organització gremial,

són d'importància cabdal les fons documentals de l'antic Gremi de Serrallers de Barcelona que es conserven en diversos arxius de la ciutat. L'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona custodia el *Llibre de Privilegis i Ordinacions*, datable al segle XVI, el *Llibre Major* de la Confraria de Sant Eloi, iniciat el 1419, i diversos pergamins actualment en procés de catalogació [DURAN I SANPERE 1920, pàgs. 74 i 76]. La Biblioteca de Catalunya conserva un altre volum manuscrit que recull les Ordinacions, inventaris i privilegis atorgats a la Confraria de Ferrers de Barcelona, des d'època medieval fins al segle XVIII (Ms 1714). L'Arxiu de la Corona d'Aragó conserva els privilegis reials.

A més dels ferrers localitzats en la documentació manuscrita, el present catàleg inclou també els artesans localitzats a partir del buidatge bibliogràfic que vaig haver d'efectuar per a elaborar la meua tesi doctoral.

ADROBAU, Segimon (doc. 1599): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer de San Cristóbal de la Casaña, que l'any 1500, s'establí a Aiguafreda.¹

AGNES O ANES, Joan (doc. 1499): Ferrer documentat a Girona. El 24 de maig de 1499, contractà quatre reixes per a la capella de la Nativitat de l'església del monestir de Sant Domènec de Girona, donades pel noble Jaume Miró. Un mes després, rebé el primer pagament.² Podria ser el mateix ferrer que contractà el rellotge de la Seu de Girona, el 3 de març de 1479.³

AHMED (doc. 1390): Segons El Diccionari Ràfols, forjador sarracè trescentista que, l'any 1390, treballava a la torre de la Seu de Lleida.⁴

ALEGRE, Esteve (doc. 1517): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer de Lleida que, conjuntament amb Ibrahim Scandart, forjà unes reixes per a la capella de Jordi Cocci, a l'església de Santa Engràcia de Saragossa.⁵

1. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 5.
2. FREIXAS 1983, pàg. 285. El contracte és publicat a les pàgs. 290-292.
3. *Ibid.*, pàg. 304 i 305.
4. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 8
5. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 15.

ALEMANY, Bernat (doc. 1408): Ferrer documentat l'any 1408, quan el Consell de la Ciutat de Barcelona li remunerà un canelobre daurat.⁶

ALEMANY, Joan (doc. 1378): Membre d'una de les nissagues de rellotgers més conegudes. L'any 1378, es comprometé a fabricar un rellotge per a la ciutat de València.⁷

ALEMANY, Mateu I (doc.1406): Ferrer de Saragossa, fill de Joan Alemany. L'any 1406, construï un rellotge mecànic nou per a la Seu de Lleida que acabà de cobrar cinc anys després.⁸

ALEMANY, Mateu II (doc. 1491): Mestre daguer documentat a la Seu de Barcelona. El 7 de febrer signà com a testimoni en una sentència arbitral relativa a l'obra dels pinacles del cor que estava obrant Miquel Lochner i que, arran de la seva mort, continuà el seu deixeble, Joan Frederic de Kassel.⁹ El 14 de març del mateix any consten documentats uns pagaments als llibres d'obra de la Seu, per la ferramenta de l'obra del cor.¹⁰ En el text original, el nom del ferrer va acompanyat del qualificatiu de "mestre", que substitueix el "senye" prèviament tatxat, cosa que fa pensar que l'escrivà li tenia una major consideració professional.

ÀLEX (doc. 1404): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per adobar diverses dotzenes de broques.

ALOI (doc. 1404-1415): Ferrer documentat al tall de la Seu de Barcelona. Realitzà diversos adobs a les eines dels piquers.

ANDAUS, Jordi d' (doc. 1508): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer de Lleida que forjà un canelobre de ferro per a la Seu d'Osca, l'any 1508.¹¹

6. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), *Llibre de Consells*, 1399-1412, vol. XXVIII, fol. 109v. Citat per SANPERE I MIQUEL 1906, pàg. 73.

7. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 503.

8. ARGILÉS 1993-1994, pàgs. 266 i 267; PADILLA 1991, pàgs. 160 i 161. Citat per ALONSO 1976 pàg. 86

9. MADURELL I MARIMÓN 1954, pàg. 181, doc. 14.

10. El 23 de març de 1491 signà un reconeixement als marmessors de mestre Loquer. *Ibid.*, pàg. 184, doc. 21.

11. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 38.

ARBÚCIES, Pere (doc. 1474): L'any 1474 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter del Portal Nou.¹² Citat al Diccionari Ràfols.¹³

ARENY, Sans (doc. 1339-1340): Ferrer (?). Nom que apareix inscrit en el braç d'un grup d'hostiers datats entre els anys 1339 i 1340 –*Sans Areyn me féu*–, motiu pel qual hom ha pensat que es podria referir al ferrer que els forjà.¹⁴

ARLÉS, Pere (doc. 1423): Mercader documentat a la Seu de Barcelona. El 13 de juny de l'any 1423, cobrà el fil d'aram necessari per a la trona del cor.

ARMAN, Joan (doc. 1472-1473): Ferrer de Barcelona. Fou nomenat conseller de la ciutat durant el període 1472-1473.¹⁵

ARNAU, Joan (doc. 1494): Ferrer de Barcelona. L'any 1494 fou escollit conseller de la ciutat entre els prohoms del gremi de serrallers.¹⁶

ARTÚS, Guerau (doc.1421): Ferrer documentat a Valls.¹⁷

AVELLÀ, Esteve (doc. 1474): Ferrer de Barcelona. L'any 1474 exercí el càrrec de Prohom del gremi pel quarter del Portal Nou.¹⁸ Citat al Diccionari Ràfols.¹⁹

BALADOSA, Jaume (doc. 1461): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del cobrament per adobar diverses dotzenes de broques dels piquers.

BALLESTAR, Guillem de (doc. 1283): Monjo major de la Seu de Vic documentat l'any de la seva mort. Consta que féu "*fieri alarogium*".²⁰

12. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 85v i 86. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

13. DICCIONARIO BIOGRÁFICO....., vol. I, pàg. 49.

14. AMENÓS 2005F

15. DICCIONARIO BIOGRÁFICO....., vol. I, pàg. 54.

16. DICCIONARIO BIOGRÁFICO....., vol. I, pàg. 57.

17. DICCIONARIO BIOGRÁFICO....., vol. I, pàg. 64

18. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 85v i 86. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

19. DICCIONARIO BIOGRÁFICO....., vol. I, pàg. 70.

20. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 503.

21. HOMS1977, pàg. 89.

BARCELÓ, Narcís (doc. 1367): Ferrer documentat a la Seu de Girona. El 16 de setembre de 1367, adobà la reixa de la capella de San Esteve de la Seu de la ciutat. Obrà també diversos tipus de claus per a la construcció del “*porxe que fou sobre la capela de Sancta Macdalena*”²¹.

BARRAL (doc. 1463): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per adobar i forjar el pany i la clau de l'armari d'una llibreria.

BARRAL, Marc (doc. 1433-1434): Serraller documentat a la Seu de Tortosa durant el bienni 1433-1434, amb motiu de l'adob d'alguns panys²².

BARUTA, [Pere (?)](doc. 1433-1453): Botiguer documentat a la Seu de Barcelona el 21 de juny de l'any 1433, amb motiu del pagament de dues pales de ferro. Segons el Diccionari Ràfols, l'any 1453 forjà les cadenes que subjectaven els llibres de la biblioteca de la Seu de Barcelona.²³

BASA (doc. 1489): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 18 de novembre de 1489, quan se li remuneraren diversos claus per un faristol, i altres elements destinats a les finestres del cimbori.

BASIA (doc. 1447): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 20 de maig de 1447, amb motiu del pagament per adobar el pany de la caixa de recaptés que l'Obra tenia a Sant Boi.

BASSÓ, Esteve (doc. 1486 - 1490): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de diverses compres de claus. El 7 de febrer de 1490, un tal mestre Bassó forjà la ferramenta necessària per la campana Eulàlia i la de Sant Vicenç. La documentació no ens permet distingir tanmateix si es tracta d'Esteve o de Pere Basso. Els anys 1472 i 1478 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter de Regomir.²⁴ El 19 de juny de 1490, es féu l'inventari dels seus béns.²⁵

BASSÓ, Pere (doc. 1488-1490): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 23 de novembre de 1488, amb motiu del pagament de di-

22. ALMUNI 1991, pàg. 183.

23. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 100.

24. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 83v i 89v. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

25. AHCB Arxiu Notarial. Inventaris. Sèrie I-16.

versos tipus de claus destinats a l'orgue petit. El 7 de febrer de 1490, mestre Bassó forjà la ferramenta necessària per la campana Eulàlia i la de Sant Viceç.

BAYILS, Narcís (doc. 1394-1395): Ferrer documentat a la Seu de Girona al llarg del bienni 1394 i 1395, quan el mestre d'obres Guillem Morey li remunerà uns hostiers.²⁶

BELOT, Nicolau (doc.1427): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer Documentat a Valls el 1427.²⁷

BENET, Joan (doc. 1447): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa²⁸.

BERRAL, Martí (doc. 1459): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 10 de novembre de l'any 1459, amb motiu del pagament d'una clau.

BERTRAN, Berenguer (doc. 1375-1388): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1375 i 1388. Tenia l'obrador al quarter del Regomir.²⁹ Fou un dels ferrers que més treballà per a l'obra durant aquest període. Consten documentats pagaments freqüents i regulars per comandes diverses de serralleria, com claus de tipologies variades, emprats en la construcció del mobiliari de la Seu, golfos, baules, tancadures o claus de portes.

També proveí l'obra de barres de ferro destinades a l'estructura de l'edifici. Bertran fou el principal proveïdor de clavassó destinada a la construcció de l'edifici entre els períodes compresos entre els anys 1375 a 1385. El 7 de desembre de 1375 cobrà per la realització de diverses quantitats de claus i barres de ferro destinades al bastiment de l'antiga porta romànica que comunica la Catedral i el claustre. El 7 de juliol de 1386 cobrà per diversos elements de ferro emprats en la col·locació dels vitralls de la capella de Sant Silvestre.

BERTRAN, Pere (doc. 1409): Ferrer de Manresa. El 9 d'agost de 1409, juntament amb el solsoní Pere Guixer, contractà les reixes "*fae-*

26. DOMENGE 1997, pàg. 122.

27. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 114.

28. MATAMOROS 1932, pàg. 87.

29. Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB), Llibre de l'Obra (Ll. o.), 1379-83, fol. 22.

dores entorn o davant la capella del Sant Esperit situada dins la esgleya de Madona Sancta Maria de Manresa".³⁰

BERTRAN, Ramón (doc. 1456-1459): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1456 i 1459. Realitzà diversos elements de serralleria, així com activitats pròpies de l'especialització de clavetaire. El 10 de juliol de 1456 obrà una baula per a la porta nova de la Seu. El 26 de gener de 1457 cobrà, entre d'altres coses, per un reixat que s'instal·là en una finestra del cimbori. El 30 de juny de 1459 forjà també diversos tipus de claus per al cadirat baix del cor que estava realitzant l'escultor Macià Bonafè.

BLANQUÉ, Bernat (doc. 1415): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 26 de gener de 1415, amb motiu del pagament d'una clau de porta.

BLEDA, Bartomeu (doc. 1461-1485): Botiguer documentat a la Seu de Barcelona.³¹ El 24 de novembre de 1461, se li remuneraren diverses planxes de ferro per folrar la caixa on es guardaven els diners de l'Obra. Consten també diversos pagaments efectuats els anys 1479 i 1485 per fil-ferro destinat a la fabricació dels orgues de la Seu.

BLEDA, Pere Joan (doc. 1492): Botiguer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de diversos pagaments de plom per emplomar. Possiblement seria fill de Bartomeu.

BOFILL, Narcís (doc. 1396): Ferrer documentat a Girona el 1396, amb motiu del pagament de tres lliures de ferro destinat a fer les gafes amb què s'havien de pujar les pedres per a obrar un pilar.³²

BOFILL, Pere (doc. 1479-1490): Manyà documentat a la Seu de Barcelona. Se li remuneraren diversos elements de serralleria, entre els quals destaquen la clavassó per al cor de fusta que estava obrant mestre Miquel Lochner, i elements diversos de serralleria. Els anys 1471 i 1487 exercí el càrrec de levador i prohoms del gremi pel quarter de Regomir.³³

30. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

31. No ens queda clar si podria tractar-se del conegut argenter barceloní, fill de Miquel Bleda. DALMASES 1992, vol. II, pàg. 37.

32. DOMENGE 1997, pàg. 123

33. AHCB, Secció Gremis. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 82v, 83 i 94. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

BONAFÈ, Joan de (doc. 1403): Ferrer documentat a la Seu de Lleida.³⁴

BONAVIE (doc. 1408): Ferrer jueu documentat a Girona amb motiu de la venda d'una picarola, quatre tascons i moles.³⁵

BONMACIP, Pere (doc. 1324): Ferrer jueu. L'any 1324, col·laborà amb el cristià Romeu Burgès en la forja d'una reixa per a la Catedral de Santa Maria de Manresa.³⁶

BORRAÇ, Joan (doc. 1409-1410): Ferrer documentat a la Seu de Lleida.³⁷

BORRÀS (doc. 1461): Ferrer documentat a la Seu de Lleida. Folrà les portes del Portal de la Torre de la Seu de Lleida amb planxes de ferro.³⁸

BOXÉ, Mateu (doc. 1384): Ferrer o campaner. L'any 1384, adobà el batall del seny major de la vila de Bagà, juntament amb G. Coll.³⁹

BRASIMOT (doc. 1340): Ferrer moro documentat a la Seu de Tortosa.⁴⁰

BRULL, Salvador (doc. 1439): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa el 15 de setembre de 1439, amb motiu del pagament de claus per a una bastida.⁴¹

BURGÈS, Romeu (doc. 1324): Ferrer cristià. L'any 1324, col·laborà amb el jueu Pere Bonmacip en la forja d'unes reixes per a la Catedral de Santa Maria de Manresa.⁴²

BURGUET, Pere (doc. 1397-1401): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona, el 29 de maig de 1401, amb motiu del pagament per adobar un canelobre gran que estava trencat. L'any 1397 constava com administrador de la confraria de Sant Eloi de Barcelona.⁴³

34. ARGILÉS 1991, pàg. 238.

35. SERRA I RÀFOLS 1962, pàg. 568.

36. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

37. ARGILÉS 1991, pàg. 238.

38. ALONSO 1976, pàg. 148.

39. SERRA I VILARÓ 1950, vol. III, pàg. 40.

40. ALMUNI 1991, pàg. 178.

41. *Ibid.*, pàg. 143.

42. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

43. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 183.

CABOTES, Pere (doc. 1380): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. Podria tractar-se, potser, del ferrer Pere Çabaté, documentat aquests anys a la Seu de Barcelona. Citat al Diccionari Ràfols.⁴⁴

CALBÓ (O CALVÓ), Joan (doc. 1435-1449): Mestre rellotger de la Ciutat de Barcelona.⁴⁵ Fou encarregat del manteniment del rellotge de la Llotja de Mercaders de Barcelona.⁴⁶ L'any 1435, rebé la quantitat de 20 florins d'or d'Aragó "*in solum reparationis orolotgi Lotgie Mercatoris Barchinone in iudicacionis publici noviter facte cum literis cuiuslibet ore diei, pront apparet in fenestra dicti orologi*".⁴⁷ El 21 de febrer de 1441, consta com a obrer de l'església parroquial de Sant Miquel de Barcelona.⁴⁸ Morí l'any 1449.⁴⁹

CAMPS, Esteve (doc. 1444-1452): Revenedor de ferro vell documentat el 9 de maig de 1444, amb motiu del pagament de diversos centenars de claus. Consta malalt entre 1445 i 1452.⁵⁰

CANYADELL, Bernat (doc. 1386-1392): Ferrer documentat a la Catedral de Barcelona. Féu diversos treballs de claveteria i serralleria. Sobresurten els encàrrecs de clavasó per al seny major, efectuats els mesos de setembre i octubre de 1391, així com els claus per armar les finestres del cloquer i de la sagristia. Obrà les potes dels golfos de la finestra de Santa Bàrbara i del portal del rellotge, pagades el 12 d'agost del 1391 i el 17 d'agost del 1392, respectivament. El 7 d'octubre de 1391 se li remuneraren les reixes de la finestra de la sagristia.

CANOVES (doc. 1406): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 10 d'abril de 1406, amb motiu del pagament d'una clau de pany.

44. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 193.

45. MANUAL DE NOVells ARDITS 1893, vol. II, pàg. 65.

46. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 75, nota núm. 184. Sobre aquest rellotge, vegeu el treball de TORRAS 2001, pàgs 196 i 197.

47. MADURELL 1946, pàg. 75, nota 183.

48. Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona (AHPB), notari Joan Franch (major), *Tricesimum manuale*.

49. Vers 1445 constava "*malalt e indispost, (...) detengut de malaltia que és haüt per mort*". BATLLE 1973, vol. II, pàg. 588.

50. *Ibid.*, vol. II, pàg. 588.

CANYET, Rafael (doc. 1494): Botiguer de ferro, documentat a Santa Maria del Mar, el 6 de maig de 1494, quan cobrà fil de llautó que serví per a un dels vitralls de l'església.⁵¹

CAPÉS, Bartomeu (doc. 1429): Ferrer de Vic. El 20 de novembre de 1429, el Consell de la ciutat l'enfranquí per un període de sis anys, motiu pel qual Gudiol i Cunill suposà que devia haver-hi dèficit de professionals.⁵²

CARBONELL, Guillem (doc. 1418-1419): Ferrer de Perpinyà. El 9 de setembre de 1418, contractà unes reixes per la capella de Sant Pere de l'església major d'aquesta ciutat, que havia d'ésser igual a la de la capella de Sant Joan i havia d'estar llesta abans de Nadal. El 16 d'agost de 1419, firmà l'àpoca.⁵³

CARDET (doc. 1461): Ferrer documentat a Lleida. L'any 1461 obrà les planxes de ferro que havien de folrar les portes del Portal de la Torre de la Seu de Lleida.⁵⁴

CARRERA (doc. 1377): Ferrer documentat a la Seu de Girona. El 29 de novembre de 1377, comprà una maça i una picarola, juntament amb el procurador i el mestre de l'obra, Guillem Morey.⁵⁵

CARRERAS (doc. 1423): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 15 de gener de 1423, amb motiu del pagament de clavassó vella.

CARRERES, Jaume (doc. 1428-1429): Ferrer. El 12 de setembre del 1428, cobrà dos golfos per a les portes del cimbori. Cobrà també per clavassó vella.

CASADAVAL, Joan (doc. 1496): Botiguer de ferro documentat a la Seu de Barcelona l'11 de gener de 1496, amb motiu del pagament de diverses punxes.

CASADURANA, Joan (doc. 1456-1461): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1456 i 1461. Adobava les eines dels piquers.

51. AINAUD - VILA-GRAU - ESCUDERO 1985, pàg. 25, Reg. 3.

52. GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 75.

53. GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4; GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 75; GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 225.

54. ALONSO 1976, pàg. 148.

55. HOMS 1977, pàg. 142-143.

CASAJUSSANA, Joan (doc. 1492-1494): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona els anys 1492 i 1494. Forjà claus i canals de desaigüa, i baté diverses quantitats de ferro “macho” i ferro vell.

CASAJUSSANA, Nadal (doc. 1493-1498): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà bàsicament treballs de clavetaire, entre els quals sobresurten la clavassó per les vidrieres del cor, i de serralleria. Possiblement era esclau de l'anterior, puix que consta un pagament al seu nom efectuat el 21 d'octubre de 1493, però és Rafael Casajoana qui signa l'albarà. L'any 1482 exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter de Regomir i el 1494 el de prohom.⁵⁶

CASAJUSSANA, Raphel de (doc. 1475-1495): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà diverses tasques relacionades amb la fabricació de claus per a mobiliari i elements de serralleria per a l'obra de la Seu. Sobresurt la ferramenta que realitzà per a les manxes dels orgues majors entre els anys 1484 i 1488. L'any 1485, adobà els canalobres de la capella de Santa Eulàlia. L'any 1494, construï l'estructura de ferro que havia de sostenir el seny de les hores. Consten també diverses partides de claus, així com elements destinats al bastiment de les vidrieres del cimbori, l'any 1494. Els anys 1477, 1481 i 1486 exercí el càrrec de prohom del gremi pel quarter de Regomir.⁵⁷

CASAMITJANA, Rafael de (doc. 1479-1481): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà la clavasó per als orgues mitjans de la Seu i per a la trona, i diverses cadires del cor.

CASALA (O SASALA), Francesc (doc. 1397-1401): Ferrer documentat a la Seu de Lleida. Tenia el domicili al carrer de Sala o Sassala –actual carrer de Borràs–, que davallava sota l'església de Sant Andreu, partint dels murs de la Cuirassa.⁵⁸

CASALAGUERS, Francesc (doc. 1400): Ferrer documentat a la Seu de Lleida. Tenia el taller al Cap Pont. Esmolava les eines dels piquers.⁵⁹

56. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 91v i 97v. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

57. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 89, 91, 93v. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

58. ARGILÉS 1991, pàg. 241.

59. ARGILÉS 1991, pàg. 241.

CASELLES, Joan (doc. 1482): Segons el Diccionari Ràfols, l'any 1482 forjà les reixes dels portals de pedra de l'Altar Major de la Seu de Tarragona.⁶⁰

CASELLES, Pere (doc. 1461-1485): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El 18 d'abril de 1461 se li remuneraren les frontisses del cadirat baix del cor, obra per Macià Bonafè. El 31 de setembre de 1465, cobrà les cadenes que tancaven els llibres a l'armari de la Llibreria. El 24 de juliol de 1490, arran de la mort de Jaume Guixos, fou nomenat ferrer de la Ciutat.⁶¹ Els anys 1472, 1478 i 1485 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter de Regomir.⁶²

CASESNOVES, Guerau de (doc. 1380-1434): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. Segons el Diccionari Ràfols, consta documentat fins l'any 1434, data en què es féu públic el seu testament a favor de la seva esposa, Maciana.⁶³

CATXOT, Ahmet o Admet (doc. 1385): Ferrer moro documentat a la Seu de Lleida. Obrà la serralleria de les portes noves de la Sagristia.⁶⁴ Documentat al Diccionari Ràfols.⁶⁵

CARBONELL, Bernat (doc. 1457): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat a Valls.⁶⁶

CERDÀ, Bernat (doc. 1368): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat al Palau Reial Menor.⁶⁷

CERVIÀ, Pere (doc. 1450-1461). Ferrer documentat a Girona. L'any 1450, pactà unes reixes per tancar l'antiga capella de Sant Domènec. El 27 de febrer de 1461, acordà les reixes de l'antiga capella de Sant Pau de la Seu gironina, que encara es conserven.⁶⁸

60. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 253.

61. "Lo dit dia fou provebit del offici de ferrer, en P. Caselles per mort den Jacme Guixos pel Concell de XXXII". MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1894, vol. III, pàg. 86.

62. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 83v, 89v i 93. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

63. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 254.

64. ALONSO 1976, pàg. 56.

65. DICCIONARIO BIOGRÁFICO... vol. I, pàg. 264.

66. *Ibid.*, pàg. 224.

67. *Ibid.*, vol. V, pàg. 1417.

68. FREIXAS 1983, pàg. 284-286. El contracte és transcrit a les pàgines. 289-290.

CLARET, Pere (doc. 1400-1401): Ferrer documentat a la Seu de Lleida amb motiu del pagament per esmolar les eines dels piquers.⁶⁹

CLOTES, Bonanat (doc. 1380): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380.

COLELL, Bongrat (doc. 1378): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament de diversos elements de ferro per adobar un carretó trencat.

COLL, G. (doc. 1384): Ferrer o campaner. L'any 1384, adobà el batall del seny major de la vila de Bagà, juntament amb Mateu Boxé.⁷⁰

COLLELL, Arnau (doc. 1321): Segons el diccionari Ràfols, ferrer documentat a Vic, en un debitori de l'any 1321.⁷¹

COLOMER, Macià (doc. 1380): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. Citat al Diccionari Ràfols.⁷²

COLOMER, Pere (doc. 1413): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer de tall de l'obra de la Seu de Barcelona, documentat el 1413.⁷³

CONCA, Berenguer (doc. 1383): Ferrer documentat a la Seu de Girona. El 6 de juny de l'any 1383 se li remunerà un ferro destinat a articular l'àngel que coronava la torre que s'havia edificat sobre la galilea romànica de la Seu de Girona. Obrà, a més, dues escodes, quatre escarpres i quatre punxons nous per al mestre d'obres Guillem Morey.⁷⁴

CORE, Antoni (doc. 1390): Ferrer-manyà bolonyès documentat a la Seu de Lleida. L'any 1390, construí el rellotge de la Seu Vella.⁷⁵ Documentat al Diccionari Ràfols.⁷⁶

69. ARGILÉS 1991, pàg. 241

70. SERRA I VILARÓ 1950, pàg. 40.

71. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 292.

72. *Ibid.*, pàg. 288.

73. *Ibid.*, pàg. 288.

74. DOMENGE 1997, pàg. 126-127.

75. ARGILÉS 1993-1994, pàgs. 261 i 262; PADILLA 1991, pàg. 159-161. Abans havia estat citat per JUNYENT 1982, pàg. 63.

76. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 303.

DESOVOL (doc. 1377-1390): Ferrer manyà documentat a la Seu de Barcelona. És un dels ferrers que més treballa per a l'obra, amb pagaments freqüents i regulars per comandes de tipologia diversa. Obrà claus emprats en la construcció del mobiliari de l'obra, així com golfos, baules, tancadures o claus de portes. El 17 de novembre de 1380, cobrà un pany i una clau per tancar la porta de la capella de santa Bàrbara, atès que els fadrins hi feien malbé els vitralls. El 7 de febrer de 1382, forjà la ferramenta per a la reixa de fusta que tancava la capella de la Trinitat, obrada pel fuster Bernat Moragues. També obrà clavassó per a la construcció de l'edifici. Documentat al Diccionari Ràfols.⁷⁷

DESPÍ, Guillem (doc. 1403-1407): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament d'adobs efectuats a les eines dels piquers.

DESPLÀ, Bernat (doc. 1382-1398): Ferrer de Barcelona. Segons Orduña adobà la reixa de darrere el sepulcre de Santa Eulàlia, l'any 1384.⁷⁸ El 22 d'agost de 1382, Jaume I li encarregà la construcció d'un astrolabi i d'un rellotge de dotze hores per un preu de cinquanta florins. El 15 de febrer de l'any següent, treballava a Barcelona en la construcció d'un astrolabi i, l'any 1398, fou cridat a Saragossa.⁷⁹

DESPUIG, Jaume (doc. 1430): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 16 d'abril de 1430, amb motiu del pagament d'un garbell per garbellar la calç.

DESPUIG, Joan (doc. 1427-1447): Ferrer manyà. Podria ser el mateix Joan de Puig, de la vila de Cervera, que, l'any 1427, contractà la reixa de l'Altar Major de la Seu de Vic. El darrer pagament d'aquesta obra s'efectuà l'11 d'octubre del 1430, quan Joan Despuig la col·locà al seu lloc.⁸⁰ El 26 de maig de 1430, signà els capítols per a la construcció de reixa de la capella de Sant Marc de la Seu de Barcelona, a compte dels administradors de la confraria del gremi de sabaters.⁸¹

77. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 347.

78. ORDUÑA 1915, pàg. 24, nota 2. Cita la font documental corresponent al llibre de comptes de la sagristia del bienni 1383-85.

79. JUNYENT 1982, pàg. 63.

80. Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, 736. Manuals del notari Pere Artigas. Anys 1425-1428, fol. 46r-v i anys 1429-1430, fol. 194.

81. AHPB, notari Joan Ubach, *Manuale comune*, anys 1429-1430, fol. 63v. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. IV, pàg. 975.

L'any 1447, pactà les reixes de l'Altar Major de la Transfiguració del Senyor de la Seu de Barcelona, per un preu de 450 florins d'or. Podria ésser el mateix que l'any 1479 exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter de Portal Nou.⁸²

DESPUIG, Lluís (doc. 1441-1442): Ferrer - manyà. El 24 de juny de 1441 cobrà les ferramentes que havia fet per a sis caixes de fusta, obra del fuster Pere Blasco. Pere Huguet hi pintà els senyals de Santa Eulàlia. El 19 de juny de 1442, forjà els panys i claus de vuit caixes d'acapes.

DESPUIG, Ramon (doc. 1379-1386): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament d'adobs a les eines dels treballadors del tall. Tenia l'obrador al Portal de Cardona.⁸³

DESQUES, Johan (doc. 1494): Ferrer de Verdú documentat a la Seu de Lleida. L'any 1494, forjà les planxes i els claus daurats per a les portes noves del Portal dels Apòstols de la Seu Vella i instal·là una reixa al portal de la Seu per protegir-ne l'accés.⁸⁴

ENRIC (doc. 1461-1465): Ferrer manyà d'origen alemany documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà diverses tasques de serralleria per a la Seu barcelonina.

El 5 de desembre de l'any 1461, se li remunerà el treball de recobrir la caixa on es guardaven els diners de l'obra amb planxa de ferro, comprada un mes abans al botiguer Bartomeu Bleda, i fer-ne el pany amb dues claus.

El 6 de maig del 1462 obrà seixanta-vuit claus grans que es clavaren al travesser superior de la reixa de fusta que tancava el cor, atès que hi havien entrat a robar. Durant aquest temps forjà també la serralleria per als orgues majors i mitjans de la Seu i, l'any 1463, realitzà diverses frontisses estanyades per a les cadires baixes del cor, obra de l'escultor Macià Bonafè. Entre 1462 i 1464 obrà la serralleria de l'armari on es guardaven els ciris i el bací de l'obra. Era coneixedor del pany mecànic, que instal·là a l'armari dels bacins de l'obra, l'any 1464.

82. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 90. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

83. ACB, LL.o., 1379-83, fol. 8v.

84. Alonso 1976, pàg. 189.

Mestre Enric obrà també diversos treballs de forja relacionats amb la instal·lació de vitralls, així com diversos elements per a la construcció de l'edifici.

ERMENGOL, Pere (doc. 1408): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat a Valls.⁸⁵

ERMENGOL, Salvador (doc. 1391): Ferrer de Barcelona. L'any 1391, juntament amb Berenguer Julià, formà part de la Comissió de 50 oïdors de comptes de la tresoreria municipal, amb motiu de la crisi econòmica de finals del segle XIV.⁸⁶

ESTEBAN, Pere (doc. 1492): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 8 de desembre de 1492, amb motiu del pagament de la feina d'allargar la grua del safareig. L'obra fou dirigida pel mestre de cases Sebastià Solsona.

FABRA, Antoni (doc. 1485-1496): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà especialment panys i claus, i elements de ferro per a la instal·lació de vitralls. El 9 d'octubre de l'any 1485, cobrà l'adob del penell trencat que coronava el cimbori, el qual havia estat construït el 1430. El 26 d'agost de 1495 cobrà dos canelobres de ferro "*que antran e hixen lo faristol maior del cor*", i l'11 de setembre de 1495, cobrà dotze baldes estanyades per sostenir els bordons del faristol major del cor.

El 24 de maig de l'any 1496 cobra per fabricar un estri de ferro que permetés netejar les vidrieres. Forjà també elements destinats a la construcció de l'edifici.

FÀBREGUES (doc. 1437-1444): Botiguer de ferro documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de la compra de diversos tipus de claus.

FARRER, Bertomeu (doc. 1475-1478): Ferrer-manyà documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà tasques diverses de serralleria, entre les quals sobresurt la confecció de claus de porta i de cadenes. El 23 d'abril de l'any 1452, consta documentat un primer pagament a un tal Bartomeu Ferrer, pels ferros destinats a una caixa de pedra que es feia per la parròquia de Castelldefels. Desconeixem, no obstant, si

85. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 369.

86. BATLLE 1973, pàg. 114, nota núm. 21.

devia tractar-se del mateix artífex.

FELIU, Joan (doc. 1419): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per adobar diverses dotzenes de broques. Tenia l'obra al carrer Comtal.⁸⁷

FELIU, Pere (doc. 1421): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per llogar càmecs i manegar picasses per als treballadors de l'obra.

FELIP, Johan (doc. 1383-1384): Ferrer documentat a la Seu de Lleida. Entre els anys 1383 i 1384, cobrà per una reixa que, segons Gabriel Alonso, devia ser la del cor. Tres anys més tard, col·locà la reixa de l'armari del Corpus Christi i l'any següent, estanyà i adobà la reixa "*hon esta lo drap de jesus*".⁸⁸ Sembla que mestre Johan Felip no complí amb el contracte i els seus béns foren venuts en subhasta pública.⁸⁹

FERRER, Antoni (doc. 1411): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 17 de maig de 1411, amb motiu del pagament d'adobs a eines dels treballadors de l'obra.

FERRER II, Antoni (doc. 1471): Segurament, fill de l'anterior. L'any 1471 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter del Portal de Sant Antoni.⁹⁰

FERRER, Arnau (doc. 1405): Ferrer documentat al *Diversorum* de la Seu de Barcelona. Documentat al Diccionari Ràfols.⁹¹

FERRER, Guillem (doc. 1380): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. Documentat al Diccionari Ràfols.⁹²

FERRER I, Jaume (doc. 1449-1486): Fill de Nicolau Ferrer i membre d'una nissaga de ferrers i rellotgers. El 19 d'abril de 1449, arran de la mort de Joan Calbó, els Consellers el nomenaren "*mestre de fer*

87. ACB, Ll.o., 1419-21(1), fol. 22v.

88. ALONSO 1976, pàg. 56; LLADONOSÀ 1965, pàg. 48.

89. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I, pàg. 377.

90. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 82v i 83. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

91. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 418.

92. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 419.

reloctes de la ciutat de Barchinona".⁹³ L'any 1449, instal·là "una luna per ell artificialment feta e posada en lo aralotge de la Lotge dels Mercaders de la dita ciutat".⁹⁴ Entre els anys 1457 i 1458, ostentà el càrrec de rellotger de la Llotja de Mercaders de Barcelona per una quantitat de 80 sous barcelonins cada any, amb l'obligació de "tenir en condret lo reloctge de la Lotje dels Mercaders de la luna en aquel artificialment feta".⁹⁵ L'any 1464, perdé el càrrec de rellotger de la ciutat, i no el tornà a recuperar fins a la mort de Bernat Vidal, l'any 1473.⁹⁶

Als Llibres de l'Obra de la Seu de Barcelona, Jaume Ferrer I consta documentat com a "ralotger" i com a "ferrer de la fàbrica de la Seu".⁹⁷

El 18 de juliol de 1479, cobrà els adobs efectuats al cavall de la figura de coure de San Jordi que coronava la font del claustre. Els adobs a la font foren freqüents: El 24 de juliol de 1481, cobrà per engrandir el sortidor d'aigua, reforma que no degué obtenir els resultats esperats, puix que el 23 d'agost se li remuneraren els desperfectes produïts per l'excés de cabal. A partir dels anys vuitanta, es fa difícil saber si els encàrrecs documentats són assumits per ell o pel seu fill. Així, per exemple, sabem que el 21 d'agost de l'any 1482, ell o el seu fill signà àpoca de pagament pel rellotge de la vila d'Igualada,⁹⁸ i el 12 de setembre de 1483 havia concordat el rellotge de la Seu de Vic.⁹⁹ L'any 1484, ell o el seu fill inicià la construcció del rellotge de Santa Maria d'Igualada, feina que de ben segur finalitzà Jaume Ferrer II vers 1490.¹⁰⁰

Per aquestes dates, Jaume Ferrer I devia ser un home d'avançada edat i el seu fill devia assumir tot sol els encàrrecs. Ens ho confirma el fet que durant els anys 1485 i 1486, cobrà per donar de menjar

93. MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1893, vol. II, pàg. 65. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 504.

94. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 75. Vegeu també TORRAS 2001, pàg. 197, nota 288.

95. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàgs. 75 i 76, nota núm. 184.

96. VINYOLÉS 2002-2003, pàg. 600-602.

97. ACB, Ll. o. 1481-83, fol. 120v.

98. AHPB, notari Marc Busquets (major), Manual dels anys 1482-1483.

99. GUDIOL I CUNILL 1918, pàgs. 12 i 13.

100. SEGURA 1907, pàg. 149.

als ocells de l'hort i mantenir net el portal del campanar de les hores. No obstant això, el 4 de gener de 1486, consta treballant amb el seu fill. “*Jacme Ferrer e Jacme Ferrer, ralotger, pare e fill*”¹⁰¹ cobraren per instal·lar la imatge de Santa Eulàlia per la font del claustre, representada amb l'eculi i la palma.

Jaume Ferrer I degué morir entre gener i abril de 1486, puix que en els pagaments efectuats per aquest concepte a partir del 12 d'abril només hi consta el seu fill.

FERRER II, Jaume (doc. 1484-1522): Ferrer i rellotger, fill de l'anterior. Entre el 19 d'agost i el 19 de febrer de 1484 se li pagaren dues campanes per al rellotge de la Seu de Barcelona, una que sonava les hores i l'altra, els quarts. En aquests pagaments consta documentat com a “*relotgé menor de dies*” i “*relotgé menor de dret*”, cosa que permet suposar que treballava ajudant al seu pare en el càrrec de ferrer de la Seu de Barcelona.

El 4 de gener de 1486, Jaume Ferrer pare i fill, reberen l'encàrrec de coronar la font del claustre amb una estructura de ferro, a sobre de la qual hi havia d'anar una figura de Santa Eulàlia de coure fosa per l'argenter Berenguer Palau. La santa havia de portar els seus atributs, ço és, l'eculi a una mà i la palma a l'altra, i havia d'ésser entregada per la festivitat de santa Eulàlia, al mes de febrer.¹⁰² El 12 d'abril, però, la feina encara no s'havia entregat. Durant aquests mesos, Jaume Ferrer I traspassà i el seu fill hagué d'assumir tot sol l'encàrrec. Els obrers decidiren aleshores fer-li signar contracte i establiren una nova entrega per la Cinquagèsima, sota una pena de quinze lliures si no entregava la feina feta.¹⁰³ Al mes de maig, Pau Vidal i Francesc Mestres la dauraven i pintaven respectivament.¹⁰⁴ Entre els anys 1486 i 1491, construí un rellotge mecànic per a la Seu de Lleida¹⁰⁵ i l'any 1487, obrà el rellotge de Santa Maria de Cervera.¹⁰⁶

101. ACB, Ll. o. 1485-87 (2), fol. 98.

102. ACB, Ll. o. 1485-87 (2), fol. 98.

103. ACB, Ll.o., 1485-87(2) , fol. 100v.

104. ACB, Ll. o. 1485-87 (2), fol. 103. ACB, Ll. o. 1485-87 (2), fol. 103v.

La feina de rellotger es completava amb altres encàrrecs de serralleria, com l'execució de panys, claus i forrellats.

El 25 de setembre de 1494, Jaume Ferrer II signà les Capitulacions per construir el rellotge mecànic de la Seu de Barcelona per un preu de 56 lliures, pagat a mitges entre el Capítol i el Consell de la Ciutat.¹⁰⁷

A partir d'aquest escàrrec, Jaume Ferrer II passà a ésser el rellotger més sol·licitat del principat: El 2 d'abril de 1496, signà àpoca per la fàbrica del rellotge del castell de Corbera.¹⁰⁸ El 23 de març de 1499, signà els capítols per a la construcció del rellotge de l'església de Molins de Rei, l'1 d'octubre de 1499,¹⁰⁹ signà els capítols per a la fàbrica del rellotge del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron¹¹⁰ i el 15 de juliol de 1499 cobrà per diversos adobs efectuats al rellotge de la porta dels Sombrerers de Santa Maria del Mar.¹¹¹ L'any 1498, signà una concòrdia amb els jurats de Sabadell per al manteniment del rellotge de l'església parroquial de Sant Feliu durant els quatre anys següents.¹¹² Jaume Ferrer devia anar molt carregat de feina, car per aquestes dates, els jurats li recorden que el rellotge de la vila porta molt de temps a casa seva, en espera d'ésser reparat.

Com a rellotger de la Ciutat de Barcelona, tenia cura del rellotge de la Llotja de Mercaders. En un consell celebrat l'any 1501, els cònsols li recriminaven tenir el rellotge "*molt desbaratat, e encara que aquell tingue a càrrech de tenir en condret en Jaume Ferrer, rellotger de aquesta ciutat, per lo gran mal recapte que aquell hi dona, qui no atura en ciutat ni's cura de adobar aquell, stà axí desbaratat que no tocha*

105. ARGILÉS 1993-1994, pàg. 270; PADILLA 1991, pàgs. 163 i 166, doc. IV . Aquest contracte fou publicat per primera vegada a EL CRONICÓN ILERDENSE... 1875, pàgs. 69 i 70, i reproduït després per ROCA I FLOREJACHS 1911, pàg. 90, i ALONSO 1976, pàg. 96. El 8 de juny de l'any 1493, consta un pagament per reparar aquest rellotge. AHPB, notari Lluís Carles Mir, *Manuale secundum*.

106. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 504.

107. RÚBRIQUES DE BRUNIQUER...1926, vol. V, pàg. 70.

108. AHPB, notari Antoni Benet Joan, *Manuale secundum*.

109. AHPB, notari Dalmau Ginebret, Manual dels anys 1498-1499.

110. AHPB, notari Narcís Guerard Gili, Manual de l'any 1499.

111. BASSEGODA 1927, vol. I, pàg. 289.

112. CARRERAS 1933, pàgs. 243-246.

sinó molt desbaratament".¹¹³ El 24 d'abril de 1503 els Consellers de Barcelona el destituïren del càrrec de rellotger de la ciutat "*per mal servey, y per que se n'era anat estar fora, y [els Consellers] proveheixen lo Offici á favor de altri*".¹¹⁴ L'any següent consta treballant a la parròquia de Sant Gil de Saragossa.¹¹⁵ L'any 1507, contractava el rellotge de l'hospital de la Mare de Déu de Gràcia de Saragossa. L'any 1509 fou admès de nou a Barcelona, però fou deposit l'any següent perquè havia marxat a viure a Saragossa.¹¹⁶ El primer de març de 1513, emparaulà amb els canonges de la Seu de Tarragona l'obra del rellotge de la Seu,¹¹⁷ contractat l'any 1522.¹¹⁸ L'any 1495 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter de Regomir.¹¹⁹

FERRER, Joan (doc. 1411): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona l'any 1411, amb motiu del pagament per adobar les eines dels piquers.

FERRER, Joan (doc. 1459): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El 18 de maig de 1459 cobrà diversos tipus de claus per la fabricació del cadirat jussà del cor, i el 15 de desembre del mateix any cobrà la ferramenta per una taula de roure de Flandes, obrada per l'escultor Macià Bonafè.

FERRER, Joan (doc. 1483): Mestre rellotger que, l'any 1483, adobà el rellotge de la Seu de Vic, obrat per Joan de la Pedra. Consta que hi afegí un mecanisme per sonar els quarts i uns ressorts per tal que toquessin els quarts i les hores a l'interior de la Catedral.¹²⁰

FERRER, Narcís (doc. 1430): Segons el diccionari Ràfols, ferrer gironí autor de la reixa de l'antiga capella de Sant Pere i Sant Pau de la Seu de Girona.¹²¹

113. ARGILÉS 1993-1994, pàg. 270.

114. RÚBRIQUES DE BRUNIQUER... 1926, vol. V pàg. 70.

115. GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 13.

116. ARGILÉS 1993-1994, pàg. 270 i nota 57.

117. GUDIOL I CUNILL 1917, pàg. 13.

118. MORERA 1905, pàg. 101.

119. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 98. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

120. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 504.

121. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 422.

FERRER, Nicholau (doc. segle XV): Ferrer i mestre de fer rellotges de Barcelona. És el membre més ancestre d'una de les nissagues de rellotgers més conegudes de la ciutat de Barcelona.

FERRER, Pere (doc. 1368): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat al Palau Reial Menor de Barcelona, l'any 1368.¹²²

FIGUERA, Bartomeu (doc. segon quart del segle XV): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona durant el segon quart del segle XV, amb motiu del pagament de ferros nous i referrats, és a dir, per ferradures noves i velles. En la documentació se l'anomena "Ferrer o menestral". Possiblement es tracti del mateix Figuera que el 24 de setembre de 1402 cobrà diversos treballs efectuats al penell de la Seu. Constava al carrer Ample.¹²³

FIOL, Joan (doc. 1431-1434): Ferrer del tall de Montjuïc, documentat entre els anys 1431 i 1434, amb motiu del pagament d'adobs a les eines dels piquers del tall.

FIOL, Pere (doc. 1427-1438): Ferrer del tall de Muntjuïc, documentat entre els anys 1427 i 1438, amb motiu del pagament d'adobs a les eines dels piquers.

FONCHENÇES (doc. mitjan segle XIV): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa a mitjan segle XIV.¹²⁴

FONT, Berenguer (doc. 1419): Ferrer de Barcelona. L'any 1419, era prohoms del gremi i representava el quarter de la Boqueria de Barcelona.¹²⁵

FREIXA, el jove (doc. 1458): Ferrer documentat a la Seu de Tarragona el 9 de novembre de 1458, amb motiu del cobrament d'unes barres per fer vidrieres i uns claus per fixar els vitralls de la capella de la Verge.¹²⁶

FREXES, Simó (doc. 1451-1482): Ferrer de la Ciutat de Barcelona, nomenat el 30 d'agost de 1451. Havia d'encarregar-se de "*les obres de ferre o ferraments quis haien affèr o sien necessaris en los tall o talls de la*

122. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. V, pàg. 1426.

123. ACB, Ll.o., 1401-1403, fol. 31.

124. ALMUNI 1991, pàg. 198.

125. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. I.

126. Ainaud - Vila-Grau - Virgili - Companys - Vila Delclòs 1985, pàg. 204 i 205.

dita Ciutat, e al moll e en les rieras que la Ciutat fasse obrar e adobar".¹²⁷ L'any 1482 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter del Portal de Sant Antoni.¹²⁸

FREXES I, Joan (doc. 1432-1438): Ferrer del tall de Muntjuic, documentat entre els anys 1432 i 1438, amb motiu del pagament per llossar diverses eines dels piquers del tall.

FREXES II, Joan (doc. 1474-1499): Segurament, fill de l'anterior. L'any 1474 exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter del Portal de Sant Antoni i els anys 1477, 1491 i 1499, el de prohoms.¹²⁹

GANÀ, Jaume (doc. 1439): Ferrer documentat el 19 de desembre de 1439, amb motiu del pagament d'un forrellat per un armari.

GARCIA, Jaume (doc. 1340): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat a Barcelona.¹³⁰

GARCIA (O GASSIA), Vidal (doc. 1414): Ferrer documentat a la Seu de Tarragona. L'any 1414 prometé als representants del Capítol de la Seu de Tarragona que, abans de la Pentecosta, obraria unes reixes per tancar la capella de Sant Bernat del claustre.¹³¹ Documentat al Diccionari Ràfols.¹³²

GARRIGA, Gabriel (doc. 1464): Ferrer documentat a Mallorca, amb motiu del pagament de 110 lliures per fer la reixa de la capella de Santa Pràxedes de l'església de Santa Agna del Palau Reial de Mallorca, pintades després per Joan Pou, conegut pel sobrenom d'Aloy.¹³³

GARRIGA, Pere (doc. 1375-1385): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per llossar les eines dels piquers.

GARRIGUES, Francesc (doc. 1406): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 26 gener 1406, amb motiu del pagament per treballs de serralleria.

127. MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1893, vol. II, pàgs. 128-129.

128. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 91v. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

129. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 85v, 86, 89, 95 i 100. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

130. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 485.

131. CAPDEVILA 1935, pàg. 77.

132. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 486.

133. GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4; GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 567.

GAYA (O GUAYÀ) (doc. 1375-1392): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de pagaments, pràcticament setmanals, per adobs a les eines dels piquers. Tenia l'obrador a la Portaferriassa.

GILABERT, Joan (doc. 1435-1439): Ferrer - manyà documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per elements de serralleria aplicats al mobiliari i a les portes.

GILI, P[ere] (doc. Segle XIV): Ferrer (?). Nom que apareix inscrit en el braç d'un grup d'hostiers datats al segle XIV, motiu pel qual hom ha pensat que es podria referir al ferrer que els forjà. La inscripció diu: "P. Gili ff¹³⁴ dau[i] me fèu" i un signe no identificat.¹³⁵

GINETA, Nicolau (doc. 1406): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 26 de gener de 1406, amb motiu del pagament de vuit golfos per les finestres de la casa del porter de la Seu.

GRANELL, Antoni (doc. 1475): Segons el Diccionari Ràfols, l'any 1475 fou nomenat prohom de la confraria de Sant Eloi.¹³⁶

GUANA, Jaume (doc. 1439): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el mes de desembre de 1439, amb motiu del pagament per canviar les guardes de la tancadura d'una llibreria i posar un forrellat en un armari.

GUÀNECHS, Francesc (doc. 1405-1419): Ferrer - manyà documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament de diverses tasques de serralleria.

Adobà també les eines dels piquers.

GUÀNECHS, Jaume (doc. 1420-1459): Ferrer - manyà documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament per diverses tasques de serralleria.

GUARCH, Joan (doc. 1341): Ferrer de Morella documentat a la Seu de Tortosa amb motiu del pagament de dues brandoneres.¹³⁷

134. Potser F[erri] F[aber] (?).

135. AMENÓS 2005E.

136. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 540.

137. MATAMOROS pàg. 86. L'autor en transcriu el text: "*Tercio Kal-maii. Obligatio per Joannem Guarch fabrum ferri Morella, Petro de Coll, Sacristia de fabricando duo candelabra ferrea pretio duodecim librarum, de quibus dedit eidem nunc medietatem*".

GUÀRDALO O GÀRGALO (doc. 1346): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa, amb motiu del pagament d'un ganxo de ferro per a la llàntia de la capella de Sant Miquel.¹³⁸

GUILLAMOTA, Joan (doc. 1390): Mercader i ferrer de Balaguer. L'any 1390, construí la reixa del presbiteri de la Seu Vella. Estava pintada i daurada i era semblant a la del cor.¹³⁹

GUILLANIU (O AGUILLANIU) (doc.1390-1403): Ferrer documentat a la Seu de Lleida, considerat per Argilés un possible fill de mestre Guilló.¹⁴⁰ L'any 1390, obrà la ferramenta necessària per a la campana horària del primer rellotge monumental de la Seu de Lleida, construït aquell mateix any per Antoni Core.¹⁴¹ Tenia oberta una ferreria a la Plaça de la Cadena, que Josep Lladonosa situa en la parròquia de Sant Andreu, on la tenia també el ferrer Guillem de Monlonch.¹⁴²

GUILLEM (doc. 1380-1381): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 29 de març de 1381, amb motiu del pagament pel lloguer de diversos cànecs emprats en l'enderroc de la Seu romànica. Constava a la riera de Sant Joan.¹⁴³ Podria tractar-se de Guillem Ferrer, un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380.

GUIXER, Pere (doc. 1409): Ferrer de Solsona. El 9 d'agost de 1409, juntament amb el manresà Pere Bertran, contractà les reixes de la capella del Sant Esperit de la Seu de Santa Maria de Manresa.¹⁴⁴

GUIXOS (O GUIXER?), Jaume (doc. 1490): Ferrer de la Ciutat de Barcelona, mort l'any 1490.¹⁴⁵

ILLA, Guillem (doc. 1425): Ferrer documentat a la Seu d'Urgell. El 16 de juliol de l'any 1425, signà una carta de cobrament de 65

138. ALMUNI 1991, pàg. 184.

139. GARCÍA 1976, pàg. 56.

140. ARGILÉS 1991, pàg. 238 i pàg. 241, nota 40.

141. ARGILÉS 1993-1994, pàg. 263.

142. ARGILÉS 1991, pàg. 241 i nota 39; Vegeu també LLADONOSA 1961, pàg. 552.

143. ACB, Ll.o., 1379-83, fol. 108v.

144. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

145. MANUAL DE NOVELLS ARDITS..., 1894, vol. III, pàg. 86.

florins d'or per forjar de la reixa de la capella de la confraria dels Sants Ermengol i Blai de l'església de Santa Maria de la Seu d'Urgell.¹⁴⁶

JANER, Joan (doc. 1390-1391): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1390 i 1391, amb motiu del pagament de les capes metàl·liques de protecció de les vidrieres grans de l'absis i de clavasó.

JENER, Bonanat (doc. 1451): Ferroveller documentat a la Seu de Barcelona el 16 d'octubre de 1451, amb motiu del pagament de seixanta lliures de ferro, amb els quals forjà després dos perns per girar la clau major.

JOANI (doc. 1423): Ferrer documentat a la Seu Vella de Lleida el 1423, quan intentà reparar el rellotge mecànic que estava a la casa de l'Ardiaca.¹⁴⁷

JOAN, Francesc (doc. 1413-1427): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Tenia l'obrador al Regomir.¹⁴⁸ En algunes ocasions apareix citat com a "*ferrer de la lotge de la obra de la Seu*".¹⁴⁹ Consten diversos pagament per una gran diversitat de feines que van des de l'adob de les eines dels piquers i la realització de ferramentes per a la construcció, fins a la manufactura de claus. Sobresurten tanmateix, els elements de serralleria, especialment la reixa per a la finestra del Capítol. S'encarregava també de ferrar i desferrar les peülles de les bèsties i les galledes. El 3 de febrer de 1427, s'efectuà l'inventari dels seus béns.¹⁵⁰

JONECH, Jaume (doc. 1451): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 23 de juny de 1451, amb motiu del pagament d'una clau.

JULIÀ, Berenguer (doc. 1380-1417): Ferrer documentat a Barcelona. Fou un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. L'any 1391, juntament amb Salvador Ermengol, formà part de la Comissió de 50 oïdors de comptes de la

146. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 47.

147. ARGILÉS 1993-1994, pàg. 260, nota 9.

148. ACB, Ll.o., 1419-21(1), fol. 25.

149. ACB, Ll. o. 1413-15 (1), fol. 58.

150. AHCB Arxiu Notarial. Inventaris. Sèrie I-5.

tresoreria municipal amb motiu de la crisi econòmica de finals del segle XIV.¹⁵¹ El 25 de febrer de 1401, pactà amb el mercader Joan Ribalta, la construcció d'una reixa per tancar la capella del Sant Sepulcre de l'església de Santa Anna de Barcelona, que havia de ser igual que la reixa de la capella de Sant Nicolau de la Seu de Barcelona, potser també obra seva.¹⁵² El 2 de gener de 1411, contractà la reixa de la capella de Sant Marc, de la confraria de sabaters.¹⁵³ El 16 de novembre del 1412 acordà la reixa que tancava la capella de Sant Martí del claustre de la seu,¹⁵⁴ pintada després per Joan Mates¹⁵⁵ i el 20 de setembre de 1417 la de l'altar de Sant Tomàs Apòstol i Sant Antoni de Pàdua, al claustre de la Seu de Barcelona.¹⁵⁶

Realitzà algunes feines per a la Seu de Barcelona. Els mesos de juliol i agost de l'any 1402, cobrà els ferros necessaris per a la instal·lació de dues vidrieres. El 21 de març de l'any 1405 se li remuneraren uns perns per tal de penjar les corones de llum que havia regalat el Rei. El 21 de novembre del mateix any, cobrà una reixa de ferro per la finestra rodona que estava situada a sobre de la cadira episcopal.

Segons el Diccionari Ràfols, l'any 1406 es comprometé a obrar "quartam capam quarte vitriae majoris domus ipsius civitatis" per al Saló de Cent de la casa de la Ciutat.¹⁵⁷

JULIÀ, Gabriel (doc. 1494): Ferrer documentat a Barcelona el 9 de febrer de 1494, amb motiu del pagament per adobar les ferramentes del mestre de cases.

JULIÀ, Pere (doc. 1320): Ferrer de Castelló d'Empúries documentat a la Seu de Girona. El 26 de juliol de 1320 rebé l'encàrrec de fer la reixa per a la capella del bisbe de Girona, Pere Rocabertí.¹⁵⁸

151. BATLLE 1973, pàg. 114, nota núm. 21.

152. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Secundum manuale comune*, fol. 26r-v. DURAN I SANPERE 1975, pàg. 529.

153. AHPB, notari Bernat Pi, *Primum Manual Comune*, anys 1408-1411, fol. 79v, 80.

154. ACB, notari Gabriel Canyelles, *Undecimum manuale comune*, fol. 197r-v.

155. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 64, nota núm. 166.

156. ACB, Notari Gabriel Canyelles, *Plec de documentació diversa 1416-1417*, lligall solt.

157. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. II, pàg. 602.

158. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

LACH, Bernat de (doc. 1439): Menescal documentat el 10 d'octubre de 1439 per ferrar el mul del tall.

LACH, Pere de (doc. 1435-1438): Ferrer del tall de l'obra de la Seu de Barcelona documentat els anys 1435 al 1438, amb motiu del pagament per ferrar el mul del tall.

LOR, Johan (doc. 1377-1378): Ferrer documentat a la Seu de Girona, on apareix citat diverses vegades com a ferrer de l'obra. Adobà diverses eines dels piquers, com escarpres, escodes o broques. L'any 1379, adobà la reixa que tancava l'antiga capella de Santa Marta de la Sei gironina i l'any 1386, les de la capella de Sant Miquel. Vuit anys més tard, reparà les portes de la reixa que tancava la capella de Sant Iu i Sant Honorat a la mateixa Seu. Joan Lor obrà també diverses peces de serralleria, l'any 1377.¹⁵⁹

Segons el Diccionari Ràfols –que el documenta com a Joan Los– l'any 1381 cobrà l'import de tres reixes per les vidrieres de la capella del campanari de la Col·legiata de Sant Feliu de Girona.¹⁶⁰

LOREDA, Pere (doc. 1401): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 29 de maig de 1401, amb motiu del pagament d'una clau que havia realitzat per al palau del Rei.

MAHOMA (doc. segle XIV): Ferrer moro documentat a la Seu de Lleida.

MAJOR, Bernat (doc. 1402-1455): Ferrer de la Ciutat de Barcelona, àmpliament documentat a la Seu de Barcelona, on realitzà una gran varietat d'obres de forja. Obrà una gran diversitat de claus i barres emprats en la construcció de l'edifici. Forjà també els claus i les galavernes emprades en la construcció del cadirat del cor, realitzat per l'escultor Pere Ça Anglada, entre els anys 1394 i 1399.

Obrà diversos elements de serralleria. El 28 de maig de 1430 cobrà el penell que havia de coronar el cimbori de la Seu. El 19 de setembre de 1455, cobrà les bagues i els perns que havia fet per fixar la caixa de l'obra a la paret. Realitzà també els elements de ferro per a la instal·lació de vidrieres i llossà diverses eines per als piquers. Bernat

159. FREIXAS 1983, pàg. 284; DOMENGE 1997, pàg. 110; HOMS 1977, pàg. 133.

160. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 631-632.

Major treballà també per a la Casa Llotja de Mar de Barcelona. El 2 de juny de l'any 1414 signà àpoca pels golfos grans i les femelles de ferro per a la porta del portal que donava accés al Saló de Contraccions, on encara treballava el mes de juny de l'any següent.¹⁶¹ És probable tanmateix, que estiguem parlant de dos individus diferents, puix que l'11 d'abril de 1418, es documenta el pagament d'una rova de clavassó vella “*qui fou d'en Maior, costa d'en menor, ferrer*”.¹⁶²

El 3 de febrer de l'any 1449, a causa de la seva vellesa, demanà als Consellers de la Ciutat que cedissin el seu lloc al seu fill, Francesc.¹⁶³ Citat al Diccionari Ràfols.¹⁶⁴ Constava al Regomir.¹⁶⁵

MAJOR, Francesc (doc. 1439-1461): Fill de Bernat Major. L'any 1449, a causa de la seva vellesa, succeí al seu pare en el càrrec de ferrer de la ciutat de Barcelona.¹⁶⁶ Apareix documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1439 i 1461. Realitzà clavassó per a la construcció de l'edifici i elements diversos de serralleria. També forjà pics i adobà les eines dels piquers.

MAJOR, Pere (doc. 1407): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 5 de juny de 1407, amb motiu del pagament per llossar diverses dotzenes de broques.

MAMUFET (doc. mitjan segle XIV): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa a mitjan de segle XIV, amb motiu de la compra de claus.¹⁶⁷

MARTINET (doc. 1423): Botiguer de ferro documentat a la Seu de Barcelona el 29 d'abril de 1423, amb motiu de la compra de claus.

MAS, Jaume (doc. 1439): Ferrer manyà, membre d'una reconeguda nissaga de ferrers de Morella. Podria tractar-se de l'autor de la reixa que tancava el presbiteri de la Seu de Tarragona.¹⁶⁸ Jaume Mas era fill del també ferrer Guillem Mas, documentat entre els anys 1393 i 1420. Les primeres notícies daten del 28 de febrer de 1439, un any

161. DOMÍNGUEZ - CAÑELLAS 2001, pàgs. 72, 73 i 74, notes 23 i 34.

162. ACB, Ll. o. 1417-19 (2), fol. 55.

163. MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1893, vol. II, pàg. 55.

164. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 663.

165. ACB, Ll.o., 1401-03, fol. 4.

166. MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1893, vol. II, pàg. 55.

167. ALMUNI 1991, pàg.170

168. A.S.G. 1926, pàgs. 279-281.

després que el Capítol de la Seu de Tarragona en sol·licités el dret de veïnatge, data en què llogà un camp de la seva propietat. Poc temps després, el 18 d'abril atorgà poders generals a Pere Mora i a Esteve Gasulla i, juntament amb la seva esposa, Isabel, absent de Morella per aquelles dates, llogà dues cases per un període de quatre anys. Les cases devien ser propietat de la seva muller, atès que Isabel no signà l'escriptura fins al seu retorn, el 17 de juny de 1439. Aquest mateix dia, l'aubarder Bartomeu Scoriola i la seva esposa Violant, inventariaren els mobles i altres objectes de "*Mestre Jacme Mas e sa muller, absens*".¹⁶⁹

Jaume Mas tenia un germà ferrer i ballester: Joaquim Mas, documentat el primer de desembre de l'any 1438, amb motiu d'un plet amb el notari Domingo Franch. Tots dos germans apareixen citats en la documentació amb el títol de Mestre.

MASSANA I, Arnau (doc. 1401-1412): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona entre els anys 1401 i 1412, amb motiu del pagament d'adobs a les eines dels piquers. Segons el Diccionari Ràfols, seria el ferrer que fongué el martell de la campana major de la Seu de Barcelona, l'any 1393.¹⁷⁰

MASSANA II, Arnau (doc. 1462): Segurament, fill de l'anterior. El 20 de novembre de 1462, arran del seu traspàs, la seva esposa Joana manà fer l'inventari dels béns.¹⁷¹

MASSANA, Bernat (doc. 1393): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat a Barcelona.¹⁷²

MASSANA, Ramon (doc. 1368-1392): Ferrer documentat al tall de la Seu de Barcelona amb motiu del pagament d'adobs a les eines dels piquers.

MASSÓ, Sebastià (doc. 1491): Mosso del ferrer Antoni Ferrer, documentat el 22 de juny de 1491, quan portà una clau per a la porta del campanar major de la Seu.

169. *Ibid.* pàgs. 279, 280 i 281.

170. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 718.

171. AHCB Arxiu Notarial. Inventaris. Sèrie I 10. Inventari dels béns d'Arnau Masana, ferrer..

172. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 718.

MAYANS, Antoni (doc. 1439-1464): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El 20 d'abril de 1463, cobrà una quantitat que se li devia pel bastiment de ferro necessari per adobar unes vidrieres. Obrà diversos tipus de punxes per als orgues majors de la Seu de Barcelona i elements de serralleria. Entre els anys 1461 i 1462 forjà alguns elements de ferro dels faristols del cor. Entre els anys 1459 i 1461, forjà la major part dels claus necessaris per a construir el cadirat baix del cor, obra de l'escultor Macià Bonafè.

Obrà també clavassó destinada a la construcció. Segons el Diccionari Ràfols, proveí de "claus e altres coses de ferre necessaries al pont de Sant Boy".¹⁷³

MENOR, Berenguer (doc. 1404): Ferrer documentat el primer dia de març de 1404, amb motiu del pagament per adobar les eines dels piquers.

MESQUARÓS (doc. 1383): Ferrer de Mollet documentat a la Seu de Girona el 8 d'agost de 1383, amb motiu del pagament d'un pern de ferro per a l'àngel que rematava una torre que s'havia edificat sobre la galilea romànica.¹⁷⁴

MIRÓ, Francesc (doc. 1464-1499): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de pagaments de plom i de diversos tipus de claus.

MOLINER, Joan (doc. 1453): Ferroveller documentat a la Seu de Barcelona el 19 d'abril de l'any 1453, amb motiu del pagament de claus vells que havia comprat el mestre major de l'obra.

MONTCLAR, Joan de (doc. segle XV): Ferrer. Obrà la reixa sobre-aurada de la capella de Sant Nicolau de Basi de l'església de Santa Maria de Cervera.¹⁷⁵

MONLOCH, Guillem de (doc. 1395-1409): Mestre manyà, conegut també com mestre Guilló, documentat a la Seu de Lleida. És nomenat diverses vegades "*manyà de la ciutat de Leyda*".¹⁷⁶ Tenia oberta una

173. *Ibid.*, pàg. 662.

174. DOMENGE 1997, pàg. 126-127

175. GUDIOL 1933, pàg. 567.

176. Caterina Argilés informa d'un albarà trobat en un tros de pergami entre els folis 2v i 3 del llibre d'obra de l'any 1395, que fa referència a un pagament efectuat a mestre

ferreria a la Plaça de la Cadena, que J. Lladonosa situa en la parròquia de Sant Andreu¹⁷⁷, on la tenia també el ferrer Guillaniu, que Argilés considera un possible fill de mestre Guilló.¹⁷⁸

Mestre Guilló, a més de ser el ferrer que treballà més anys a la Seu, també tingué una participació més activa. Realitzà pràcticament totes les feines de serraller que es feren a la Seu i fou encarregat de condicionar el rellotge. Segons Argilés, el fet que li encomanessin les reparacions, fa pensar que no seria un ferrer qualsevol, sinó que gaudiria d'uns certs coneixements específics sobre la seva maquinària. El 6 d'abril de 1403, firmà uns capítols que l'obligaven a tenir cura del bon funcionament del rellotge.¹⁷⁹ Mestre Guilló també forjà els entramats de ferro sobre els quals s'havien de col·locar els vidres de futures vidrieres.

MÓRA (doc. 1425): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa.¹⁸⁰

MÓRA, Joan (doc. 1444): Revenedor de ferro vell documentat el 9 de maig de 1444, amb motiu del pagament de clavassó per a l'obra.

MORELLA, Mestre de: (Vegeu Mas, Jaume).

MOREAU, Perris (doc. 1536): Ferrer de Puigcerdà. El 8 de juny de l'any 1536, forjà la reixa de la capella dels Sants Cosme i Damià del convent dels Predicadors de la Seu d'Urgell, a semblança de la que aleshores existia a la capella de Santes Creus de la Catedral de Santa Maria.¹⁸¹

MULET (doc. 1497): Ferrer documentat a la Seu de Tarragona, quan cobrà unes vergues de ferro destinades als vitralls del cimbori, que estava obrant mestre Vidal.¹⁸²

Guilló, on diu, "*Yo Guillem de Monlonch manyà de la ciutat de Leyda*". Argilés 1991, pàg. 238, nota 32.

177. ARGILÉS 1991, pàg. 241 i nota 39; Vegeu també LLADONOSA 1971, pàg. 552.

178. ARGILÉS 1991, pàg. 241, nota 40.

179. PADILLA 1991, pàg. 160.

180. ALMUNI 1991, pàg. 168 .

181. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàgs. 326-327. DURAN I SANPERE 1922b, pàgs. 101 i 102.

182. AINAUD DE LASARTE - VILA-GRAU - VIRGILI - COMPANYS - VILA I DELCLÒS 1992, pàg. 207.

MUR, Joan de (doc. mitjan segle XIV): Ferrer documentat a la Seu de Tortosa amb motiu del pagament per adobar uns canalobres.¹⁸³

NADAL, Miquel (doc. 1500): Ferrer documentat a la Seu de Girona.¹⁸⁴

NURRIS, Bartomeu (doc. 1491): Ferrer de Vilafranca de Conflent. L'any 1491, acordà, juntament amb el seu germà Francesc, dues reixes per a la Seu d'Urgell, una per al portal Major i l'altra per al portal del claustre, al preu de sis lliures per cada quintar de ferro treballat "*pesat en Vilafranca mateix*".¹⁸⁵

NURRIS, Francesc (doc. 1491): Ferrer de Vilafranca de Conflent. L'any 1491, acordà, juntament amb el seu germà Bartomeu, dues reixes per a la Seu d'Urgell, una per al portal Major i l'altra per al portal del claustre, al preu de sis lliures per cada quintar de ferro treballat "*pesat en Vilafranca mateix*".¹⁸⁶

OLIVER, Eloi (doc. 1458): Ferrer documentat a la Seu de Tarragona. El 6 de maig de 1458, cobrà "*un foguó gran de ferro reixat, ab forma de graseles*" per recoure els vidres pintats del vitrall del cimbori de la Catedral de Tarragona.¹⁸⁷ El 9 de novembre del mateix any cobrà una llima de ferro per tallar vidre.¹⁸⁸

ORELLES, Guillem (doc. 1368-1369): Ferrer manyà documentat a la Seu de Barcelona. El 23 d'agost de 1368 contractà la reixa de la capella de Sant Lluís, que havia d'ésser igual o similar a la de la capella de Sant Miquel, situada a l'absis de la Seu i que havia d'estar acabada el mes d'octubre del mateix any.

El 16 d'octubre de 1368, el mateix dia en què es liquidaren els 2000 sous que es devien per a la construcció de la capella de Sant Lluís, davant l'incompliment del tracte, el procurador prometé al canonge Pere Alquiximi que la reixa estaria llesta el dia de Sant Vicenç

183. ALMUNI 1991, pàg. 165.

184. FREIXAS 1983, pàg. 365.

185. *Ibidem*.

186. PUJOL I TUBAU 1918-1920, pàg. 94. Citat a DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 836.

187. AINAUD DE LASARTE - VILA-GRAU - VIRGILI - COMPANYYS - VILA I DELCLÒS 1992, pàg. 202.

188. *Ibid.*, pàg. 204.

del més de gener. El ferrer Orelles i el seu fiador, Guillem Canals, firmaren un altre document no localitzat on es comprometeren a acabar la reixa en el termini esmentat. El 14 de març de l'any 1369, Guillem Orelles cobrà els 91 florins d'or restants.

ORELLES, Pere (doc. 1386-1390): Ferrer manyà documentat a la Seu de Barcelona. Atès que consta citat com a Pere d'en Orelles, hom pensa que devia ser fill o aprenent de Guillem Orelles.

Realitzà diversos encàrrecs per a l'obra del cloquer i diverses obres de serralleria, entre les quals destaquen les ferramentes per a la porta del claustre i els golfos per a les portes de la capella de Sant Bartomeu i Santa Isabel, fundada per Francesc Santcliment. El 30 de març de l'any 1386, cobrà la reixa de la finestra de la capella de Sant Cristòfol, i el 12 de desembre de 1388, les de la finestra de la capella adjacent a la porta del claustre. El 31 de juliol del mateix any, cobrà per un cercol de ferro que havia de fixar la columna de marbre de l'Altar Major. El 9 d'abril de l'any 1389, cobrà les barres que havien de sostenir uns vitralls destinats a una de les finestres de l'absis de la Seu.

També obrà elements per a l'estructura de l'edifici i clavassó.

ORELLES, Galceran (doc. 1432): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 6 de setembre de l'any 1432, amb motiu del pagament per "*mercar les faixes*" a l'obra dels claustres.

PAGÈS, Joan (doc. 1506): Ferrer de Perpinyà. El 25 de maig de l'any 1506, concordà fer la reixa de ferro de la capella dels Teixidors, coneguda per la Verge de l'Esperança, igual a la de l'església de la Mare de Déu del Pont. Havia d'estar llesta per Pàsqua i el mateix Joan Pagès havia d'estanyar el pom i les flors.¹⁸⁹

PAHONELL, Ramon (doc. 1398): Segons el Diccionari Ràfols, administrador de la Confraria dels Elois de Barcelona.¹⁹⁰ Un tal Bernat Pahonell, potser familiar seu, consta com l'únic ferrer de la Biga.¹⁹¹

PALOU, Joan (doc. 1473): Courer documentat a la Seu de Barcelona el 10 de juliol de 1473, amb motiu del pagament per soldar la testa del Sant Jordi de coure que coronava la font del claustre.

189. GUDIOL I CUNILL 1914, pàg. 4.

190. DICCIONARIO BIOGRÀFICO..., vol. III, pàg. 879.

191. BATLLE 1973, vol. II, pàg. 613.

PARAYLLADA, Francesc (doc. 1388-1391): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu dels pagaments per acerar i adobar diverses eines per als piquers. El 10 de juny de 1390, se li remuneraren dos libants que havien de servir de vents per a subjectar les bastides fetes per poder treballar en les vidrieres de la seu.

PARETS, Bernat (doc. 1389): Ferrer de Moià. L'any 1389, cobrà una reixa per a l'Altar Major de Santa Maria, inclosa l'obra del "*florixement dels portals*".¹⁹²

PEDRA, Joan de la (doc. 1444): Ferrer de Palamós. L'any 1444, construí un rellotge per a la Seu de Vic que assenyalava les hores del dia i els moviments de la lluna.¹⁹³

PEDRET, Miquel (doc. 1462-1463): Segons el Diccionari Ràfols, serraller gironí documentat a la "Força Vella".¹⁹⁴

PETRO, Miquel (doc. 1435): Mestre rellotger de Cardona. L'any 1435, es comprometé a fer un rellotge nou a canvi del rellotge vell de Bagà més quaranta florins.¹⁹⁵

PINYOL, Bernadí (doc. 1496-1500): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El 10 de desembre de 1496, cobrà diversos tipus de claus que serviren per les manxes i l'orgue major. El 19 d'abril de l'any 1500 cobrà clavassó per als brancals de l'altar i les brandoneres.

PIÑOL, Joan (doc. 1445-1447): Ferrer de Remolins documentat a la Catedral de Tortosa.¹⁹⁶

PLANALA, Bernat (doc. 1414): Ferrer documentat el 20 de gener de 1414, amb motiu del pagament de claus.

PONÇ (doc. 1418): Ferrer del Regomir documentat a la Seu de Barcelona el 3 de juliol de 1418, amb motiu del pagament de clavassó vella.¹⁹⁷

PRAT, Joan (doc. 1464-1499): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu dels adobs efectuats a les eines dels piquers. Docu-

192. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 565.

193. GUDIOL I CUNILL 1900, núm. 2, pàg. 4 i núm. 4, pàg. 27. ORDEIG 1982, pàgs. 19 i 20.

194. DICCIONARIO BIOGRÁFICO..., vol. III, pàg. 905.

195. SERRA I VILARÓ 1950, vol. III, pàgs. 42 i 43.

196. MATAMOROS 1932, pàg. 87.

197. ACB, Ll.o., 1417-19(2), fol. 66.

mentat al Diccionari Ràfols.¹⁹⁸ Els anys 1473 i 1487 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter del Portal de Sant Antoni.¹⁹⁹ Els anys 1478, 1493, 1496 i 1499 consta com a prohoms pel quarter del Portal Nou.²⁰⁰

QUERAL, Pere (doc. 1340): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer documentat al Llibre de La Universitat d'Igualada.²⁰¹

QUEROL, Pere (doc. 1440): Ferrer documentat al tall de l'obra de la Seu de Barcelona amb motiu del cobrament per llossar les eines dels treballadors del tall.

QUINTANA, Nicolau (doc. 1402): Ferrer documentat el 31 de setembre de 1402, amb motiu del pagament de diversos claus destinats al bastiment de fusta de la llotja. Segons el Diccionari Ràfols, a la mort d'Antoni Mayans, fou nomenat proveïdor del consistori barceloní.²⁰²

RABAÇA, Joan (doc. 1418): Ferrer de Lleida documentat amb motiu del cobrament de 38 sous per una molla i un martell per al rellotge de la Seu de Lleida, construït per Antoni Core l'any 1390.²⁰³

RAMONET (doc. 1396): Ferrer de Bagà. Els còsols de Bagà li pagaren 80 sous per "*les clavilles que féu al banch dels bombardés, e pilotes de fer, e clavadura que féu al portal del mulí, e als cadafalchs*".²⁰⁴

RIBALTA, Joan (doc. 1401): Mercader documentat a Barcelona. El 25 de febrer de l'any 1401, pactà amb el ferrer Berenguer Julià la provisió dels florons que havien de coronar la reixa que tancava la capella del Sant Sepulcre de l'església de Santa Anna de Barcelona, en la quantitat que li semblaria millor.²⁰⁵

RIBES, Antoni (doc. 1411-1427): Ferrer del tall de Montjuhic,²⁰⁶ documentat a la Seu de Barcelona. Adobà també diverses eines dels piquers.

198. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV pàg. 965.

199. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fols. 84v i 94. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

200. *Ibid.*, fols. 89v, 97, 98v i 100.

201. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 995.

202. *Ibid.*, pàg. 996.

203. ALONSO 1976, pàg. 86; PADILLA 1991, pàg. 162.

204. SERRA I VILARÓ, II, 1989 (1947), pàg. 215.

205. DURAN I SANPERE 1975, vol.I, pàg. 529.

206. ACB, Ll. o. 1411-13 (2), fol. 15.

RIBES, Joan (doc. 1421-1422): Ferrer de Montjuhic, documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de diversos pagaments per adobar el mul.

RIBES, Pere (doc. 1418-1419): Ferrer del tall documentat a l'obra de la Seu entre els anys 1418 i 1419, amb motiu d'adobar les eines dels piquers.

RIBES, Pere (doc. 1481): Segurament, fill de l'anterior. L'any 1481 exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter de Regomir.²⁰⁷

RIEMBAU (doc. 1485-1500): Ferrer manyà "*de Megènia*",²⁰⁸ documentat a la Seu de Barcelona.

Apareix citat per primera vegada el 19 de juny de 1485, amb motiu del cobrament de diverses claus. En aquest pagament, consta com a lloctinent del ferrer Antoni Sureda. El 14 de setembre de l'any 1486 cobrà per diversos adobs al sortidor de la font del claustre, que tenia forma de drac. El 14 de setembre de 1489 cobrà un guarniment de ferro per a un dels faristols de la Seu, consistent en un coronament vegetal de tres branques i el 10 de desembre de 1496, per dues gafes que féu al bastiment de l'orgue major. El 28 d'abril de l'any 1500, cobrà per foradar la brandonera que estava davant de l'Altar Major. Pel que es desprèn del pagament efectuat el 31 d'octubre de 1496, Riembau coneixia els panys mecànics. Consten documentats altres encàrrecs menors de serralleria. Segons el Diccionari Ràfols, entre els anys 1501 i 1505 forjà la reixa del cor de la capella de Santa Eulalia de la Seu de Barcelona.²⁰⁹ Els anys 1487 i 1493 exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter de Regomir.²¹⁰

RIPOL (doc. segona meitat del segle XIV): Ferrer documentat a la Seu de Girona, amb motiu del pagament per adobar i llossar les eines.²¹¹

207. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 91. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

208. ACB, Ll. o. 1485-87 (2), fol. 121. Desconeixem a quina vila o regió fa referència aquest topònim, però podria tractar-se de les poblacions de Megève, a la Savòia, Méjean, a prop de Rodez, Mejanas, a prop de Montpellier, o Megen, situa a prop d'Utrecht, a Flandes.

209. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1035.

210. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 94 i 97 [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

211. HOMS 1977, pàg. 119.

ROCA, Pere (doc. 1431-1434): Ferrer-manyà documentat a la Seu de Barcelona. El 20 d'octubre de l'any 1431, cobrà per clavasó vella, i el 9 de març del 1432, per diversos elements de tancament destinats a la llibreria que s'estava obrant a la capella de sant Marc. El 4 de setembre de l'any 1434, forjà els golfos de les reixes de les fonts noves.

ROCA, Pere (doc. 1496-1510): Ferrer-manyà documentat a la Seu de Barcelona. L'1 d'octubre de 1496, cobrà dues reixes que havia fet per la finestra de la sagristia i comprà, a pes, una reixa vella que estava a la sagristia. L'11 de juny de 1497 i el 24 de juliol de 1497, signà els capítols per a la fabrica d'una reixa de ferro per a l'Altar Major de l'església de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron.²¹² El 17 de desembre de l'any 1497, forjà cinquanta-quatre fusells de ferro per reforçar les vidrieres del cimbori, atès que el vent n'havia enderrocat un pany. El 4 de juny del 1498, forjà dos faristols per les cadires, possiblement del cor. El 9 de setembre de 1499, signà àpoca de pagament per l'obra de les reixes de ferro del campanar del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron.²¹³

L'any 1501, obrà la reixa de la finestra de la capella de Sant Jordi i el 29 de novembre de 1502 signà contracte per obrar la reixa de la capella de Sant Miquel de l'església de Sant Agustí, a semblança de la que hi havia a la capella de Sant Gregori de la Seu de Barcelona.²¹⁴ L'any 1510, juntament amb Pere Rimbau, fojà una reixa per al convent dels framenors de Barcelona. Dos anys més tard, fongué la campana "La Marlesa" o "Prima" de la Seu de Lleida, i el 1533 la de l'església de l'Espluga de Francolí.²¹⁵ Possiblement, es tracti del mateix Pere Roca que, l'any 1478, exercí el càrrec de llevador pel quarter del Portal de Sant Antoni, els anys 1481 i 1492, pel quarter del Regomir, i que l'any 1496 fou nomenat prohóm del gremi per aquest mateix quarter.²¹⁶

212. AHPB, notari Pere Triter, *Manuale contractuum et instrumentorum ... decimum octavo numero i Manuale contractuum decimum nonum*.

213. AHPB, notari Pere Triter, Manual dels anys 1499-1500.

214. AHPB, notari Benet Joan, *Secundum manuale*, fols. 3, 3v i 4.

215. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. II, pàg. 456.

216. AHCB, Secció Gremis. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fols. 89v, 91, 96v, 98 r-v. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

RUPIT, Bartomeu (doc. 1431-1436): Ferrer documentat a Barcelona amb motiu de l'adob de les eines dels piquers. Consta malalt entre en el període comprès entre els anys 1445 i 1452.²¹⁷

RUPIT, Pere (doc. 1380): Un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. Documentat al Diccionari Ràfols.²¹⁸

SABATER (doc. 1487-1489): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El 25 de setembre del 1489, cobrà una clau per a l'armari del faristol del cor, i el 9 de desembre de 1487 cobrà una balda per a la porta del porter del claustre. L'any 1474, un tal Joan Sabater exercí el càrrec de levador del gremi pel quarter de Regomir.²¹⁹

SABATER [Arnau (?)] (doc. 1390): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu dels treballs que havia fet a les capes metàl·liques de protecció de les vidrieres grans de l'absis de la seu. L'11 d'octubre del mateix any cobrà la ferramenta necessària per a la instal·lació del seny major i del seu bastiment, col·locat a sobre del portal del claustre.

SABATER, Arnau (doc. 1402): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 24 de gener de 1402, amb motiu dels adobs al penell de la Seu. L'any 1398 consta documentat al Llibre Major de la Confraria de Sant Eloi de Barcelona.²²⁰

SABATER, Bartomeu (doc. 1414-1415): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 25 d'agost de 1414 i el 20 d'abril de 1415, amb motiu del pagament dels elements de serralleria que havia fet al cep de fusta que retenia tres esclaus moros.

SABATER, Miquel (doc. 1434): Ferroreller documentat el 31 de juliol de 1434 a la Seu de Barcelona.

SAGNIER, Pere (doc. 1397): Segons el diccionari Ràfols, ferrer mort l'any 1397. Els seus béns es subhastaren a Barcelona.²²¹

217. BATLLE 1973, vol. II, pàg. 588.

218. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1104.

219. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fols. 85v i 86. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

220. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1109.

221. *Ibid.*, pàg. 1114.

SALA, Francesc (doc. 1418): Ferrer de la Seu de Lleida.²²²

SALA, Jaume (doc. 1477-1494): Ferrer barceloní. L'1 de desembre de 1477, signà els capítols per a la fàbrica d'uns canelobres per la capella de Sant Julià de la Mercè de Barcelona, que havien d'ésser semblants als de la capella de Santa Marta del claustre de la Seu de Barcelona.²²³ L'any 1490, contractà la porta de darrere el tabernacle de la reixa de l'Altar Major de la Seu de Manresa. Hom pensa que podria ser el mateix Jaume Sala a qui s'encarregà la reparació i cura del rellotge de torre de la Seu de Barcelona, amb un sou anual de 35 lliures.²²⁴ L'any 1494, fou nomenat Conseller de la Ciutat.²²⁵

SAMUNTA, Berenguer (doc. 1431-1432): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu dels adobs a les eines dels piquers.

SANT MARTÍ, Joan (doc. 1428): Clavetaire documentat a Barcelona, com a mestre fabricant de "*puntes de ferro, magister fabricandi pectenae sive puntes ferri*".²²⁶

SARADOL, Joan (doc. 1430): Ferrer documentat el 29 de gener de 1430, amb motiu del pagament de set libants.

SARDÀ, Bernat (doc. segle XIV): Ferrer documentat durant les obres de restauració del desaparegut Palau Reial Menor de Barcelona, com a proveïdor de material.²²⁷

SATOSA, Pau (doc. 1402): Ferrer documentat el 23 de març de 1402, amb motiu de l'adob a les eines del tall de la Seu de Barcelona.

SAURÍ, Ponç (doc. 1387): Panyeter o serraller documentat el 3 d'agost de 1387, quan cobrà diversos pius per a reparar les vidrieres de la capella de Sant Andreu de la Seu de Girona. Consta a les Balleseries.²²⁸

SAVARTES (doc. 1400-1407): Ferrer documentat a la Seu de Lleida.²²⁹

222. ALONSO 1976, pàg. 86.

223. AHPB, notari Antoni Joan, *Manuale tricesimum sextum*.

224. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 567.

225. GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 75; GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 567.

226. MADURELL I MARIMON 1972, pàg. 30.

227. CID MORAGAS 1997, pàg. 417.

228. AAVV 1987, pàg. 36.

229. ARGILÉS 1991, pàg. 238.

SAVILA, Berenguer (doc. 1368): Ferrer documentat a la Seu de Girona, el 29 d'abril de 1368, quan cobrà la reixa de la finestra de la capella de Santa Magdalena i les "*broches de ferre*" per la reixa i les portes de la capella de Sant Benet. Tenia l'obrador a la Plaça de l'Oli.²³⁰

SCUDER, Andreu (doc. 1433): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 18 de gener de 1433, amb motiu del pagament per llossar les ferramentes.

SEMUNTA, Berenguer (doc. 1429): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 10 d'abril de 1429, amb motiu del pagament d'una massa de ferro.

SERRADELBOIX, Pere de (doc. 1400): Ferrer documentat el mes de març de l'any 1400, amb motiu de l'inventari efectuat al seu obrador. Hi constaven, entre d'altres, un hostier, diverses peces de bombarda, alguns canelobres i eines per treballar la terra.²³¹ Documentat al Diccionari Ràfols.²³²

SOLÀ, Marc (doc. 1486): Manescal documentat el 27 de juny de 1486, amb motiu del pagament de tres tornets per a les cadenes dels llibres del faristol del degà.

SOLER, Bertran (doc. 1459): Ferrer de Cardona. L'11 de gener de 1459 contractà amb els Cònsols de la vila de Cardona, el regiment del rellotge d'aquesta vila per un període de set anys, a comptar des de la festivitat de Sant Aparici, i per un preu de deu florins anuals.²³³

SOLER (doc. 1474): Ferrer (?) documentat a la Seu de Barcelona el 17 d'agost de l'any 1474, amb motiu del pagament d'un pany amb dues claus per una caixa que estava a Sarrià. Consta citat com la persona que "*governa lo ralotge*".

SORBERA (doc. 1379-1380): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del pagament de clavasó nova i vella per armar les cintres de la volta major. Consta que estava "*prop lo peu d'en Estany*".²³⁴

230. AAVV 1987, pàg. 34, Reg. 11.

231. GUDIOL I CUNILL 1918, pàg. 75.

232. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1171.

233. Vegeu la transcripció del contracte a SERRA VILARÓ 1962, pàgs. 30-31.

234. ACB, LL. o. 1379-83, fol. 48.

SORIGUERA, Francesc (doc. 1490): Ferrer documentat a Barcelona.²³⁵

SUREDA, Antoni (doc. 1429-1492): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. El fet que es documentin pagaments continuats a un mateix ferrer durant un període de seixanta-tres anys, ens porta a plantejar-nos la hipòtesi que no es tracti d'un únic ferrer, sinó de pare i fill. Els pagaments a Antoni Sureda es confonen amb els efectuats al també ferrer Jaume Sureda. El 15 d'agost de 1428, realitzà diversos treballs per a la vidriera del Baptisme de Jesucrist, ubicada a la tribuna de la capella del Baptisteri o capella de les Fonts. Realitzà altres treballs per a vidrieres els mesos de juliol i octubre de 1435. Obrà diversos elements destinats a l'estructura de l'edifici, com les barres per les finestres del cimbori, que cobrà el 6 de novembre de 1429. El 14 d'agost de l'any 1460, cobrà diversos elements de ferro destinats al faristol del cor i el 28 de juliol de 1476, una armella i un forrellat per a les reixes de Santa Eulàlia, i una clau tornejada. Participà en la realització de la ferramenta destinada als òrgues de la Seu. El 10 de juliol de 1473, cobrà dues armelles per la porta de l'orgue major, fetes per Terrassa i el 24 de setembre de 1479, cobrà per les frontisses "*de creu de Sant Antoni*" que havia forjat per a l'orgue menor. El 14 de maig de l'any 1480, cobrà vuit broques per les brandoneres que estaven a sobre de les escales de la capella de Santa Eulàlia.

El 9 de desembre de l'any 1483, cobrà el treball de forjar un sortidor d'aigua en forma de cap de drac per a la font del claustre.

El 24 de gener de 1487 adobà els ferros del faristol del cor, que estaven trencats. El 15 d'abril de 1481, soldà la creu de la grúa del faristol major i altres faristols de les capelles. Obrà també part de la ferramenta del cor de fusta que estava tallant l'escultor Miquel Loquer, i executà, o potser muntà, la reixa de l'escala d'accés a la trona, segons un disseny de mestre Loquer o del seu deixeble i continuador, Joan Frederic de Kassel. Segons el Diccionari Ràfols, l'any 1465, el rei Pere IV, conestable de Portugal, li encarregà una reixa destinada al tancaament de l'Altar Major de la capella de Sant Jordi, a l'església del Palau Reial Major, que finalment no es realitzà.²³⁶ Segons la mateixa font,

235. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1215.

236. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1231.

l'any 1468 s'establí en un edifici propietat del pintor Jaume Vergós, al costat del convent de Sant Francesc de Barcelona. L'any 1479 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter de Regomir.²³⁷

SUREDA, Jaume (doc. 1473-1481): Ferrer-manyà documentat a la Seu de Barcelona. Realitzà bàsicament elements de serralleria, éssent destacables les claus tornejades. El 30 d'abril de l'any 1481, se li remuneraren onze broques per sostenir els poms de les roses durant la festivitat de la Santa Creu.

Els pagaments a Jaume Sureda es confonen amb el efectuats al també ferrer Antoni Sureda.

TAPAYO, G. (doc. segle XIV): Ferrer documentat a la Seu de Girona, encarregat d'adobar i llossar eines.²³⁸

TARRAGA, Pasqual (doc. 1394-1423): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. Els anys 1394 i 1399, obrà les frontisses per als setials del cadirat del cor de la Catedral, obra de Pere Ça Anglada.

El 5 de juliol de l'any 1401, obrà les barres de ferro per a unes vidrieres. El 29 d'abril de 1419 i 23 de setembre de 1419 cobrà les claus per al portal nou de la Seu. Després d'un silenci de vint anys, torna a aparèixer documentat el 10 de setembre de 1421, amb motiu del pagament d'un forrellat petit per a l'armari de l'obra. El 13 de juny de 1423, obrà els elements de serralleria per als armaris de la trona. Apareix documentat al Diccionari Ràfols com un dels administradors de la confraria dels Elois.²³⁹ Constava al Regomir.²⁴⁰

THOVIA, Gabriel de (doc. 1442): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu de la compra de clavasó nova i vella i de diverses dotzenes de llandes.

TOLOSA, Esteve (doc. 1432-1475): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona el 8 de març i el 13 d'abril de 1432, amb motiu del pagament de diversos tascons de ferro per als piquers que picaven la pica de les fonts. Els anys 1471 i 1475 exercí el càrrec de prohoms

237. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fol. 90. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

238. HOMS 1977, 132

239. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. IV, pàg. 1240.

240. ACB, Ll.o., 1401-03, fol. 4.

del gremi pel quarter del Portal Nou.²⁴¹ Documentat al Diccionari Ràfols.²⁴²

TOMÀS (doc. 1382): Ferrer documentat a la Seu de Barcelona amb motiu del lloguer de càvecs.

TORNAY, Johan (doc. 1383): Ferrer documentat a la Seu de Girona. Acerà i llimà diversos elements de ferro que fixaven i articulaven l'àngel que rematava una torre que s'edificava sobre la galilea romànica de la Seu de Girona.²⁴³

TORRENT, Joan (doc. 1394): Mestre rellotger o de fer senys. L'any 1394 treballava en la construcció del rellotge de Bagà.²⁴⁴

TRINXA, Joan de la (doc. 1429-1432): Botiguer documentat a la Seu de Barcelona. El 26 de gener de 1432 se li remuneraren diversos tipus de claus. El 3 de novembre de 1431 se li pagarà el plom per a instal·lar les reixes de la finestra del cimbori i d'una capella del claustre.

TRINXA, Pere de la (doc. 1427-1432): Botiguer de ferro documentat a la Seu de Barcelona. Tenia la botiga prop de Santa Maria del Mar.²⁴⁵ El 15 d'agost de 1428, se li remunerà el fil d'aram per la vidriera del Baptisme de Jesucrist, ubicada a la tribuna de la capella del Baptisteri, o capella de les Fonts. El 4 de setembre de 1429, cobrà clavassó nova per armar la volta de les capelles de sant Marc i sant Vicenç. Al llarg dels anys 1429 i 1430, proveí l'obra de clavasó i bigues per a la construcció del cimbori, i el 22 de maig del 1430 cobrà el plom que serví per encastar les barres de les reixes de les finestres del cimbori. El 22 de març de 1432, amb motiu de la compra de diversos claus.

UBACH, Bernat (doc. 1380-1401): Segons el Diccionari Ràfols, fou un dels sis confreres que presentaren al rei Pere el Cerimoniós els Capítols Fundacionals de la Confraria de Ferrers de Barcelona, el 10 de maig de l'any 1380. L'any 1401 era prohoms del Gremi.²⁴⁶

241. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fols. 82v, 83, 86v i 87. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

242. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1256.

243. DOMENGE 1997, pàg. 126-127

244. SERRA I VILARÓ 1950, III, pàg.42.

245. ACB, Ll. o. 1427-29, fol. 61.

246. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1296.

VADELL, Antoni (doc. 1461): Ferrer documentat al Manual de Novells Ardits el 30 de març de 1461, amb motiu del pagament d'unes claus que havia forjat pel portal del Castell Nou.²⁴⁷

VALLSECA, Bernat (doc. 1437): Ferrer documentat l'11 de maig de 1437, amb motiu del pagament per llossar diverses dotzenes de broques.

VASER, Joan (doc. 1481): Ferrer (?) documentat el 30 d'abril de 1481, quan se li remuneraren diverses eines que no sabem si havia fabricat o llogat a l'obra, per tal de cavar allà on es fés la pica de la font.

VIDAL (doc. 1383): Ferrer de Girona. Obrà les bagues, els pius i la creu per a l'àngel que rematava una torre que s'edificava sobre la galilea romànica de la Seu de Girona.²⁴⁸

VIDAL, Antoni (doc. 1475): Segons el Diccionari Ràfols, fou prohom del gremi.²⁴⁹

VIDAL, Bernat (1461-1473): Ferrer documentat a Barcelona. L'any 1461 contractà el primer rellotge mecànic de la vila d'Igualada, que no arribà a realitzar. Entre els anys 1464 i 1465 estigué al servei del rei Pere IV.²⁵⁰ El 13 d'octubre de 1464, signà el càrrec de rellotger de la ciutat, que ocupà fins a la seva mort i, des d'aleshores, esmerçà tots els esforços en construir un rellotge de torre mecànic.²⁵¹

El Diccionari Ràfols el relaciona amb el Vidal que signà el morter d'ús farmacèutic del conseller Antoni Llonch, fós l'any 1464, i conservat al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (núm. inv. 251).²⁵²

VIDAL, Bonanat (doc. 1418): Ferrer de Girona documentat a la Seu el 1418, amb motiu dels pagaments de barres de ferro per dues

247. "Lo dit dia n'Anthoni Vadell, ferrer, havia haver XVIII sous per preu de certes claus que de Ordinació dels honorables Consellers e consell de XXXII, ha fetes novament per lo Castell nou, e per lo portal dels Orbs, los quals ha bestrets en Johan de Maella." *MANUAL DE NOVELLS ARDITS...* 1903, vol. II, pàg. 365.

248. DOMENGE 1997, pàg. 126-127.

249. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1342.

250. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1342-1343.

251. VINYOLES 2002-2003, pàgs. 597-612.

252. MÓRA 1999, pàgs. 238 i 239.

vidrieres de la banda de migdia de l'església i una situada davant del Palau Episcopal.²⁵³

VIDAL, Pau (doc. 1486): Batifuller documentat a la Seu de Barcelona l'11 de maig de 1486, quan cobrà cent panys d'or que serviren per daurar part de la imatge de Santa Eulàlia que coronava la font.

VIDAL, Pere (doc. 1474-1481): Els anys 1474 exercí el càrrec de prohoms del gremi pel quarter del Portal de Sant Antoni i el 1481 el de levador.²⁵⁴ Documentat al Diccionari Ràfols.²⁵⁵

VILALTA, Guillem (doc. 1419-1448): Segons el Diccionari Ràfols, fou prohoms del gremi, l'any 1419, en representació del quarter de Regomir.²⁵⁶ El 3 de juny de 1438, signà àpoca per la manufactura d'una reixa per a la capella dels mestres de cases i molers del claustre de la Seu de Barcelona.²⁵⁷ El 4 de gener de 1448, signà els capítols per a la construcció d'una reixa per a una capella dels claustres de la Seu de Barcelona.²⁵⁸

VILALTA, Joan (doc. 1450-1476). Ferrer documentat a la Seu de Barcelona. L'any 1450 cobrà la quantitat de 335 florins per a forjar la reixa de l'altar de les santes Caterina i Clara, que encara es conserva. Podria tractar-se del mateix Vilalta forjador que apareix entre els documents del notari Galcerà Balaguer, de l'any 1476.²⁵⁹

VILAR, Bartomeu (doc. 1398): Segons el Diccionari Ràfols, constava com un dels administradors de la confraria de Sant Eloi de Barcelona.²⁶⁰

VILAR, Jaume (doc. 1415-1418): Ferrer del tall de l'obra de la Seu de Barcelona. Llossà diverses eines per als piquers.

VILAR, Nicolau (doc. 1439): Segons el Diccionari Ràfols, ferrer de Girona, nomenat també "*mestre mener d'or i d'argent*". L'any

253. AAVV 1987, pàg. 38, Regs. 37-39.

254. AHCB, Secció Gremis. Serrallers. Sèrie 10-4, *Llibre Major*, fols. 85v, 86 i 91. [Nòmina de prohoms i levadors del gremi].

255. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1346.

256. *Ibid.*, pàg. 1368-1369.

257. AHPB, notari Joan Franch (major), *Vicesimun septimum manuale*, fol. 91v.

258. AHPB, notari Miquel Ferran, *Manual dels anys 1447-1448*, fol. 41v.

259. GUDIOL I CUNILL 1933, pàg. 567.

260. *DICCIONARIO BIOGRÁFICO...*, vol. V, pàg. 1371.

1439 li fou concedit el privilegi de buscar metall a tota la Corona d'Aragó.²⁶¹

VILASALÓ (doc. segle XV): Ferrer documentat amb motiu del cobrament dels golfos per al portal de l'església de Santa Maria del Pla de Sanahuja.²⁶²

XIFRÉ, Pere (doc. 1419-1431): Ferrer del tall de Montjuïc documentat amb motiu dels pagaments per llossar diverses eines.

261. *Ibid.*, pàg. 1372.

262. MADURELL I MARIMÓN 1946, pàg. 317.

BIBLIOGRAFIA

- ABADAL 1958.
- ABADAL, Ramon d'; *Els primers comtes catalans*, vol. III, 1^a. part, Vicens Vives, Barcelona, 1958.
- ADQUISICIONS... 1911-1912.
- "Adquisicions del Museu Episcopal de Vich", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, Secció Històrico-arqueològica*, Vol. IV (1911-1912), pàg. 705.
- AGUILÓ 1905-06
- AGUILÓ I AGUILÓ, Estanislau; "Notes i documents per una llista d'artistes mallorquins dels segles XIV i XV", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, vol. XI, 1905-1906, pàgs. 29-30.
- AINAUD - GUDIOL - VERRIÉ 1947.
- AINAUD DE LASARTE, Juan; GUDIOL, José; VERRIÉ, Frederic-Pau; *Catálogo monumental de España. La ciudad de Barcelona*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Diego Velázquez, Madrid, 1947.
- AINAUD - VILA-GRAU - ESCUDERO 1985.
- AINAUD DE LASARTE, Joan; VILA-GRAU, Joan; ESCUDERO I RIBOT, M. Assumpta; *Els vitralls medievals de l'església de Santa Maria del Mar, a Barcelona*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1985.
- AINAUD - VILA-GRAU - VIRGILI - COMPANYS - VILA DELCLÒS 1992.
- AINAUD DE LASARTE, Joan; VILA-GRAU, Joan; VIRGILI, M. Joana; COMPANYS, Isabel; VILA I DELCLÒS, Antoni; *Els vitralls del monestir de Santes Creus i la Catedral de Tarragona*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992.
- AINAUD DE LASARTE 1973.
- AINAUD DE LASARTE, Joan; Art romànic. Guia. Museu d'Art de Catalunya, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1973.
- ÁLBUM DE DETALLES ARTÍSTICOS... 1882.
- Album de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana*, Imprenta de Luís Tasso y Sena, Barcelona, 1882.
- ÁLBUM DE LA SECCIÓN ARQUEOLÓGICA... 1888.
- Album de la Sección Arqueológica. Exposición Universal de Barcelona*, Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa, Imprenta de Jaime Jesús, Barcelona, 1888.
- ÁLBUM FOTOTÍPICH... 1888.
- Album fototípich de la Catedral de Barcelona*, Estampa de Lluís Tasso Serra, Barcelona, 1888.
- ÁLBUM MERAVELLA... 1931
- Album Meravella. Llibre de bellesa natural i artístiques de Catalunya*, vols. I i IV, Centre Excursionista de Catalunya, 1931.
- ALCOLEA - DÍAZ S.D.
- ALCOLEA, Santiago; DÍAZ DE BUDALLÉS, Juan; *Lérida y su Provincia*, «Guías Artísticas de España», Editorial Aries, Federico Montagud, Barcelona, s.d.
- ALCOLEA 1975.

- ALCOLEA, Santiago; "Artes decorativas en la España cristiana, (Siglos XI-XIX)", *Ars Hispaniae*, Vol. XX, Editorial Plus Ultra, Madrid, 1975, pàgs. 15-29.
- DCVB
- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de B; *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1950-1962.
- ALCOY 1993.
- ALCOY PEDRÓS, Rosa; "Els Serra dels inicis i la catedral de Barcelona. Aclariments entorn d'un retaule trescentista de Sant Lluís de Tolosa", *D'Art*, núm. 19, 1993, pàgs. 121-142.
- ALCOY 1995
- ALCOY I PEDRÓS, Rosa; "Guerau Gener i les primeres tendències del gòtic internacional en les arts pictòriques de les Catedrals Catalanes", *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, vol. VIII, 1995, pàgs. 179-213.
- ALLEMAGNE 1907.
- ALLEMAGNE, Henry-René d'; "Les peintures de portes au Moyen Âge", *Congrès Archéologique de France*, LXXIII sesion, Carcassonne-Perpignan, 1906, Paris-Caen, 1907.
- ALLEMAGNE 1943.
- ALLEMAGNE, Henry-René; *Les anciens maîtres serruriers et leurs meilleurs travaux*, 2 vols., Librairie Gründ, Paris, 1943.
- ALLEMAGNE 1968.
- ALLEMAGNE, Henry-René; *Decorative antique ironwork: a pictorial treasury*, New York, Dover Publications, 1968.
- ALMUNI 1991.
- ALMUNI BALADA, Victòria; *L'obra de la Seu de Tortosa (1345-1441)*, Dertosa. Cooperativa Gràfica Dertosense Editorial, Tortosa 1991.
- ALONSO 1976.
- ALONSO GARCÍA, Gabriel; *Los maestros de la Seu Vella de Lleida y sus colaboradores*, Instituto de Estudios Ilerdenses, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Lleida, 1976.
- ALONSO 1979.
- ALONSO GARCÍA, Gabriel; "Capillas, altares, imágenes, capellanías, presbiteriados y beneficios de la Seu Vella de Lleida desde su fundación hasta su cierre", *Ilerda*, vol. XL, 1979, pàgs. 57-88.
- ALTISENT 1974.
- ALTISENT, Agustí; *Història de Poblet*, Abadía de Poblet, L'Espluga de Francolí, 1974.
- ALTISENT 1985.
- ALTISENT, Agustí; *La descentralización administrativa del monasterio de Poblet en la Edad Media (Scriptorium Populati, 12)*, Abadía de Poblet, L'Espluga de Francolí, 1985.
- AMADES 1969.
- AMADES, Joan; "Els serrallers", *Folklore de Catalunya. Costums i creences*, Editorial Selecta, Barcelona, 1969.
- AMENÓS - BERNADES 2000.

- AMENÓS, Lluïsa; BERNADES, Jaume (direcció); *L'ofici de ferrer. Estudi de les eines, els processos i els productes d'un ferrer rural*, 2 vols., 2000 [inèdit].
- AMENÓS 2000a.
- AMENÓS, Lluïsa; "Notícia de dos canelobres de Santa Maria de Serrateix conservats al museu Cau Ferrat de Sitges", *L'Erol*, núm. 63, Tardor del 2000, pàgs. 44-46.
- AMENÓS 2000b.
- AMENÓS, Lluïsa; "La col·lecció de ferro forjat del museu Cau Ferrat de Sitges: Dels orígens a la inauguració del museu públic", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XIV, 2000, pàgs. 229-238.
- AMENÓS 2000c.
- AMENÓS, Lluïsa; "Tres oficis de les arts de foc: el ferrer, el ceramista i el vidrier", *Les mil cares del foc* [catàleg], Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000, pàgs. 58-83.
- AMENÓS 2001.
- AMENÓS, Lluïsa; "Aportacions a l'estudi de la col·lecció de ferro del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona: La porta ferrada romànica procedent de Sant Climent de Ramells", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XV, 2001, pàgs. 369-375.
- AMENÓS 2002a.
- AMENÓS, Lluïsa; "Els ferrers i els seus productes en època medieval: aproximació a través de la col·lecció de ferro del Museu Comarcal de Manresa", *Quaderns del Museu Comarcal de Manresa*, núm. 17, 2002, pàgs. 5-7.
- AMENÓS 2002b.
- AMENÓS, Lluïsa; "Foneria i forja", dins Francesc Fontbona (coord.) *El modernisme a l'entorn de l'arquitectura*, Edicions l'Isard, Barcelona, 2002, pàgs. 279-293.
- AMENÓS 2002c.
- AMENÓS, Lluïsa; "Les arts de la forja a Barcelona durant els primers anys del Modernisme (1890-1900). Els serrallers documentats a les exposicions d'Indústries Artístiques", *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XVI.II, 2002, pàgs. 99-118.
- AMENÓS 2003.
- AMENÓS, Lluïsa; "La reixa gòtica de la Seu de Vic, obra de Joan Despuig", *Ausa*, XXI, núm. 152, pàgs. 151-155.
- AMENÓS 2003
- AMENÓS, Lluïsa; "El patrimoni moble del Col·legi de Mestres Manyans, Armers i Agullers conservat als museus de Barcelona: Localització i dades històriques", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, XVII, 2003, pàgs. 21-29
- AMENÓS 2004
- AMENÓS, Lluïsa; "Fonts per a l'estudi de les arts del ferro aplicades a l'arquitectura", *Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi*, XVIII, 2004.
- AMENÓS 2005A.
- AMENÓS, Lluïsa; *Glossari de l'ofici de ferrer*, Beca de recerca concedida pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana, Generalitat de Catalunya, 2005.

AMENÓS 2005B.

AMENÓS, Lluïsa; *Inventari de la ferreria de Jaume Casas (Guardiola de Berguedà)* [inèdit], Ajuntament de Guardiola de Berguedà, 2005.

AMENÓS 2005C.

AMENÓS, Lluïsa; “Candeler d’altar”, *Descobertes*, núm. 3, Museu Comarcal de Manresa, maig del 2005.

AMENÓS 2005D.

“Un candeler de ferro forjat”, *Creació artística i patrimoni cultural*, núm. 4, Manresa, maig de 2005, pàg. 23.

AMENÓS 2005E.

AMENÓS, Lluïsa; “Los hierros del Museo Cau Ferrat de Sitges” Ll. Amenós, editora, Barcelona, 2005.

AMENÓS 2005F

AMENÓS, Lluïsa; “Hostiers i neulers medievals del Museu Episcopal de Vic”, *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, núm. 1, 2005.

AMENÓS 2005G.

AMENÓS, Lluïsa; “Reixeria gòtica a la Catedral de Barcelona”, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XIX (2005)

AMENÓS 2006.

AMENÓS, Lluïsa; L’origen de la col·lecció de ferros conservada al Museu Cau Ferrat de Sitges, *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XX (2006), p. 105-125.

AMENÓS 2007.

AMENÓS, Lluïsa; “Glossari terminològic i iconogràfic sobre l’ofici de ferrer i les seves activitats productives (s. XIV-XV)”, *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 28 (2007)

AMENÓS [EN PREMSA].

AMENÓS, Lluïsa; “El ferro forjat”, dins *L’Art Gòtic a Catalunya*, Enciclopèdia Catalana [en premsa].

AMENÓS [EN PREMSA].

AMENÓS, Lluïsa; “Aportacions de la col·lecció Rusiñol a l’art del ferro català”, Actes del Col·loqui *Santiago Rusiñol, del modernisme al noucentisme* (en premsa)

AMENÓS [EN PREMSA].

AMENÓS, Lluïsa; “Les portes ferrades romàniques al sud del Pirineu Català”, *Quadern del Museu Episcopal de Vic*, núm. 3 (en premsa)

AMENÓS [EN PREMSA].

AMENÓS, Lluïsa; “Reixeria romànica catalana”, compromès amb *Quaderns del Museu Episcopal de Vic*, núm. 4 (en premsa)

AMENÓS [EN PREMSA].

AMENÓS, Lluïsa; “L’activitat dels ferrers a la Seu de Barcelona entre el darrer terç del segle XIV i el segle XV”, *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (en premsa)

AMENÓS [INÈDIT].

- AMENÓS, Lluïsa; "L'activitat i les produccions dels ferrers en el marc de l'arquitectura religiosa catalana (segles XI-XV)", 2 vols., Tesi Doctoral inèdita dirigida pel Dr. Joan Domenge, Universitat de Barcelona, 2005.
- ARAN 2000.
- ARAN I SURIOL, Joan; *Santa Anna de Barcelona*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 2000.
- ARGILÉS 1991.
- ARGILÉS I ALUJA, Caterina; "L'activitat laboral a la Seu entre 1395 i 1410 a través dels Llibres d'Obra", *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Estudi General de Lleida, Universitat de Barcelona, Lleida, 1991, pàgs. 233-245.
- ARGILÉS 1993-94.
- ARGILÉS I ALUJA, Caterina; "El rellotge medieval de la Seu Vella de Lleida", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 14-15, 1993-1994, pàgs. 257-273.
- ARMINJON - BILIMOFF 1998.
- ARMINJON, Catherine; BILIMOFF, Michèle; *L'Art du Métal. Vocabulaire technique* (Inventaire Général des Monuments et des Richesses Artistiques de la France), Éditions du Patrimoine, Imprimerie Nationale, Paris, 1998.
- ART ANTIC... 1921.
- Art antic. Serralleria. Forja. «Cau Ferrat. Sitges»*. Col·lecció Rusiñol, Antonieta & Cuadrenys, Barcelona, 1921.
- ARTIÑANO 1919.
- ARTIÑANO Y GALDÁCANO, Pedro Miguel de; *Exposición de hierros antiguos españoles. Catálogo*, Artes Gráficas Mateu, Madrid, 1919.
- ARTIÑANO S.D.
- ARTIÑANO Y GALDÁCANO, *Los hierros*, Editorial David, Barcelona, s.d.
- ARTURO SANTAMARÍA... 1900.
- Arturo Santamaría: fundición artística de hierro y otros metales*: Ronda de San Antonio núm.72, Barcelona [Catàleg comercial], Barcelona, ca.1900.
- A.S.G. 1926.
- A.S.G.; "Herreros y forjadores (de los papeles de D. Manuel Betf)", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura, Tomo VII*, Cuaderno VI, 1926, pàgs. 273-286.
- AUBERT - COUBET 1965.
- AUBERT, Marcel; COUBET, Simone; *Cathedrales et Abbatales romanes de France*, Arthaud, Paris, 1965.
- AUDET - PANYELLA 1933.
- AUDET, Jordi; PANYELLA, Joan; *Història de les arts del ferro*, Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona, Barcelona, 1933.
- AAVV 1987.
- AAVV; *Els vitralls de la Catedral de Girona*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1987.
- AAVV 1992.
- AAVV; *Història de Barcelona*, vol. 3, "La ciutat consolidada (segles XIV-XV)", Ajuntament de Barcelona, Enciclopèdia Catalana s.a., Barcelona, 1992.
- AAVV 1994.

- AAVV; *El castell de Mataplana*, [Monografies d'Arqueologia Medieval i Postmedieval, 1], Universitat de Barcelona, Dept. d'Història Medieval, Barcelona, 1994.
- AAVV 1995.
- AAVV; "Primers resultats del projecte d'estudi sobre la metal·lúrgia del ferro a Andorra", *Actes del 3er Curs d'Arqueologia d'Andorra 1991*. ("La vida medieval als dos vessants del Pirineu"), Patrimoni Cultural d'Andorra, Àrea de Recerca Històrica, Andorra, 1995, pàgs. 212-225.
- AAVV 2000.
- AAVV; *La Catedral de la Seu d'Urgell*, Angle Editorial, Barcelona, 2000.
- BADIA 1977.
- BADIA I HOMS, Joan; *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. I, Diputació Provincial de Girona, Girona, 1977.
- BADIA 1978.
- BADIA I HOMS, Joan; *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-A, Diputació Provincial de Girona, Girona, 1978.
- BADIA 1986.
- BADIA I HOMS, Joan; *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, vol. II-B, Diputació Provincial de Girona, Girona, 1986.
- BAILBE 1999.
- BAILBE, Noël; *Les portes des églises romanes du Roussillon*, Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales, vol. 107, Perpignan, 1999.
- BAILLY 1952.
- BAILLY, P-F; *Ferromeries d'Espagne*, Editorial de la Cigogne, Casablanca, Klein, 1952.
- BALAGUER 1966.
- BALAGUER, Víctor; *Las calles de Barcelona*, vol. II, Establecimiento Tipográfico Editorial de Salvador Manero, Barcelona 1966.
- BALARI 1964 [1899].
- BALARI, Josep; *Orígenes històrics de Catalunya*, vol. II, Instituto Internacional de Cultura Románica, Sant Cugat del Vallès, 1964. [1899].
- BALLARÍN 1900.
- BALLARÍN, Manuel; *Catálogo de objetos artísticos de hierro, latón y cobre para cerrajería y lampistería*, Barcelona, J. Thomas, ca. 1900.
- BARRACHINA 1984.
- BARRACHINA, Jaime; "Romànic. Arts sumptuàries", *Art català: Estat de la qüestió*, V CEHA, 1984, pàgs. 149-167.
- BARRAL 1979.
- BARRAL I ALTET, Xavier; *Els mosaics de paviment medievals a Catalunya*, Artestudi (núm. 10), Barcelona, 1979.
- BARRAQUER I ROVIRALTA 1906.
- BARRAQUER I ROVIRALTA, Cayetano; *Las casas de religiosos en Catalunya*, vol. I, Imprenta Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1906.
- BASSEGODA 1922.

- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura; *De arte barcelonés. Pedralbes*, Farré y Asensio, Barcelona, 1922.
- BASSEGODA 1927.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura; *Santa Maria de la Mar. Monografia històrico-artística*, Llibre II, Indústries gràfiques Fills de J. Thomas, Barcelona 1927. (Una edició facsimil publicada per Editores Tècnics Asociados, s.a., Barcelona, 1976).
- BASSEGODA 1930-32.
- BASSEGODA I AMIGÓ, Bonaventura; “Empleo del hierro en el interior de las fábricas”, *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*, vol. XXII, 1930-1932, pàgs. 483-495.
- BASTARDES s.d.
- BASTARDES I PARERA, Rafael; *El Museu Marès. Romànic Català*, (inèdit).
- BATISTA 1918.
- BATISTA SERRA, Joan; “La serralleria. L’ús del ferro”, *De l’Art de la Forja*, núms. 1, 3, 7, maig, juliol i novembre de 1918, pàgs. 7-10, 40-44 i 117-121.
- BATLLE 1973.
- BATLLE GALLART, Carme; *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, vol. I, Universidad de Barcelona, Facultad de Filosofía y Letras, Instituto de Historia Medieval, Barcelona, 1973.
- EL BERGUEDA...* 1994.
- EL BERGUEDA*, Inventari de patrimoni arquitectònic de Catalunya, 5, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1994.
- BEUCHET - PICAULT 1996.
- BEUCHET, Laurent; PICAULT, Christèle; “La forge du château du Guildo. XIVe-Xve siècles”, *L’innovation technique au Moyen Age. Actes du Vie Congrès International d’Archéologie Médiévale*, Editions Errance, Auxerre, 1996, pàgs. 169-171.
- BESERAN 2003
- BESERAN, Pere; *Jordi de Déu i l’italianisme en l’escultura Catalana del segle XIV*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 2003.
- BOFARULL I MASCARÓ 1876/1910 .
- BOFARULL I MASCARÓ, Prósper de; “Gremios y Cofradías de la Antigua Corona de Aragón”, *Colección de Documentos inéditos de la Corona de Aragón*, vol. XL [vol. I], Imprenta del archivo, Barcelona 1876 i vol. XLI [vol. II], Tipografía L. Benaiges, Barcelona 1910.
- BOFARULL I SANS 1890.
- BOFARULL I SANS, Carlos de; *Inventario general razonado de la Sección Arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, Imprenta de Luís Tasso, Barcelona, 1890.
- BOFILL 1924.
- BOFILL, Pere; “Les esglésies antigues al terme del castell de Gurb (acabament)”, *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, vol. IV, 1924, pàgs. 173-182.
- BONNASSIE 1975.
- BONNASSIE, Pierre; *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Universidad de Barcelona, Instituto de Historia Medieval, CSIC, Barcelona, 1975.

BONNASSIE 1979.

BONNASSIE, Pierre; *Catalunya, 1000 anys enverra*, vol. I, "Economia i societat pre-feudal", (Col·lecció Estudis i Documents, 31), Edicions 62, Barcelona, 1979.

BONNEFOY 1856-63.

BONNEFOY, Louis de; "Épigraphie Roussillonnaise", dins *Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées-Orientales*, vol. XIV, 1856-63.

BORAU 2003.

BORAU MORELL, Cristina; *Els promotors de capelles i retaules a la Barcelona del segle XIV*, Fundació Noguera (Estudis, 29), Barcelona, 2003.

BORDEAUX 1858.

BORDEAUX, Raymond; *Serrurerie du Moyen Âge. Les ferrures de portes*, Oxford-Paris, Aug. Aubry Libr., 1858.

BORONAT 1999.

BORONAT I TRILL, Maria Josep; *La política d'adquisicions de la Junta de Museus. 1890-1923*, Junta de Museus de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999.

BORRALLERAS 1932.

BORRALLERAS, Joaquim; "L'adquisició de la col·lecció Plandiura", *Bulleti dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 19, Barcelona, desembre 1932, pàgs 353-395.

BORRAS 1880.

BORRAS, Crispí; "Iglesia de Santa Maria (Cervera)", *Àlbum històric, pintoresch y monumental de Lleyda y sa província*, núm. 7 (1880).

BORREDÀ 1990.

Borredà, Àmbit de Recerques del Berguedà, Berga, 1990.

BOSCH 1993.

BOSCH I BALLBONA, Joan; "Retaule de santa Tecla i sant Sebastià", *Jaume Huguet. 500 anys*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993.

BOTET S.D.

BOTET I SISÓ, J; "La província de Gerona", *Geografia General de Catalunya*, Establiment Editorial de Albert Martín, Barcelona, s.d.

BRACONS 2000.

BRACONS, Josep; "Les arts resplendents. Decoració, luxe i ornament a l'Edat Mitjana i el món modern", *Arts decoratives, industrials i aplicades, dins Art de Catalunya. Ars Cataloniae*, vol. 11, Edicions L'Isard, 2000, pàgs. 115-119.

BRADLEY 1988

BRADLEY, S. A. J.; "Quem aspicientes viverent: symbolism in the early medieval church door and its ironwork", *The Antiquaries Journal*, vol. LXVIII, part II, 1988, pàgs. 223-237.

BRETAGNE ROMANE... 1982

Bretagne romane, (La nuit des Temps), Zodiaque, París, 1982.

BRUTAILS 1893.

BRUTAILS, Jean-Auguste; "Les peintures romanes en France", *Bulletin archéologique*, 1893.

BRUTAILS 1901.

BRUTAILS, Jean-Auguste; *L'art religiós en el Rosselló*, Tipografia l'Avenç, Barcelona, 1901 [traducció de J. Massó Torrents].

BULLETÍ... 1882.

Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana, vol. IV, 1882.

BYNE-STAPLEY 1915.

BYNE, Arthu; STAPLEY, Mildred; *Spanish Ironwork*, The Hispanic Society of America, New York 1915.

CAMÓS 1936

CAMÓS CABRUJA, Lluís; "Dietari de l'obra del rellotge i la campana del castell de Perpinyà l'any 1356", *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. III, Miscel·lània d'Estudis Literaris Històrics i Lingüístics, s.e., Barcelona, 1936, pàgs. 423-446.

CAMPS CAZORLA 1941.

CAMPS CAZORLA, Emilio; *Hierros antiguos españoles*, Blasi, Madrid, 1941.

CAÑELLAS 1997.

CAÑELLAS MARTÍNEZ, Sílvia; "Catedral de Barcelona", dins *Els vitralls de la Catedral de Barcelona i del monestir de Pedralbes (Corpus Vitrearum Mediiævi)*, Institut d'Estudis Catalans, Àmbit Serveis Editorials, Barcelona, 1997.

CAPDEVILA 1935.

CAPDEVILA I FELIP, Sanç; *La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes, els capitulars*, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1935.

La Capella Reial... 1996.

La Capella Reial d'Alfons el Magnànim de l'antic monestir de Predicadors de València. Documents II, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, Generalitat Valenciana, València, 1996.

CAPMANY 1929.

CAPMANY, Aureli; *La Iglesia de Santa Ana de Barcelona*, ("Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros", XVII), Librería Francisco Puig, Barcelona, 1929.

CAPMANY 1961 [1779].

CAPMANY DE MONPALAU, Antonio de; *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, 2 vols., Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, Barcelona 1961. [Primera edició: 1779]

CARBONELL 1974.

CARBONELL I ESTELLER, Eduard; *L'Art Romànic a Catalunya*, I, Edicions 62, s. a., Barcelona, 1974.

CARBONELL 1975.

CARBONELL I ESTELLER, Eduard; *L'Art Romànic a Catalunya. Segle XII. II de Santa Maria de Ripoll a Santa Maria de Poblet*, Edicions 62, s.a., Barcelona, 1975.

CARMONA 1987.

CARMONA SORIANO, Constanza; "Aldabones y llamadores del museo Lázaro Galdiano", *Goya*, núms.199-200, 1987, pàgs. 62-67.

CARRERAS 1933.

CARRERAS, Miquel; "El primer rellotge de la vila", *Butlletí Centre Excursionista "Sabadell"*, vol. III, núm. 49, octubre-desembre 1933, pàgs. 244-246.

CARRERAS CANDI 1910.

CARRERAS CANDI, Francesc; Lo Palau Reyal y la obra de la Sèu, regnant Martí I", *Homenatge a la memòria del Rei Martí (Vè Centenari de la seva mort)*, Tipografia l'Avenç, Barcelona, 1910.

CARRERAS CANDI 1913-14.

CARRERAS CANDI, Francesc; "Las obras de la Catedral de Barcelona. 1298-1445", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*, núm-. 49, pàgs. 23-30, núm. 50, pàgs. 128-136, núm. 53, pàgs. 302-317 i núm. 56, pàgs. 510-515 (1913-1914).

CARRERAS CANDI 1921.

CARRERAS CANDI, Francesc; "Salomons de la Catedral de Barcelona, obra de Francesch Duran y Marimon. 1786", *De l'Art de la Forja*, núm. 11, gener de 1921, pàgs. 179-183.

CARRERAS CANDI S. D.

CARRERAS CANDI, Francesc; "La Ciutat de Barcelona", *Geografia General de Catalunya*, Establiment Editorial de Albert Martin, Barcelona, s.d.

CARRÈRE 1977.

CARRÈRE, Claude; *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Curial Documents de Cultura, Barcelona, 1977.

CASTILLO 1966

CASTILLO, Alberto del; "Memoria de las excavaciones de San Pedro de Graudescales", *Legado Dr. Castillo. St. Pere de Gaudescales*, caixa 11 bis, Universitat de Barcelona. Departament d'Història Medieval. 1966.

CATALÀ - OLIVA - BRASÓ 1969.

CATALÀ I ROCA, Pere; OLIVA I PRAT, Miquel; BRASÓ I VAQUÉS, Miquel; "Castell d'el Far", dins *Els castells catalans*, vol. III, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1969, pàgs. 408-414.

CATÁLOGO DEL MUSEO ARQUEOLÓGICO-ARTÍSTICO EPISCOPAL DE VICH... 1893.

Catálogo del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich, Imprenta de Ramón Anglada, Vic, 1893.

CATÁLOGO DEL MUSEO MARÈS... 1858.

Catálogo del Museo Marès, Ayuntamiento de Barcelona, Barcelona, 1958.

CATÁLOGO DE LOS HIERROS... 1946.

Catálogo de los hierros del "Cau Ferrat" y de "Maricel" de Sitges, Barcelona, Publicaciones de la Junta de Museos, 1946.

CATÀLEG DE MONUMENTS... 1990.

Catàleg de monuments i conjunts històricartístics de Catalunya, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1990.

CATÀLEG DEL MUSEU FEDERIC MARÈS... 1979.

Catàleg del Museu Frederic Marès, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1979.

- CATÁLOGO DE LA EXPOSICIÓN NACIONAL DE INDUSTRIAS ARTÍSTICAS... 1892.
Catálogo de la Exposición Nacional de Industrias Artísticas é Internacional de Reproducciones, Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Imprenta de Henrich y Cia., en comandita, Barcelona, 1892.
- CATÁLOGO ILUSTRADO... 1896.
Catálogo Ilustrado de la Tercera Exposición de Bellas Artes é Industrias Artísticas, Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, J. Thomas & Cia., Barcelona, 1896.
- CATALUNYA MEDIEVAL... 1992.
Catalunya Medieval [catàleg], Lunwerg Editores s.a., Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1992.
- CATALUNYA ROMÀNICA...
Catalunya Romànica, Enciclopèdia Catalana, XXV vols., Barcelona, 1984-1998. [J. Viugué i A. Pladevall, dir.],
- CATEDRAL BASÍLICA DE BARCELONA... 1888.
Catedral Basílica de Barcelona. Notas históricas del Templo Catedral y catálogo de los objetos que expone el Excelentísimo Cabildo, Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y Cia., Barcelona, 1888.
- LA CATEDRAL DE BARCELONA... 1913.
La Catedral de Barcelona, "Boletín de la Sociedad de Atracción de Forasteros", vol. IV, núm. 13, 1913.
- LA CATEDRAL DE GIRONA... 2000.
La Catedral de Girona. Redescubrir la Seu romànica. Els resultats de la recerca del projecte Progress, Ajuntament de Girona, Girona, 2000.
- LA CATEDRAL DE GIRONA... 2003.
La Catedral de Girona. L'obra de la Seu [catàleg], Fundació La Caixa, Girona, 2003.
- CHARBONNEAU-LASSAY 1997.
 CHARBONNEAU-LASSAY, L.; *El Bestiario de Cristo. El simbolismo animal en la Antigüedad y la Edad Media*, vol. I, José de Olañeta Editor, Palma de Mallorca, 1997.
- CID 1997.
 CID MORAGAS, Daniel; "La restauració del desaparegut Palau Reial Menor de Barcelona a través del Llibre d'obra. El cas de la sala major", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, núm. 18, Barcelona, 1997, pàgs. 397-425.
- LA CIUDAD DE SEIS PISOS... 1997
La Ciudad de Seis Pisos [catàleg], ("Las Edades del Hombre"), Fundación "Las Edades del Hombre", El Burgo de Osma, Soria, 1997.
- CLAUDIO 1887.
 CLAUDIO GIRBAL, Enrique; "Antiguos gremios y cofradías de Gerona, IX. Cofradía de San Eloy", *Revista de Gerona*, vol. XI, 1887, pàgs. 225-234.
- COLL I ALENTORN 1947-51.
 COLL I ALENTORN, Miquel; "Els edificis en la Crònica de Desclot", *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1947-51, pàgs. 325-336.
- COLL 1990.

- COLL I MIRABENT, Isabel; *Rusiñol*, Editorial Flama, Vilafranca del Penedès, 1990.
- COMPANYS - MONTARDIT 1991.
- COMPANYS I FARRERONS, Isabel; MONTARDIT I BOFARULL, Núria; “Relació d’obriers. Treballs i materials consignats al llibre de l’obra de la Seu de Tarragona (anys 1335-1338)”, *Universitas Tarraconensis*, vol. X, 1991, pàgs. 283-303.
- CONDE 1981.
- CONDE, Rafael; “La lleuda de la Seu d’Urgell (s. XV-XVI)”, *Urgellia*, IV, 1981, pàgs. 335-348.
- COROMINES 1980.
- COROMINES, Joan, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions Catalanes, Caixa de Pensions, Barcelona, 1980-1991.
- CORPUS DES INSCRIPTIONS DE LA FRANCE MEDIEVALE...* 1986.
- Corpus des inscriptions de la France Médiévale, 11, Pyrénées-Orientales*, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, París, 1986.
- COY 1909.
- COY Y COTONAT, Agustí; *Vilafranca del Penadés. Su historia y monumentos*, vol. I, Imprenta de Francisco J. Altés y Alabart, Barcelona, 1909.
- EL CRONICÓN ILLERDENSE...* 1875.
- El Cronicón Ilerdense*, núm. 9, 18 d’abril de 1875, pàgs. 69 i 70.
- CUADRADA 2001.
- CUADRADA, Coral; *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*, (Col·lecció Bofarull, 5), Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 2001.
- DALMASES - GIRALT - MIRACLE 1985.
- DALMASES, Núria de; GIRALT-MIRACLE, Daniel; MANENT, Ramon; *Argenters i joiers de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona, 1985.
- DALMASES 1992
- DALMASES, Núria de; *Orfebreria Catalana Medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació al seu estudi)*, 2 vols., Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1992.
- DALMASES - PITARCH 1986.
- DALMASES, Núria de; PITARCH, Antoni José; “Els inicis i l’Art Romànic. S. IX-XII”, *Història de l’Art Català*, vol. I, Edicions 62, Barcelona, 1986.
- DALMASES - PITARCH 1988.
- DALMASES, Núria de; PITARCH, Antonio José; “L’art gòtic. S. XIV-XV”, *Història de l’Art Català*, vol. III, Edicions 62, Barcelona, 1988.
- DAVID ROY 1979.
- DAVID ROY, Marguerithe; “Les peintures romanes. Le travail du fer au Moyen-Âge”, *Archéologia*, núm. 129, 1979, pàgs. 58-66.
- DAVILLIER 1879.
- DAVILLIER, Ch.; *Les arts décoratifs en Espagne au Moyen Âge et à la Renaissance*, Paris, 1879.
- DE TOULOUSE A TRIPOLI...* 1989.
- De Toulouse à Tripoli. La puissance Toulousaine au XII siècle (1080-1208)*, Musée des Augustins, Toulouse, 1989.

- DEYRES 1972.
- DEYRES, Marcel; "Les grilles de Sainte-Foy de Conques", *Cahiers de Civilisation Médiévale*, Vol. XV, 1972, pàgs. 143-150.
- DELAINE 1972.
- DELAINE, Marie Noëlle; "Les grilles romanes en France", *Revue d'histoire des Mines et de la Métallurgie*, IV, 1972, pàgs. 117-178.
- DELAINE 1973.
- DELAINE, Marie Noëlle; "Les grilles médiévales du centre de la France. Essai d'inventaire", *Revue d'Auvergne*, núm. 1, 1973, pàgs. 97-150.
- DELAINE 1974.
- DELAINE, Marie Noëlle; "Les peintures de porte médiévales dans le centre de la France", *Revue d'Auvergne*, núm. 2, 1974.
- DELIBES - MONTERO 1997
- DELIBES DE CASTRO, Germán; MONTERO RUIZ, Ignacio; "Els inicis de la metal·lúrgia a la Península Ibèrica. Transferència de tecnologia o descobriment autònom?", *Cota Zero. Revista d'arqueologia i ciència*, núm. 13, dossier dedicat a "La metal·lúrgia a l'antiguitat", desembre de 1997, pàgs. 19-27.
- DESCHAMPS 1947-51.
- DESCHAMPS, Paul; "Les relations de l'église Sainte-Foy de Conques avec la Catalogne et l'Espagne", *Miscel·lània Puig i Cadafalch*, vol. I, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1947-51, pàgs. 15-24.
- DÍAZ 1970.
- DÍAZ DÍAZ, C.; "Los capítulos sobre los metales de las Etimologías de Isidoro de Sevilla", dins *La minería hispana e iberoamericana. Contribución a su investigación histórica, (VI Congreso Internacional de Minería)*, Cátedra de San Isidoro, León, 1970.
- DICCIONARI AGUILÓ 1988 [1914-21]
- Diccionari Aguiló* (facsimil), vol. I-II, Editorial Altafulla, Barcelona, 1988 [1914-21].
- DICCIONARIO BIOGRÁFICO... 1954.
- Diccionario Biográfico de Artistas de Cataluña des de la época romana hasta nuestros días*, Editorial Millà, Barcelona, 1954. RÀFOLS, J.F. [dir.].
- DIEGO 1996.
- DIEGO BARRADO, Lourdes; "Premieres recherches sur les grilles romanes en Aragon", *Cahiers de Saint Michel de Cuxà*, XXVII, 1996, pàgs. 181-186.
- DIEGO 1998.
- DIEGO BARRADO, Lourdes; "La forja románica aragonesa en su contexto hispano-francés. Las rejas de la catedral de Jaca y de la ermita de Santa Maria de Iguácel", *Artigramma*, 13, 1998, pàgs. 439-441.
- DIEGO 1998.
- DIEGO BARRADO, Lourdes; "Contribución al estudio de la forja románica española. Los testimonios del Museo Arqueológico Nacional", *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, Tomo XVI, núms. 1-2, 1998, pàgs. 167-178.
- DIEGO 1999.

- DIEGO BARRADO, Lourdes; *Nacido del fuego. El arte del hierro románico en torno al Camino de Santiago*. Mira Editores, Zaragoza, 1999.
- DIEGO 2004.
- DIEGO BARRADO, Lourdes; *El arte de la forja a través de los siglos. Museo del Hierro de Oropesa del Mar*, Luís Elvira, anticuario, Oropesa del Mar, 2004.
- DÍEZ DE SALAZAR 1983.
- DÍEZ DE SALAZAR, Luís Miguel; Ferrerías en Guipúzcoa (s. XIV-XVI), Haranburu Ed., San Sebastián, 1983. [Síntesi de la Tesi Doctoral].
- DIMIER 1974.
- DIMIER, Anselme; *Les moines bâtisseurs. Architecture et vie monastique*, Fayard, París, 1964.
- DOMENGE 1997.
- DOMENGE I MESQUIDA, Joan; "Guillem Morey a la seu de Girona (1375-1397). Seguiment documental", *Lambard*, IX, 1997, pàgs. 105-131.
- DOMENGE 1997b.
- DOMENGE I MESQUIDA, Joan; *L'obra de la Seu. El procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma, 1997.
- DOMÍNGUEZ - CAÑELLAS 2001.
- DOMÍNGUEZ RODÉS, M. Carme; CAÑELLAS MARTÍNEZ, Sílvia; "La Casa Llotja de Mar de Barcelona: revisió del seu procés constructiu a través de la documentació (segles XIV-XVI)", *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, XIX, 2001, pàgs. 67-83.
- DUBY 1988.
- DUBY, Georges (dir.); *Historia de la vida privada*, vol. II, Taurus, Madrid, 1988.
- DUHAMEL 1767.
- DUHAMEL DE MONCEAU, M.; *Art du Serrurier*, Academie Royal des Sciences, Paris, 1767.
- DURAN 1982.
- DURAN, Montserrat; "Les lleudes de l'Alt Urgell (s. XIII-XVIII)", *Urgellia*, V, 1982, pàgs. 207-220.
- DURAN I SANPERE 1918.
- DURAN I SANPERE, Agustí; "La festivitats de Sant Eloi a Barcelona en el segle XV", *De l'Art de la Forja*, núm. 7, novembre de 1918, pàgs. 104-107.
- DURAN I SANPERE 1920.
- DURAN I SANPERE, Agustí; "L'exposició de ferros antics de Madrid", *De l'Art de la Forja*, núm. 10, juliol de 1920, pàgs. 161-166.
- DURAN I SANPERE 1920b.
- DURAN I SANPERE, Agustí; "La documentació del Col·legi de Mestres Manyans, Armers i Agullers de Barcelona", *Recull de Documents i Estudis*, Arxiu Municipal Històric, núm. 1, 1920, pàgs. 74-89. [Publicat també a la revista *De l'Art de la Forja*, núms. 4, 11, 12 i 14, agost de 1918, gener, febrer i juny de 1921].
- DURAN I SANPERE 1922a.
- DURAN I SANPERE, Agustí; "L'art antic a l'església de Santa Maria de Cervera", *Butlletí*

- del Centre Excursionista de Catalunya*, any XXXII, núm. 333, octubre 1922, pàgs. 293-317.
- DURAN I SANPERE 1922b.
- DURAN I SANPERE, Agustí; “Documents d’art antic Català: Perris Moreu, mestre serraller de Puigcerdà, convé en fer unes reixes a l’església de la Seu d’Urgell. Any 1532”, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 32, 1922, pàgs. 101-102.
- DURAN I SANPERE 1928.
- DURAN I SANPERE, Agustí; *La casa del Arcediano y el Archivo Histórico de la Ciudad*, Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Barcelona, vol. XV, Librería Francisco Puig, Barcelona, 1928.
- DURAN I SANPERE 1952.
- DURAN I SANPERE, Agustí; *La Catedral de Barcelona*. Aymà s.l. Editores, Barcelona, 1952.
- DURAN I SANPERE 1960.
- DURAN I SANPERE, Agustí; “Els constructors de l’església de Santa Maria del Mar (1329-1460)”, *Per a la història de l’art a Barcelona*, Barcelona, 1960.
- DURAN I SANPERE 1973.
- DURAN I SANPERE, Agustí; *Barcelona i la seva Història*, vols. I-II, Curial, Barcelona 1973.
- DURAN I SANPERE 1975.
- DURAN I SANPERE, Agustí; *Barcelona i la seva Història*, vol. III, Curial, Barcelona, 1975.
- DURLIAT 1992.
- DURLIAT, Marcel; *El Arte Románico*, Ediciones Akal, Madrid, 1992.
- DUVAL 1980.
- DUVAL, N.; “La représentation des monuments dans l’Antiquité Tardive, à propos de deux livres récents”, *Bulletin Monumental*, 138, 1980, pàgs. 77-95.
- LES ÉGLISES D’AUXERRE... 1952
- Les églises d’Auxerre. Des origines au XI siècle, s.e.*, Paris, 1952.
- ELIADE 1977.
- ELIADE, Mircea; *Forgerons et alchimistes*, Flammarion Éditeur, Paris, 1977.
- ELÍAS DE MOLINS 1888.
- ELÍAS DE MOLINS, Antonio; *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona*, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 1888.
- ESCUADERO - MAINAR 1976.
- ESCUADERO, Assumpta; MAINAR, Josep; *El moble català al monestir de Pedralbes*, Ajuntament de Barcelona, Museu d’Art de Catalunya, Barcelona, 1976.
- ESPADALER 1993.
- ESPADALER, Ramon; *El castell de Montesquiú a la darrereria de l’Edat Mitjana*, (Col·lecció d’Història Local, 1), L’Avenç s.l., Barcelona, 1993.
- ESPANYOL 1997.
- ESPANYOL I BERTRAN, Francesca; “El ressò de Rieux a les Catedrals Catalanes”, *Lambard. Estudis d’Art Medieval*, vol. IX, 1997, pàgs. 257-332.
- ESPANYOL 2001.

- ESPANYOL, Francesca; Els escenaris del rei. Art i monarquia a la Corona d'Aragó, Angle Editorial, Manresa, 2001.
- L'EXCURSIONISTA...
- L'Excursionista. Bolletí mensual de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, vol. I, 1878-1881 i vol. III, 1897-1891, pàgs. 462-463 i 730-731.
- IV EXPOSICIÓN DE BELLAS ARTES É INDÚSTRIAS ARTÍSTICAS...* 1898.
- IV Exposición de Bellas Artes é Indústrias Artísticas. Catálogo Ilustrado*, Ayuntamiento de Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., en comandita, Barcelona, 1898.
- EXPOSICIÓN UNIVERSAL...* 1888.
- Exposición Universal de Barcelona 1888. Catálogo General Oficial*. Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y Cia., Barcelona, 1888.
- FÀBREGA 1978.
- FÀBREGA I GRAU, Àngel; *La vida quotidiana a la Catedral de Barcelona en declinar el Renaixement. Any 1580*, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Barcelona, 1978.
- FÀBREGAT 1918.
- FÀBREGAT JORDANA, J[osep]; "Les eines del serraller", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any XXVIII, núms. 285-286, octubre-novembre de 1918, pàgs. 259-269.
- LA FARGA CATALANA...* 1995.
- La Farga catalana en el marc de l'arqueologia siderúrgica*, Govern d'Andorra, Ministeri d'Afers Socials i Cultura, Andorra la Vella, 1995.
- FARIAS 1996.
- FARIAS ZURITA, Víctor; "Molins, forns i fàbregues", *Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 2, "La formació de la Societat feudal. Segles VI-XII", Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996, pàgs. 250-251.
- FARIAS 1998.
- FARIAS ZURITA, Víctor; "La ferreria i el mas al nord-est català medieval", dins "El mas medieval a Catalunya", *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, núm. 19, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Banyoles, 1998, pàgs. 29-44.
- FARIAS 2001.
- FARIAS ZURITA, Víctor; "La ferreria al nord-est de la Catalunya Vella (segles XI-XIV). Una contribució a l'estudi d'una institució senyorial", *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX* (Actes del 6è curs d'Arqueologia d'Andorra 2000), Patrimoni Cultural d'Andorra, Àrea de Recerca Històrica, Andorra, 2001, pàgs. 35-62.
- FARRANDO - ORMELLA 1996.
- FARRANDO BOIX, Ramon; ORMELLA GIL, Ramon; *Les reixes de la Catedral de Barcelona*, Projecte Catedral. Voluntaris, Barcelona, 1996.
- FAURÉ 1988
- FAURÉ, Philippe; *Fer d'art roman: de 1000 à 1250*, Centre Régional de Documentation Pédagogique de l'Académie de Dijon, 1988.
- FAYET 1969.
- FAYET, Monique de; *Ferronnerie espagnole*, Editions Charles Massin, Paris, 1969.

FELIP 1987.

FELIP I SANCHEZ, Jaume; "L'església gòtica de Santa Maria de Montblanc", *Aplec de Treballs*, vol. 8, 1987, pàgs. 88-99.

FERRARI S.D.

FERRARI, Giulio; *Il ferro nell'Arte Italiana*, Elrico Hoepli, Milano, s.d.

FERRETER 1973.

FERRETER NAVARRO, Ramon; "Aportación al comercio valenciano en el año de 1393", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. IX, núm. 13, 1973, pàgs. 161-183.

FREIXAS 1983.

FREIXAS, Pere; *L'art gòtic a Girona*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1983.

[FOLCH I TORRES] 1915.

[FOLCH I TORRES, Joaquim]; *Museus d'Art i Arqueologia de Barcelona. Guia Sumària*. Impressor Oliva de Vilanova, Barcelona, 1915.

FOLCH I TORRES 1926.

FOLCH I TORRES, Joaquim; *Museo de la Ciudadela. Catálogo de la sección de arte románico*, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1926.

FOLCH I TORRES 1932.

FOLCH I TORRES, Joaquim; "El museu Cau Ferrat de Sitges", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 15, Barcelona, agost de 1932, pàgs. 225-227.

FOLCH I TORRES 1933.

FOLCH I TORRES, Joaquim; "Com s'ha organitzat i instal·lat el "Cau Ferrat" en esdevenir museu públic", *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 25, Barcelona, juny 1933.

FULLANA 1995.

FULLANA, Miquel; *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Col·lecció "Els treballs i els dies", Editorial Moll, Mallorca, 1995.

GALERA 1995.

GALERA I PEDROSA, Andreu; "Els llibres del cor de l'església canònica de Sant Vicenç de Cardona, segons un inventari de l'any 1507", *Faventia*, núm. 17/2, 1995, pàgs. 95-113.

GALLARDO 1933.

GALLARDO, Antonio; *Manresa*, Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Barcelona, Librería Francisco Puig, Barcelona, 1933.

GALLARDO - RUBIÓ I TUDURÍ 1993 [1930].

GALLARDO I GARRIGA, Antoni; RUBIÓ I TUDURÍ, Santiago; *La Farga Catalana. Descripció i funcionament. Història. Distribució geogràfica*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1993 [1930].

GALLEGO 1963.

GALLEGO DE MIGUEL, Amelia; *El arte del hierro en Galicia*, Madrid, Sucs. de Rivadeneira, s.a., 1963.

GALLEGO 1974.

- GALLEGO DE MIGUEL, Amelia; *Rejería Castellana. Segovia*, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segovia, Segovia, 1974.
- GALLEGO 1982.
- GALLEGO DE MIGUEL, Amelia; *Rejería castellana: Valladolid*, Valladolid, Institución Cultural Simancas, 1982.
- GALLEGO 1988.
- GALLEGO DE MIGUEL, Amelia; *Rejería castellana: Palencia*, Palencia, Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses, Diputación Provincial, 1988.
- GALLEGO 1998.
- GALLEGO DE MIGUEL, Amelia; *Rejería castellana. Zamora*, Diputación de Zamora, Universidad de Valladolid, 1998.
- GARCIA 1997.
- GARCIA, Andrea, *Els Museus de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins a l'any 1915*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997.
- GARCIA 1976.
- GARCÍA GABRIEL, Alonso; *Los maestros de la Seu Vella de Lleida y sus colaboradores*, Instituto de Estudios Ilerdenses, CSIC, Lleida, 1976.
- GARCÍA 1992.
- GARCIA GARCIA, Francisco; *La llave: evolución artística y valores de representación simbólica*, Murcia, Universidad de Murcia, 1992.
- GARCÍA LLANSÓ 1888.
- GARCÍA LLANSÓ, Antonio; *Catálogo del Museo-Armería de D. José Estruch y Cumella*, Establecimiento Tipográfico Editorial "La Academia", Barcelona, 1888.
- GARCÍA LLANSÓ 1895.
- GARCÍA LLANSÓ, Antonio; *Armas y armaduras*, Tipografía Luis Tasso, Barcelona, 1895.
- GARCÍA LLANSÓ 1896.
- GARCÍA LLANSÓ, Antonio; "Metalistería. Hierros", *Historia General del Arte*, vol. VIII, Montaner y Simón Editores, Barcelona, 1896, pàgs. 369-431.
- GARCÍA LLANSÓ 1900.
- GARCÍA LLANSÓ, Antonio; *Cau Ferrat: colección de hierros de Santiago Rusiñol*, Barcelona, Artes y Ciencias, ca. 1900.
- GARRIGA 1989.
- GARRIGA, Joaquim; "L'època del Renaixement. S. XVI", *Història de l'Art Català*, vol. IV, Edicions 62, Barcelona, 1989.
- GARRUT 1974.
- GARRUT, Josep Maria; *Dos siglos de pintura catalana, XIX-XX*, Iber. Europea de Ediciones, Madrid, 1974.
- GAUTHIER 1954.
- GAUTHIER, Serge; "Peintures romanes de Saint Léonard au Musée des Cloîtres de New York", *Bulletin de la Societé Archéologique et Historique du Limousin*, Tome LXXXIV, 1954, pàgs. 3-14.
- GINER DE LOS RÍOS 1892.

- GINER DE LOS RÍOS, Francisco; *Artes industriales. Desde el cristianismo hasta nuestros días*, Antonio López Editor, Barcelona, 1892.
- GINER DE LOS RÍOS 1926.
- GINER DE LOS RÍOS, Francisco; *Estudios sobre Artes Industriales. Rejas Españolas*, s.e., Madrid, 1926.
- GIRONA DINS LA FORMACIÓ DE L'EUROPA MEDIEVAL... 1985.
- Girona dins la formació de l'Europa medieval. 785-1213* [catàleg], Museu d'Història de Catalunya, Ajuntament de Girona, Girona, 1985.
- GONZÁLEZ MARTÍ 1893.
- GONZÁLEZ MARTÍ, Manuel; *Manual del forjador, herrero y cerrajero*, Madrid, 1893.
- GONZÁLEZ SUGRAÑES, Miquel; *Contribució a la Història dels antics Gremis dels Arts y Oficis de la Ciutat de Barcelona*, vol. I, Henrich i Cia., Barcelona, 1915.
- GONZÁLEZ TASCÓN 1988.
- GONZÁLEZ TASCÓN, Ignacio; "Ingenios y máquinas para la industria", *dins Felipe II. Los ingenios y las máquinas. Ingeniería y obras públicas en la época de Felipe II*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 1988.
- GORT 1990.
- GORT, Ezequiel; "Els vells ferrers. Notícia de l'ofici i de la Confraria a Reus (segles XII-XIX)", *Toquem ferro. El ferro forjat a l'arquitectura*, Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Reus i Comarques, Direcció General d'Arquitectura i Habitatge de la Generalitat de Catalunya, Reus, 1990, pàgs. 15-24.
- GRAELLS 1971.
- GRAELLS, Eudald; *La indústria dels claus a Ripoll*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1972.
- GRAELLS 1972.
- GRAELLS, Eudald; *Contribució a l'estudi de la farga catalana*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1972.
- GRAN GEOGRAFIA COMARCAL DE CATALUNYA...
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, 19 vols., Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1981-1985.
- EL GRAN RELLOTGE... 1986.
- El gran rellotge de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1986.
- GRAU 1963.
- GRAU, Josep Maria; "Iglesia de Navata", *Revista de Gerona*, núm. 22, 1963, pàgs. 43-45.
- GUAL CAMARENA 1968.
- GUAL CAMARENA, Miguel; *Vocabulario del comercio medieval. Colección de aranceles aduaneros de la Corona de Aragón (Siglos XIII y XIV)*, Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial, Tarragona, 1968.
- GUAL CAMARENA 1970.
- GUAL CAMARENA, Miguel; "El hierro en el medioevo hispano", *Coloquio Internacional sobre Historia de la Minería*, VI Congreso Internacional de Minería, León, 16-21 de març de 1970, pàgs. 1-13.

- GUDIOL I CUNILL S.D.
- GUDIOL I CUNILL, Josep; *El Museu Episcopal de Vic*, Edició Museum, Barcelona, s.d.
- GUDIOL I CUNILL 1900.
- GUDIOL I CUNILL, Josep; "El rellotge de la catedral de Vic", dins *La Veu de Montserrat*, núms. 2 i 4, 1900, pàgs. 3-4 i 27-29.
- GUDIOL I CUNILL 1914.
- GUDIOL I CUNILL, Josep; "Les reixes catalanes i els seus autors", *Pàgina artística de La Veu de Catalunya*, 28 de maig de 1914, pàg. 4.
- GUDIOL I CUNILL 1918a
- GUDIOL I CUNILL, Josep; "De rellotges i rellotgers Catalans. I", *Pàgina artística de La Veu de Catalunya*, núm. 454, 11 d'octubre de 1918, pàgs. 12-13.
- GUDIOL I CUNILL 1918b
- GUDIOL I CUNILL, Josep; "Ferrers catalans anteriors al segle XVI", *De l'Art de la Forja*, núm. 5, setembre de 1918, pàgs. 74-75. [També es publicà a *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 461, 25 de novembre de 1918, pàg. 12].
- GUDIOL I CUNILL 1920.
- GUDIOL I CUNILL, Josep; *El mobiliari litúrgich*, Tipografia Balmesiana, Vic, 1920.
- GUDIOL I CUNILL 1933.
- GUDIOL I CUNILL, Josep; *Nocions d'Archeologia Sagrada*, vol. II, Imprenta Balmesiana, Vic, 1933.
- GUDIOL I RICART 1974.
- GUDIOL I RICART, Josep; *Arte antiguo y medieval. Cataluña*, Col. "Tierras de España", vol. I, Fundación Juan March, Madrid, 1974.
- GUDIOL - AINAUD - ALCOLEA 1955.
- GUDIOL I RICART, Josep; AINAUD DE LASARTE, Joan; ALCOLEA GIL, Santiago; *Arte de España. Cataluña*, Editorial Seix Barral, s.a., Barcelona, 1955.
- GUDIOL - ALCOLEA 1987.
- GUDIOL I RICART, Josep; ALCOLEA I BLANCH, Santiago; *La pintura gòtica Catalana*, Polígrafa, Barcelona, 1987.
- GUÍA D'ART ROMÀNIC... 1998.
- Guia d'Art Romànic*, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 1998.
- GUÍA DEL MUSEO DE HISTORIA... 1959.
- Guía del Museo de Historia de la Ciudad de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1959.
- GUÍA DEL MUSEO DEL CAU FERRAT... 1940.
- Guía del museo del Cau Ferrat*, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1940.
- GUÍA SUMÀRIA DEL MUSEU DE LES ARTS DECORATIVES... 1933.
- Guia sumària del Museu de les Arts Decoratives instal.lat al Palau de Pedralbes*, Seix Barral, Barcelona, 1933.
- GUÍA DEL MUSEO DEL CAU FERRAT... 1994.
- Guia sumària del Museu Cau Ferrat*, Diputació de Barcelona, Serveis de Cultura, Barcelona, 1994.

- GUIA DEL MUSEU DIOCESÀ I COMARCAL DE SOLSONA... 1993.
Guia del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Barcelona, 1993.
- GUILLERÉ 1992.
- GUILLERÉ, Christian; *Girona medieval: crisi i desenvolupament. 1360-1460*, Diputació de Girona, Ajuntament de Girona, Girona, 1992.
- GUILLERÉ 199-94.
- GUILLERÉ, Christian; *Girona al segle XIV*, Ajuntament de Girona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Girona-Barcelona, 1993-1994, 2 vols.
- HANI 1997.
- HANI, Jean; *El simbolismo del templo cristiano* (Sophia Perennis), José J. de Olañeta, Editor, Palma de Mallorca, 1997.
- HARBISON 1998.
- HARBISON, Peter; *L'art médiéval en Irlande*, Zodiaque, Paris, 1998.
- HENRY 1963.
- HENRY, François; *L'Art Irlandais*, Zodiaque (La nuit des temps), Paris, 1963.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA 1894.
- HERNÁNDEZ SANAHUJA, Bonaventura; *Catálogo del Museo Arqueológico de Tarragona*, Tipografía de Adolfo Alegret, Tarragona, 1894.
- LA HISTORIA DEL FERRO... 1980.
- La història del ferro amb motiu del 6è cantenari (1380-1980)*. [Catàleg], Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1980.
- HOMMES ET TRAVAIL... 1988.
- Hommes et travail du metal dans les villes médiévales: Actes de la Table Ronde "La métallurgie urbaine dans la France médiévale"*, Paris, Association pour l'Édition et la diffusion des Études Historiques, 1988.
- HOMS 1977.
- HOMS ROURICH, Cristina; "Los constructores de la catedral de Gerona. Aportación a su estudio (1367-1377)", *Cuadernos de Historia económica de Cataluña*, núm. 17, 1977, pàgs. 75-157.
- IGLÉSIES 1949.
- IGLÉSIES, Josep; *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*, Quaderns de Geografia, I, Barcelona, 1949.
- ILLE-DE-FRANCE ROMANE... 1983
- Ille-de-France romane*, (La nuit des Temps), Zodiaque, Paris, 1983.
- LA IL·LUSTRACIÓ CATALANA...
- La Il·lustració Catalana*, núm. 3, 30 de juliol de 1880, pàgs. 17-18; núm. 4, 10 d'agost de 1880, pàg. 26; núm. 20, 20 de gener de 1881, pàg. 154; núm. 83, pàg. 83; núm. 217, 31 de juliol de 1889, pàgs. 211 i 213.
- INFORME... 1868.
- Informe sobre el resultado de la Exposición retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867*, Imprenta de Celestino Verdaguer, Barcelona, 1868.

INURRIA 2000.

INURRIA MONTERO, Víctor; "Els gremis de la construcció al segle XV, llurs eines", *La Lonja, un monumento del II milenio para el III milenio. Actas del Congreso Internacional de Lonjas del Mediterráneo*, (març 1998), Ajuntament de València, València, 2000, pàgs. 59-86.

IPSA FABRICATA... 1997.

Ipsa Fabricata. Estudi arqueològic d'un establiment siderúrgic medieval, [Monografies d'arqueologia medieval i postmedieval, núm. 2], Universitat de Barcelona, Barcelona, 1997.

JARDÍ 1961.

JARDÍ, Ramon; "El "Rellojge dels flamencs" de la Seo de Barcelona", *Miscel·lània Fontserè*, Editorial Gustavo Gili s. a., Barcelona, 1961, pàgs. 3-10.

JUNYENT 1954.

JUNYENT, Eduard; "La antigua industria del hierro. Notas referentes a la comarca", *Ausa*, núm. 8, 1954, pàgs. 340-345.

JUNYENT 1956.

JUNYENT, Eduard; *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santa Creus, Bisbe de Vic*, Asociación de Estudios Reusenses, Reus, 1956.

JUNYENT 1976a.

JUNYENT, Eduard; *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Junta del Monestir, Barcelona, 1976.

JUNYENT 1976b.

JUNYENT, Eduard; *La ciutat de Vic i la seva història*. (Documents de Cultura), Curial, Barcelona, 1976.

JUNYENT 1982.

JUNYENT, Eduard; "Pórtico erudito", *Cuadernos de Relojería*, vol. V, 1982.

JUSTAFRE 1988.

JUSTAFRE, Roger; *Les portes ferrées médiévales nord catalanes*, Prieuré de Serrabonne, Conseil Général des Pyrénées Orientales, Serrabona, 1988. [Un extracte d'aquest estudi fou publicat als annexos de la *Catalunya Romànica*, en els volums corresponents a la Cerdanya i el Conflent, vol. VII, pàg. 555-558; Rosselló, vol. XIV, pàg. 459-461 i el Vallespir, vol. XXV, pàg. 429-431].

KOWALCZYK 1954.

KOWALCZYK, Georg; *Hierros artísticos*, Editorial Gustavo Gili, s. a., Barcelona 1954.

LABARTA 1901.

LABARTA, Lluís; *Hierros artísticos*, 2 vols., Francisco Seix editor, Barcelona, 1901.

LAFOND 1916.

LAFOND, Pablo; "Los hierros del Cau Ferrat", *Museum*, Artes Gráficas Thomas, Barcelona, 1916.

LAMPÉREZ 1904.

LAMPÉREZ Y ROMEA, Vicente; *Historia de la arquitectura cristiana española en la Edad Media*, 3 vols, Juan Gili, Barcelona, 1904.

- LAMPÉREZ 1918.
- LAMÉREZ Y ROMEA, Vicente; "Hierros españoles", *Coleccionismo*, Madrid, 1918.
- LAPLANA 1995.
- LAPLANA, Josep de C.; *Santiago Rusiñol. El pintor, l'home*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.
- LAPOULIDE 1963.
- LAPOULIDE, J.; *Diccionario gráfico de artes y oficios artísticos*, 4 vols. José Montesó Editor, Barcelona, 1963.
- LECOQ 1961.
- LECOQ, Raymond; *Ferromerie ancienne*, Ed. Charles Massin, Paris, 1961.
- LECOQ 1973.
- LECOQ, Raymond; "Serrurerie Ancienne", *Techniques et Oeuvres*, Paris, 1973.
- LEGUINA 1914.
- LEGUINA, Enrique de; *Arte antiguo. Obras de hierro*, Librería de Fernando Fé, Madrid, 1914.
- LÓPEZ 1973.
- LÓPEZ ELUM, Pedro; "Contribución al estudio de las relaciones comerciales marítimas de Castellón de la Plana durante los años 1412 a 1418 y 1422", *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, vol. IX, núm. 13, 1973, pàgs. 211-247.
- LÓPEZ - DASCA - ROVIRA 1989.
- LÓPEZ I VILAR, Jordi; DASCA Y ROIGÉ, Andreu; ROVIRA I SORIANO, Jordi; "Iconografía de los oficios y labores en las estelas medievales de Poblet", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, 1989, pàgs. 558-565.
- LOS TEMPLOS ANTIGUOS...* 1932.
- Los templos antiguos de Barcelona*, "Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros", vol. XXVIII, Barcelona, Librería Francisco Puig, 1932.
- LOZOYA 1931.
- LOZOYA, Marqués de; *Historia del Arte Hispánico*, Tomo I, Salvat Editores, s.a., Barcelona, 1931.
- LLADONOSA 1961.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep; "Prelados franceses y maestros escultores de la obra de la Seo en el siglo XIV", *Acento*, núm. 79, 1961.
- LLADONOSA 1965.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep; *Visita a la catedral antigua de Lérida*, Lleida, Artis E.G., 1965.
- LLADONOSA 1972.
- LLADONOSA I PUJOL, Josep; *Història de Lleida*, vol.1, F Camps Calmet Editor, Tàrrrega, 1972.
- LLORENS 1965.
- LLORENS, Antoni; *Museu Diocesà de Solsona. Inventari-catàleg*, (mecanoscrit inèdit), Solsona, 1965.
- LLORENS - JOVER 1993.

- LLORENS I RAMS, Josep Maria; JOVER I ARMENGOL, Anna; "La corona de llum de Santa Maria de Vallmala", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 26, 1993, pàgs. 375-388.
- MADURELL I MARIMÓN 1936.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "El Palau Reial Major de Barcelona", *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. II, Barcelona, 1936.
- MADURELL I MARIMÓN 1938.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Obres al campanar de la Seu de Barcelona", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núms. 518-523, 1938.
- MADURELL I MARIMÓN 1941.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Las antiguas dependencias del Palacio Real Mayor de Barcelona", *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XIV, 1941, pàgs. 129-154.
- MADURELL I MARIMÓN 1946.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "El arte en la comarca alta de Urgel", *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Barcelona, 1946.
- MADURELL I MARIMÓN 1952.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Las fargas pirenaicas", *Pirineos*, núm. 25, 1952, pàgs. 545-555.
- MADURELL I MARIMÓN 1954.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Miguel Luch. Un escultor cuatrocentista alemán en Barcelona", *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, vol. 9, Aschendorffsche verlagsbuchhandlung Münster, 1954. [Separata].
- MADURELL I MARIMÓN 1960.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Contribución a la historia de la farga catalana", *Técnica Metalúrgica*, núm. 129, maig-juny de 1960, pàgs. 103-110.
- MADURELL I MARIMÓN 1964.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Fargues antigues. Repertori documental", *Ausa*, núm. 47, 1964, pàgs. 257-266.
- MADURELL I MARIMÓN 1972.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Fargues, martinets i clavaó (Contribució a la seva història)", *Anales del instituto de estudios Gerundenses*, XXI, 1972-1973, pàgs. 171-275.
- MADURELL I MARIMÓN 1972-74.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Tres inventaris antics", *Ausa*, vol. VII, 1972-74.
- MADURELL I MARIMÓN 1983.
- MADURELL I MARIMÓN, Josep Maria; "Notes de vocabulari de l'art antic de la construcció", *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. III, (Estudis Universitaris Catalans, vol. XXV), Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1983, pàgs. 22-367.
- MAINAR 1958.
- MAINAR, Josep; "Les arts decoratives", *L'Art Català*, vol. II, Aymà, Barcelona 1958.
- MANUAL DE NOVELLS ARDITS... 1892-95.
- Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, vols. I-III, Imprenta d'en Henrich y Cia., Barcelona, 1892-1895.

- MARÉS 1964.
- MARÉS DEULOVOL, Frederic; *Dos siglos de enseñanza artística en el principado*, Real Academia de Bellas Artes de San Jorge, Barcelona, 1964.
- MARINO 1996.
- MARINO FERRO, Xose Ramon; *El simbolismo animal. Creencias y significados en la cultura occidental*, Encuentro Ediciones, Madrid, 1996.
- MARTORELL 1929.
- MARTORELL, Francesc; *Catedral de Barcelona*, [col·lecció "Catalunya Artística"], Llibreria Verdaguier, Barcelona, 1929.
- MASCARELLA 1993.
- MASCARELLA I ROVIRA, Jordi; "La Farga". *Quaderns de la Revista de Girona*, núm. 43, Diputació de Girona, Caixa de Girona, Girona, 1993.
- MAS 1906.
- MAS I DOMÈNECH, Josep; *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, vol. I, Establiment Tipogràfic "La Renaixensa", Barcelona, 1906.
- MAS 1916.
- MAS I DOMÈNECH, Josep; *Guia itinerario de la Catedral de Barcelona*, Tipografia Catòlica Pontificia, Barcelona, 1916.
- MATAMOROS 1932.
- MATAMOROS, José; *La Catedral de Tortosa*, Editorial Catòlica, Tortosa 1932.
- MATERIALES Y DOCUMENTOS... 1901-16.
- Materiales y Documentos de Arte Espanol*, Librería Parera, Barcelona, 1901-1916.
- MEMORIAS... 1942.
- Memorias de las obras y mejoras realizadas en la Santa Catedral Basílica de Barcelona durante el año 1941-1942*, Imprenta Altés, Barcelona, 1942.
- MEMORIAS... 1943.
- Memorias de las obras de restauración, reparación y embellecimiento practicadas en la Catedral de Barcelona. Año 1942-1943*, Imprenta Altés, Barcelona, 1943.
- MESTRES 1876.
- MESTRES, Josep Oriol; *Monografía de los claustros de la Santa Iglesia Catedral Basílica de esta ciudad de Barcelona*, Imprenta de la Renaixensa, Barcelona, 1876.
- MILLENNIUM... 1989.
- Millenium. Història i art de l'Església catalana*, [catàleg], Barcelona, Pia Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata, 1989.
- MIQUEL I BADIA 1888.
- MIQUEL I BADIA, Francesc; *Cartas a una señorita sobre cerámica, joyas y armas*, Juan y Antonio Bastinos, editores, Barcelona, 1888.
- MIRET 1987.
- MIRET I NIN, Montserrat; *La Basílica de Santa Maria de Vilafranca del Penedès*, Ajuntament de Vilafranca, 1987.
- MIRET 2000.

- MIRET I NIN, Montserrat; *El patrimoni artístic de la basilica de Santa Maria de Vilafranca del Penedès*, Institut d'Estudis Penedesencs, Vilafranca del Penedès, 2000.
- MOINES & MÉTALLURGIE... 1991.
- Moines & Métallurgie dans la France médiévale*. (Études reunis par Paul Benoit et Denis Cailleaux), Paris, A.E.D.E.H., 1991.
- MOLERA 1980.
- MOLERA I SOLÀ, Pere; *La Farga*, [Col. Conèixer Catalunya], Dopesa, Barcelona, 1980.
- MOLERA - Barruenco 1983.
- MOLERA I SOLÀ, Pere; BARRUENCO I JAUL, Consol; *Llibre de la Farga*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1983.
- MONREAL - BARRACHINA 1983.
- MONREAL, Lluís; BARRACHINA, Jaume; *El castell de Llinars del Vallès*, Publicacions de l'Abadia de Monserrat, Barcelona, 1983.
- MONTAÑA 1996.
- MONTAÑA I MARTÍ, Maria Teresa; *El treball del ferrer: una quotidianitat secular*. Rosa de Reus, 1996.
- MONTAÑÉS 1954
- MONTAÑÉS FONTENLA, Luís; *Capítulos de la relojería en España*, (Biblioteca Literaria del Relojero, II), Roberto Carbonell Blasco, Madrid, 1954.
- MONTSALVATGE 1908.
- MONTSALVATGE, Francesc; *Noticias históricas*, vol. XVI, Olot, 1908.
- MONTSALVATGE 1921.
- MONTSALVATGE, Francesc; *Noticias históricas*, vol. XVIII, 1921.
- MÓRA 1999.
- MÓRA, Victòria; "Morter d'ús farmacèutic del conseller Llonch", *La Barcelona Gòtica* (catàleg), Institut de Cultura. Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 1999, pàgs. 238-239.
- MORANT 1980.
- MORANT, Henry de; *Historia de las artes decorativas*, Espasa-Calpe, s.a., Madrid, 1980.
- MORERA 1894.
- MORERA Y LLAURADÓ, Emili; *Tarragona antigua y Moderna. Descripción histórico-arqueológica de todos los monumentos y edificios públicos civiles, eclesiásticos y militares y guía para su fácil visita examen e inspección*, Tipografía F. Aris, Tarragona, 1894.
- MORERA 1904.
- MORERA Y LLAURADÓ, Emili; *Memoria o descripción histórico-artística de la Santa Iglesia Catedral de Tarragona desde su fundación hasta nuestros días*, Establecimiento Tipográfico F. Aris e hijo, Tarragona 1904.
- MORERA S.D.
- MORERA Y LLAURADÓ, Emili; "Provincia de Tarragona", *Geografía General de Catalunya*, Establiment Editorial de Albert Martín, Barcelona, s.d.
- MUSEU D'ART... 1994.
- Museu D'Art. Girona*, Museu d'Art de Girona, 1994.

- MUSEU DIOCESÀ I COMARCAL DE SOLSONA. CATÀLEG... 1990.
Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg de Romànic i Gòtic, Patronat del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Solsona, 1990.
- MUSEU DIOCESÀ DE LLEIDA... 1993.
Museu Diocesà de Lleida. Catàleg. Exposició Pulchra [catàleg], Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Lleida, 1993.
- MUSEU EPISCOPAL DE VIC... 2003.
Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions, Museu Episcopal de Vic, Vic, 2003.
- MUTGÉ 1994
 MUTGÉ, Josefina; "Vida ciutadana i urbanisme a Barcelona", *Miscel·lània de textos medievals*, núm. 7, 1994.
- NOGUÉS 1993.
 NOGUÉS I TORRES, Josep Maria; *Aproximació a la història de Covet i el seu entorn*, col·lecció "Història i cultura del Pallars", XXII, La Pobla de Segur, 1993.
- NUEVO MANUAL DEL CERRAJERO... 1852.
Nuevo manual del cerrajero y herrero, Madrid, Imprenta de la Viuda de D. A. Yenes, 1852.
- OCÓN 1983.
 OCÓN ALONSO, Dulce; "Problemática del crismón trinitario", *Archivo Español de Arte*, núm. 221, 1983, pàgs. 242-263.
- L'OEUVRE DE PUIG I CADAVALCH... 1904.
L'oeuvre de Puig i Cadafalch. Architecte. 1896-1904, M. Parera Éditeur, Barcelone, 1904.
- OLAGUER 1982.
 OLAGUER-FELIU Y ALONSO, Fernando de; "Rejería", dins BONET CORREA, Antonio (coor.); *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Cátedra, Madrid, 1982, pàgs. 17-64.
- OLAGUER 1982.
 OLAGUER - FELIU Y ALONSO, Fernando; "Objetos metálicos", dins BONET CORREA, Antonio (coor.); *Historia de las artes aplicadas e industriales en España*, Cátedra, Madrid, 1982, pàgs. 217-242.
- OLAGUER 1997.
 OLAGUER - FELIU Y ALONSO, Fernando; "La reja arquitectónica medieval en España. Su implantación, desarrollo, simbolismos y tipologías", *Anales de Historia del Arte*, núm. 7, 1997, pàgs. 87-98.
- OLAGUER 1999.
 OLAGUER - FELIU Y ALONSO, Fernando; "El arte del hierro en España. La forja monumental", dins "Las artes decorativas en España I", *Summa Artis*, Vol. XLV, Espasa Calpe, Madrid, 1999, pàgs. 37-101.
- OLLICH 1996.
 OLLICH I CASTANYER, Imma; *L'Esquerda. Memòria de les excavacions arqueològiques. Sector medieval. Campanya 1996* [Inèdit]. Servei d'Arqueologia. Generalitat de Catalunya.
- OLLICH 1998.

- OLLICH I CASTANYER, Imma (Dir.); *L'Esquerda. Memòria de les excavacions arqueològiques. Sector medieval. Campanya 1998* [Inèdit]. Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- OLLICH - ROCAFIGUERA - RIART 2001.
- OLLICH I CASTANYER, Imma; ROCAFIGUERA I ESPONA, Montserrat; RIART, Francesc; *L'Esquerda. 2500 anys d'història. 25 anys de recerca*, Fundació Privada l'Esquerda, Roda de Ter, 2001.
- OLLICH - OCAÑA - AMBLÀS 2002.
- OLLICH I CASTANYER, Imma; OCAÑA I SUBIRANA, Maria; AMBLÀS I NOVELLAS, Oriol; "Metalls i metal·lúrgia a l'Esquerda medieval", *Eines i instrumental metàl·lic medieval (s. V-XV dC)*, Museu Arqueològic de l'Esquerda (Roda de Ter), 13 i 14 de juny de 2002.
- ORDEIG 1982.
- ORDEIG I MATA, Ramon; "Aspectes del segle XV vigatà segons els acords del Consell Municipal", *Ausa*, vol. X, any 1982, pàgs. 13-28.
- ORDUÑA 1915.
- ORDUÑA Y VIGUERA, Emilio; *Rejeros españoles*. Ensayo crítico arqueológico, Imprenta S. Francisco de Sales, Madrid, 1915.
- PADILLA 1980.
- PADILLA LAPUENTE, José Ignacio; "Aportación al estudio de la estructura económica de un monasterio altomedieval. Un prototipo: Sant Pere de Grau d'Escalles", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, I, 1980, pàgs. 197-224.
- PADILLA 1991.
- PADILLA LAPUENTE, José Ignacio; "Las campanas horarias de la catedral de Lleida: hacia una nueva cesura del tiempo urbano (s. XV)", *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*, Pagès Editors, Lleida, 1991, pàgs. 159-166.
- PALLIUM... 1992.
- Pallium. Exposició d'art i documentació: de la memòria de Sant Fructuós al triomf de Santa Tecla*, Diputació de Tarragona, Tarragona, 1992.
- PANYELLA 1918.
- PANYELLA, Joan; "Arquitectes, artistes dibuixants de ferros. Don Josep Puig i Cadafalch", *De l'Art de la Forja*, núm. 6, novembre de 1918, pàgs. 81-83.
- Paulino 1978.
- Paulino; "Sociedad artística de casi dos siglos de existencia", *Unirama* (Revista de personal. Unión Explosivos Riotinto), núm. 97, maig de 1978.
- PARCERISA - PIFERRER - PI I MARGALL 1839.
- PARCERISA, Francesc Xavier, PIFERRER, Pau, PI I MARGALL, Francesc; *Recuerdos y Bellezas de España. Principado de Cataluña*, 2 vols., Barcelona, Imprenta Joaquin Verdaguer, 1839.
- PEDRALS 1892.
- PEDRALS Y MOLINÉ, Arthur; "Museu Episcopal Arqueològic y Artístich de Vich", *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any II, abril-juny de 1892, pàgs. 1-13.
- PEDRINI 1951.

- PEDRINI, Augusto; *Il ferro battuto. Sbalzato e cesellato in Italia. Dal secolo undicesimo al secolo diciottesimo*, Torí, Società Edit. Torinese, 1951.
- PENNEC - SIRE - TEXIER 1998.
- PENNEC, Stéphane; SIRE, Marie-Anne; TEXIER, Annick; "Restauration des grilles de l'Abbaye de Sainte Foy de Conques", *Metal 98. Proceedings of the International Conference on Metals Conservation*, William Mourey, Luc Robbiola Éditeurs, Draguignan-Figanières, 1998, pàgs. 162-165.
- PÉREZ BUENO 1920.
- PÉREZ BUENO, Lluís; *Ferros artístics espanyols. Dels segles XII al XVIII*, Barcelona, M. Bayés, 1920.
- PERMANYER - LEVICK 1998.
- PERMANYER, Lluís [text]; LEVICK, Melba [fotografies]; *Un passeig per la Barcelona Modernista*, Edicions Polígrafa, Barcelona, 1998.
- PIERRE & MÉTAL... 1985.
- Pierre & métal dans le bâtiment au Moyen Age* (études réunis par Odette Chapelot et Paul Benoit), Éditions de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris, 1985.
- PIFERRER - PI I MARGALL - PIJOAN 1884.
- PIFERRER, Pau; PI I MARGALL, Francesc; PIJOAN, Antoni Aulestia; *España. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia. Cataluña*, 2 vols., Establecimiento Tipográfico - Editorial de Daniel Cortezo y Cia, Barcelona, 1884.
- PIJOAN 1942.
- PIJOAN, José; "Arte bárbaro y prerománico desde el siglo IV hasta el año 1000", *Summa Artis*, vol. VIII, Espasa Calpe, s.a., Madrid, 1942.
- PINYOL 1948.
- PINYOL ANDREU, Ramon; *Heráldica de la Catedral de Barcelona*, Litografía Domingo, Barcelona, 1948.
- PIÑOL - MIR 1995.
- PIÑOL, Lluís; MIR, Héctor; "La reutilització d'estructures romanes en època medieval: excavació a les voltes del circ de Tarraco (Campanya 1994)", *Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología*, Elche, 1995, vol. II, pàgs. 335-341.
- PLA CARGOL 1927.
- PLA CARGOL, Josep; *Art popular i de la llar a Catalunya*, Dalmau Carles, Pla S.A. Editors, Girona, 1927.
- PLA 1943.
- PLA, Josep; *Santiago Rusiñol i el seu temps*, Editorial Selecta, Barcelona, 1943.
- PLADEVALL 1974.
- PLADEVALL, Antoni; *Santa Maria de Lluçà. Guia històrico-artística*, Editorial Montblanc-Martín, Vic, 1974.
- PLANES 2002.
- PLANES I ALBERTS, Ramon; "El testament del mercader Joan de Llobera (Barcelona 1437)", *Oppidum*, núm. 2, 2002, pàgs. 29-44.
- PORCEL 2001.

- PORCEL BEDMAR, Matilde; "Reaprovechamiento de materiales de construcción en la Barcelona gòtica", *El temps del Consell de Cent*, II, *La persistència institucional. Segles XV-XVII* (Quaderns d'Història de Barcelona), Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2001, pàgs. 9-18.
- POUNDS 1999.
- POUND, Norman *La vida cotidiana. Historia de la cultura material*, Crítica, Barcelona, 1999.
- PRIEGO 1953.
- PRIEGO, Carlos; "La iglesia de Santa Maria de Porqueras", *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, vol. VIII, 1953, pàgs. 187-217.
- PUIG I CADAVALCH - FALGUERA - GODAY 1911.
- PUIG I CADAVALCH, Josep; FALGUERA, Antoni de; GODAY I CASALS, Josep; "Les portes ferrades dels portals del segle XII", dins *L'arquitectura romànica a Catalunya*, (facsimil) vol.III, 2, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1983 [1911], pàgs. 766-770.
- PUIG I CADAVALCH 1918.
- PUIG I CADAVALCH, Josep; *Santa Maria de la Seu d'Urgell*, Barcelona, Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Cia, Barcelona, 1918.
- PUIG I CADAVALCH 1936.
- PUIG I CADAVALCH, Josep; "Reixa de Cruïlles", dins *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-arqueològica*, vol. VIII, (1927-1931) Barcelona, 1936, , pàg. 175.
- PUIG 1929.
- PUIG I PUIG, Sebastià; *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Biblioteca Balmes, Barcelona, 1929.
- PUIGGARÍ 1880
- PUIGGARÍ, Josep; "Notícia de algunos artistas catalanes inéditos de la Edad Media y del Renacimiento", *II Memoria de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. III, 1880.
- PUJADES - SUBIRANAS 2002a.
- PUJADES I CAVALLERIA, Josep; SUBIRANAS I FÀBREGAS, Carme; "La *domus* d'Olivet. Eines, elements d'indumentària i armament", dins *II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Actes, vol. II, Sant Cugat del Vallès, 18-21 d'abril de 2002, pàgs. 872-883.
- PUJADES - SUBIRANAS 2002b.
- PUJADES I CAVALLERIA, Josep; SUBIRANAS I FÀBREGAS, Carme; "La *Domus* d'Olivet: el jaciment i els materials de ferro i bronze", dins *Eines i instrumental metàl·lic medieval* (s. V-XV dC), Museu Arqueològic de l'Esquerda, Roda de Ter, 2002, pàgs. 41-47.
- PUJOL TUBAU 1913.
- PUJOL TUBAU, Pere; "Inventari dels béns del Santuari de Núria fet en l'any 1460", *Estudis Universitaris Catalans*, vol. VII, 1913, pàgs. 383-386.
- PUJOL TUBAU 1918-20.
- PUJOL TUBAU, Pere; "Notes d'Arxiu. Reixes per a la Catedral d'Urgell", *Butlletí del Centre Excursionista de Vic*, núm. III, 1918-1920, pàgs. 94-95. [Reproduït a *Obra Completa*, Edicions Andorra, Valls d'Andorra, 1984, pàgs. 655 i 656].

QUINTANA 1928.

QUINTANA, Francisco de P.; *El hierro forjado español*. Siglos XII al XVIII, Barcelona, Editorial Canosa, 1928.

RECASENS 1975.

RECASENS, Josep Maria; *La ciutat de Tarragona*, vol. II, Editorial Barcino, Barcelona, 1975.

RECHT 1989.

RECHT, Roland; "Les «traités pratiques» d'architecture gothique", dins *Les bâtisseurs des Cathedrales Gothiques* [catàleg], Éditions des Musées de la Ville de Strasbourg, Strasbourg, 1989, pàgs. 279-285.

RETRAT DE BARCELONA... 1995.

Retrat de Barcelona [catàleg], Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1995.

RIANO 1890.

RIANO, John F.; *The industrial arts in Spain*, Chapman and Hall Limited, London, 1890.

RIBA 1892

RIBA, S.; "El reloj de la Catedral de Barcelona. II", *Diario de Barcelona*, (núm. 210) 28 de juliol de 1892, pàgs. 8922-8924.

EL RIPOLLÈS... 1985.

El Ripollès, Inventari de patrimoni arquitectònic de Catalunya, 1, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1985.

RIQUER 1968.

RIQUER, Martí de; *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes medievals*, Edicions Ariel, Barcelona, 1968.

RIU I RIU 1982.

RIU I RIU, Manuel; "Contribution à l'étude des techniques de la construction au Moyen-Âge. Parements, modules et outils", *Histoire des Techniques et sources documentaires*, (Actes du colloque su G.I.S.), Institut de Recherches Méditerranéennes, Université de Provence, Aix en Provence, 1982, pàgs. 53-70.

RIU I RIU 1984-85.

RIU I RIU, Manuel; "El monestir de Sant Sebastià de Sull al municipi de Saldes", *Urgellia*, VII, 1984-85, pàgs. 221-279.

RIU I RIU 1995.

RIU I RIU, Manuel; "La metalúrgia del hierro en la España Cristiana medieval", *Actas de las I Jornadas sobre minería y tecnología en la Edad Media peninsular*, León, 26-29 de septiembre de 1995, pàgs. 41-55.

RIUS SERRA 1946.

RIUS SERRA, Josep; *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*, vol. II, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1946.

ROCA I FLOREJACHS 1881.

ROCA I FLOREJACHS, Lluís; *La Seo. Memoria de la Catedral antigua de Lérida*, Imprenta Mariana, Lleida, 1881.

- ROCA I FLOREJACHS 1911.
- ROCA I FLOREJACHS, Lluís; *La Seo de Lérida. Memoria de la Catedral antigua de esta ciudad*, Editorial Sol i Benet, Lleida, 1911.
- ROGENT - SOLER 1898.
- ROGENT Y PEDROSA, Francesc; SOLER, Caietà; *La Catedral de Barcelona*, España Artística, Arqueológica y Monumental, Parera y Cia Editores, Barcelona, 1898.
- ROIG - ROIG 2002.
- ROIG DEULOFEU, Albert; ROIG I BUXÓ, Jordi; *La vila medieval de Sabadell (segles XI-XVI). Dotze anys d'arqueologia a la ciutat (1988-2000)*, Quaderns d'Arqueologia de Sabadell, Museu d'Història, Sabadell, 2002.
- RUBIO ARAGONÉS 1989.
- RUBIO ARAGONÉS, María José; "El hierro español en el museo Le Secq des Tournelles (Rouen)", *Catálogo Oficial de la II Bienal Internacional del Anticuario*, Madrid, 1989.
- RUBIO ARAGONÉS 1990.
- RUBIO ARAGONÉS, María José; *Exposición de hierros antiguos*, Oropesa del Mar, Luis Elvira, 1989.
- RUBIO ARAGONÉS 1990.
- RUBIO ARAGONÉS, María José; *Colección Prosegur. Elementos de Seguridad Antiguos*, Madrid, 1990.
- RUBIO ARAGONÉS 1990.
- RUBIO ARAGONÉS, María José; *Exposición de rejería española*, Luis Elvira, Madrid, 1991.
- RUBIÓ I BALAGUER 1985.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi; *Vida española en la época gótica*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985.
- RUBIÓ I BALAGUER 2000 [1908-21].
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi; *Documents per a la Història de la cultura Catalana medieval*, vol. II, Institut d'Estudis Catalans, Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIV/2, Barcelona, 2000 [Primera edició: 1908-21].
- RÚBRIQUES DE BRUNIQUER...* 1912-16.
- Rúbriques de Bruniquer. Ceremonial dels Magnífics Consellers i Regiment de la ciutat de Barcelona*, publicades per F. Carreras Candi, Barcelona, 1912-1916.
- RUIZ CASTILLO S.D.
- RUIZ CASTILLO, Andrés; *El arte del hierro en España*, Barcelona, Sucesores de E. Meseguer, s.d.
- RUIZ Y PORTA 1931.
- RUIZ Y PORTA, Juan; *La Catedral de Tarragona*, ("Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros", XXIV), Librería Francisco Puig, Barcelona, 1931.
- RUSIÑOL 1900.
- RUSIÑOL, Santiago; *Mis hierros viejos. Conferencia celebrada en el Salón de Cátedras del Ateneo Barcelonés, en la noche del 21 de Enero de 1893*, Impresión El Eco de Sitges, Sitges, 1900. (Reproduït al *Catàleg de los hierros del Cau Ferrat y de Maricel de Sitges*).

SAINT BERNARD & LE MONDE CISTERCIEN... 1990-1991.

Saint Bernard & le monde cistercien, Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, SAND, Paris, 1990-1991.

SANCHÍS 1909.

SANCHÍS SIVERA, José; *La Catedral de Valencia. Guía histórica y artística*, Imprenta de Francisco Vives Mora, Valencia, 1909.

SANCHÍS 1922.

SANCHÍS SIVERA, José: "Contribución al estudio de la ferretería valenciana en los siglos XIV y XV. *Archivo de Arte Valenciano*, Valencia, 1922, pàgs. 72-103.

SANCHO 1995.

SANCHO I PLANAS, Marta; "Aportaciones de la Arqueología para el estudio de la producción de hierro en la Cataluña Medieval: estado de la investigación y nuevas perspectivas", *Actas de las I Jornadas sobre minería y tecnología en la Edad Media peninsular*, León, 26-29 de septiembre de 1995, pàgs. 436-450.

SANCHO 1997.

SANCHO I PLANAS, Marta; "Les fargues medievals: els precedents de la farga catalana", dins "Fargues de ferro i fargues d'aram. Història, geografia i aspectes tecnològics" (Actes del col.loqui), *Quaderns*, núm. 18, Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Banyoles, 1997, pàgs. 17-26.

SANCHO 1999.

Sancho i Planas, Marta; *Homes, fargues, ferro i foc. Arqueologia i documentació per a l'estudi de la producció de ferro en època medieval*, Enginyers Industrials de Catalunya. Associació/Col·legi, Marcombo Boixareu Editores, Barcelona, 1999.

SANCHO 2001.

SANCHO I PLANAS, Marta; "Fabregada: un forn de reducció de ferro de l'Alta Edat Mitjana", *L'obtenició del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX* (Actes del 6è curs d'Arqueologia d'Andorra 2000), Patrimoni Cultural d'Andorra, Àrea de Recerca Històrica, Andorra, 2001, pàgs. 211-229.

SANCHO 2002.

SANCHO I PLANAS, Marta; "Recerca arqueològica en un establiment siderúrgic del segle XI: el jaciment de Fabregada (Sant Esteve de la Sarga, Pallars Jussà), *Tribuna d'Arqueologia 1998-1999*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 2002, pàgs. 287-303.

SANPERE I MIQUEL 1906.

SANPERE I MIQUEL, Salvador; *Els quatrecentistes catalans. Història de la pintura Catalana en el segle XV*, vol. I, Tipografia l'Avenç, Barcelona, 1906.

SARRET I ARBÓS 1916.

SARRET I ARBÓS, Joaquim; *Art i artistes manresans*, Imprenta i Enquadernacions de Sant Josep, Manresa, 1916.

SARRET I ARBÓS 1923.

SARRET I ARBÓS, Joaquim; *Història de la indústria i el comerç i dels gremis de Manresa* [Monumenta Històrica, vol. III], Imprenta i Enquadernacions de Sant Josep, Manresa, 1923.

- SARRET I ARBÓS 1924.
- SARRET I ARBÓS, Joaquim; *Historia religiosa de Manresa. Iglésies i convents* [Monumenta Historica Civitatis Minorisae, vol. IV], Imprenta i Enquadernacions de Sant Josep, Manresa, 1924.
- SAVATIER 2003
- SAVATIER, Olivia; *La serrurerie de la fin du Moyen Âge dans les collections du Musée National du Moyen Âge* [Mémoire rédigé dans le cadre d'un stage effectué au printemps 2003 sous la direction de madame Julia Fritsch], Paris, 2003.
- SHEPPARD 1990.
- SHEPPARD, C. D.; "The bronze Doors of Augsburg Cathedral, a *Le porte di bronzo dall'antichità al secolo XIII*, S. Salomi Ed., Roma 1990, pàgs.183-188.
- SEGURA 1907.
- SEGURA, Joan; *Història d'Igualada*, vol. II, Estampa d'Eugeni Subirana, Barcelona, 1907.
- SERRA 1930.
- SERRA I BOLDÚ, Valeri; *Seo de Urgel*, Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Barcelona, Librería Francisco Puig, Barcelona, 1930.
- SERRA I RÀFOLS 1962.
- SERRA I RÀFOLS, Elies; Oficis i eines al segle XIV, *VII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. II, Barcelona, 1962, pàgs. 563-575.
- SERRA I VILARÓ 1920.
- SERRA I VILARÓ, Joan; *El Museum Archaeologicum Diocesanum de Solsona*, Solsona, 1920.
- SERRA I VILARÓ 1935.
- SERRA I VILARÓ, Joan; "Un artista desconegut i la seva obra (Dionís Vergonyós)", *Analecta Sacra Tarraconensia*, 11, 1935, pàgs. 159-167.
- SERRA I VILARÓ 1989 [1947].
- SERRA I VILARÓ, Joan; *Baronies de Pinós i Mataplana. Investigació als seus arxius. Institucions Socials*, Vol. II, Centre d'Estudis Baganesos, Bagà, 1989 [1947].
- SERRA I VILARÓ 1950.
- SERRA I VILARÓ, Joan; "Notas sobre procesiones y cruces procesionales", *Boletín Arqueológico*, 1950, pàgs. 183-192.
- SERRA I VILARÓ 1954.
- SERRA I VILARÓ, Joan; *El Castillo de Cardona*, Imprenta de San José - Ramón Torra, s.c., Cardona, 1954.
- SERRA I VILARÓ 1954.
- SERRA I VILARÓ, Joan; "L'església i parròquia de Sant Miquel de Cardona", *Història de Cardona*, Llibre IV Sugrañes Hermanos Editores, Tarragona, 1962.
- SERRA I VILARÓ 1966.
- SERRA I VILARÓ, Joan; "Els Senyors de Cardona", *Història de Cardona*. Llibre I, Sugrañes Hermanos, Editores, Tarragona, 1966.
- SERRANO 1903.
- SERRANO FATIGATI, Enrique; *Notas arqueológicas*, Imprenta de Sant Francisco de Sales, Madrid, 1903.

- LA SEU D'URGELL...* 1999.
La Seu d'Urgell. Restauració de la Catedral. 1996-1999, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Seu d'Urgell, 1999.
- LA SEU VELLA DE LLEIDA...* 1991.
La Seu Vella de Lleida. La Catedral, els promotors, els artistes. S.XIII-XV, [Catàleg], Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1991.
- LA SERRURERIE...* 1966.
La serrurerie du XIV au XVIII siècle, (catàleg), Toulouse, Musée Paul Dupuy, 1966.
- SIMON 1992.
 SIMON, Júlia; *La Farga Catalana*, Monografies de Tecnologia, núm. 1, S.C.T. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992.
- SORIANO 1892.
 SORIANO, Ramon; *Apunts per la monografia de la catedral basilica de Santa Creu y Santa Eulàlia de Barcelona*, Tipografia y Llibreria "L'Avenç" de Massó y Casas, Barcelona, 1892.
- SPANISH INTERIORS...* 1925.
Spanish Interiors Furniture and Details from the 14th to the 17th Century, Architectural Book Publishing Company, New York, ca. 1925.
- SPRÁNDEL 1983-85.
 SPRÁNDEL, R.; "Notas sobre la producción de hierro en la Península Ibérica durante la Edad Media", *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 13, 1983-85, pàgs. 351-365.
- SUBES 1969.
 SUBES, Raymond; *Ferromnerie d'Art, du XI siècle au XIX siècle*, Flammarion, Paris, 1969.
- SUREDA 1987.
 SUREDA, Joan; "El objeto artístico", dins *La España Gótica. Cataluña 1*, Ediciones Encuentro, Madrid, 1987.
- SCHEDULA DIVERSARUM ARTIUM.*
 TEOPHILUS; *Schedula Diversarum Artium* [Edició traduïda al Francès], Émile-Paul frères librairies, París, 1924.
- TÁMARO 1882
 TÁMARO; *Guia històrica descriptiva de la Santa Iglesia Catedral Basílica de Barcelona*, Tipografia catòlica, 1882.
- "TEATRE ELS CATÒLICS..." 1999
 "Teatre Els Catòlics. Cardona", *La restauració objectiva. Memòria 1993-1998*, Vol. 2, Diputació de Barcelona, Barcelona, 1999, pàgs. 9-22.
- TERÉS 1979.
 TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa; "Pere Ça Anglada, maestro del coro de la catedral de Barcelona: aspectos documentales y formales", *D'Art*, núm. 5, setembre 1979, pàgs. 51-64.
- TERÉS 1987.
 TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa; *Pere Ça Anglada. Introducció de l'estil Internacional en l'escultura Catalana*, Artstudi, Barcelona, 1987.

TERÉS 1991-93.

TERÉS I TOMÀS, Maria Rosa; "Obres del segle XV a la Catedral de Barcelona. La construcció de l'antiga Sala Capitular", *Lambard*, vol. VI, 1991-1993, pàgs. 389-411.

THESAURUS... 1986.

Thesaurus / estudis. L'Art als Bisbats de Catalunya, 1000/1800, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona, 1986.

TINTÓ 1980.

TINTÓ I SALA, Margarita: *La història del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona. Any 1380*, Gremi de Serrallers i Ferrers, Barcelona, 1980.

TORNER 2002.

TORNER, Jordi; *Catàleg del fons documental de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona (1844 - 1983)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 2002.

TORRADO 1952-55.

TORRADO Y VARELA, Manuel; "La obtención del hierro (Apuntes para una Historia de la Metalúrgia)", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. XXXI, núms. 628-648, 1952-55, pàgs. 307-326.

TORRAS 2001.

TORRAS I TILLÓ, Santi; *Mare Aureum. Artistes i artesans de la Llotja de Mar de Barcelona a l'època del Renaixement*, Museu Marítim de Barcelona, Angle Editorial, Barcelona, 2001.

TORRES BALBÀS 1926.

TORRES BALBÀS, Leopoldo: "La escultura románica y el crismón de los tímpanos de las iglesias de la región pirenaica", *Archivo Español de Arte y Arqueología*, núms. 4-5, vol. II, 1926, pàgs. 287-291.

TORRES BALBÀS 1949.

TORRES BALBÀS, Leopoldo; "Arte Mudéjar", *Ars Hispaniae*, Vol. IV, Plus Ultra, Madrid, 1949, pàgs. 226-229 i 406-409.

TRAMOYERES 1907.

TRAMOYERES BLASCO, Luis; *Hierros artísticos. Aldabones valencianos de los siglos XV y XVI*, Tipografía Vives, Barcelona, 1907.

[UTRILLO] 1933.

[UTRILLO, Miquel]; *Museu del "Cau Ferrat". Fundació Rusiñol. Guia Sumària*, Ajuntament de Sitges, Junta de Museus, Patronat del Cau Ferrat, Barcelona, 1933.

UTRILLO 1989 [1934].

UTRILLO, Miquel; *Història anecdòtica del Cau Ferrat*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges, 1989 [1934].

VALLÈS 1987.

VALLÈS I BOTÉY, Agnès; *La construcció de la catedral de Barcelona segons els llibres de l'obra (1325-83)*, (Tesi de llicenciatura inèdita), Universitat de Barcelona, 1987.

VALLS I TABERNER 1918.

VALLS I TABERNER, Francesch; "La mineria del ferro a Catalunya en l'Edat Mitjana", *De l'Art de la Forja*, núm. 3, juliol de 1918, pàgs. 34-35.

- VEGA 1924.
- VEGA Y MARCH, Manuel; Catedral de Pamplona (I), Biblioteca Selecta de Arte Español, VII, Publicaciones La Plana, Barcelona, 1924.
- VERGÉS - VINYOLES 1978.
- VERGÉS I TRIAS, Martí; VINYOLES, Maria Teresa; *La seu romànica de Barcelona* (inèdit), Barcelona, 1978.
- VERNA 1995.
- VERNA, Catherine; "Aux origines de la forge à la catalane: les moulins du comté de Foie (vers 1300-1349)", *Actes del 1er. Simposi Internacional sobre Farga Catalana*, Ministeri d'afers socials i Cultura, Govern d'Andorra, Andorra la Vella, 1995, pàgs. 51-59.
- VERNA 2001.
- VERNA, Catherine; "De la forge au marché des fers: les espaces emboîtés de la réduction directe", *L'obtenció del ferro pel procediment directe entre els segles IV i XIX* (Actes del 6è curs d'Arqueologia d'Andorra 2000), Patrimoni Cultural d'Andorra, Àrea de Recerca Històrica, Andorra, 2001, pàgs. 63-78.
- VERRIE 1952.
- VERRIÉ, Frederic-Pau; "Barcelona antiga", *Los monumentos cardinales de España*, XII, Editorial Plus Ultra, Madrid, 1952.
- VERRIE 1958.
- VERRIÉ, Frederic-Pau; "Les arts decoratives", *L'Art Català*, I, Aymà, Barcelona, 1958.
- "VICH: UNA REJA ARTÍSTICA..." 1972.
- "Vich: una reja artística en el claustro de la Catedral", *La Vanguardia*, 30 de desembre de 1972.
- VIGUÉ - BASTARDES 1978.
- VIGUÉ, Jordi; BASTARDES, Albert; *El Berguedà* (Monuments de la Catalunya Romànica, 1), Artestudi Edicions, Barcelona, 1978.
- VILA - TIÓ 1991.
- VILA I CARABASSA, Josep Maria; TIÓ I GODAYOL, Xesca; *Memòria científica de l'excavació del monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Baix Empordà)*. Campanya 1991, vol. I.
- VILA - GÓMEZ 1995.
- VILA I CARABASSA, Josep Maria; GÓMEZ GARCÍA, Alberto; *Memòria científica de l'excavació del monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Baix Empordà)*. Campanya 1995, vol. I.
- VILAR 1915.
- VILAR PLA, Lluís; *Historia de Artana*, mecanoscrit existent a l'Ajuntament d'Artana (Castelló), c. 1915.
- VINYOLES 2002-03.
- VINYOLES I VIDAL, Teresa; "Bernat Vidal, rellotger i "enginyer" barceloní del segle XV", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Homenatge al prof. José Ramón Julià Viñamata], núm. 23/24 (2002-2003), pàgs. 597-612.
- VIOLLET-LE-DUC 1866.

VIOLLET-LE-DUC, Emmanuel; *Dictionnaire raisonné de l'Architecture française du XI au XVI siècle*, B. Bance Éditeur, Paris, vol. VI, 1873 i vol. VIII, 1866.

VIOLLET-LE-DUC 1924.

VIOLLET-LE-DUC, E.; "Grille", *Dictionnaire raisonné de l'Architecture française du XI au XVI siècle*, vol. VI, B. Bance Éditeur, Paris, 1924.

VIVES 1982.

VIVES, Albert; "L'art popular al Museu Diocesà d'Urgell", *Urgellia*, vol. V, 1982.